

Лариса Горболіс

ЕКОКРИТИКА:
методологічна інтеграція,
взаємодія, інтерпретація

Монографія

Суми 2024

УДК 82.0:001.891(075.8)

Г67

*Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(протокол № 2 від 25 вересня 2023 року)*

Рецензенти:

Ковнік Світлана Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української і зарубіжної літератур Криворізького державного педагогічного університету.

Мочернюк Наталія Дмитрівна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Новиков Анатолій Олександрович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Горболіс Л.М.

Г67 Екокритика: методологічна інтеграція, взаємодія, інтерпретація: монографія / Горболіс Л.М. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2024. – 210 с.

ISBN 978-966-698-339-1

У монографії зауважено про актуальність екологічної проблематики в сучасному суспільстві, висвітлюється історія з'яви екокритики у світовій науковій думці, здійснено короткий огляд ключовий праць дослідників, з'ясовано зв'язки екокритики з корпусом різноманітних гуманітарних знань.

У дослідженні йдеться про активізацію та перспективи екокритики в українському літературознавстві, описано варіанти інтерпретації художньо-літературних текстів українських і зарубіжних письменників в екологічному ракурсі, з застосуванням новітньої методології. Обґрунтована специфіка освоєння екокритики в українському літературознавстві. Це перше системне дослідження в Україні, присвячене питанням екокритики.

Для літературознавців, екологів, філософів, психологів, культурологів, викладачів навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться проблемами екології.

The monograph highlights the relevance of environmental issues in modern society, explores the history of the emergence of ecocriticism in global scientific thought, provides a brief overview of key works by researchers, and clarifies the connections between ecocriticism and various branches of humanities.

The study focuses on the activation and prospects of ecocriticism in Ukrainian literary studies, describes the options for interpreting literary texts by Ukrainian and foreign writers from an ecological perspective, using the latest methodology. The specificity of ecocriticism in Ukrainian literary studies is substantiated. It is the first systematic study in Ukraine dedicated to ecocritical issues.

It is for literary critics, ecologists, philosophers, psychologists, cultural scientists, teachers of educational institutions, as well as everyone who is interested in the problems of ecology.

© Горболіс Л.М., 2024

© СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2024

ISBN 978-966-698-339-1

*Я хочу, щоб птахам легко давався
осінній політ,
я хочу, щоб сонце стояло
над кораблями,
щоби птахи відбивались в поверхні
озер та боліт...*

Сергій Жадан
«Син Богородиці, чотири літери, перша і...»
(2017)

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЛЮДИНА І ПРИРОДА В ГУМАНІТАРНО-ЕКОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	13
1. 1. Екологічна риторика сучасного суспільства	15
1. 2. Екокритика: витоки, основні характеристики, перспективи дослідження	28
РОЗДІЛ 2. ЕКОКРИТИКА В УКРАЇНІ: ВЕКТОРИ ОСМИСЛЕННЯ	53
2. 1. Координати екологічної проблематики в українському науковому просторі	55
2. 2. Аспекти формування основ екокритики в Україні	87
2. 3. Екокритичні студії в українському літературознавстві: здобутки і перспективи...	115
ВИСНОВКИ	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	168
ГЛОСАРІЙ	200

ВСТУП

У наш час потужного розвитку інформаційних технологій, генетики, масштабної діджиталізації, розширення сфери пізнання, а також активізації природних катаклізмів та мілітаризаційних процесів, що можуть спричинити екоцид, питання комфорту людини, підвищена увага до екологічної освіти, її гуманізації стають особливо нагальними, що засвідчують численні праці культурологів, психологів, філософів, екологів, соціологів та ін. Людина має володіти потенціалом знань і внутрішніх спроможностей, що здатні протистояти смертоносним наративам, розвивати наукові технології, які пропагують дбайливе ставлення до природи.

Глобалізація, негативні впливи на довкілля віддаляють людину від природи, спричиняють забуття прадавніх знань про природне довкілля та його збереження. Слушним є твердження Г. Й. Валлін-Вейс: «Якщо люди не хочуть загинути як вид, на далеку перспективу у них немає іншого вибору, крім як співвідноситися з землею і визнавати себе частиною природи. З цього погляду всі ми потребуємо ...людей, що живуть близько до природи, щоб не втратити уроків тієї людяності, яка вміє бути частиною землі і жити разом з землею»¹. Сьогодні на часі активна взаємодія екології з гуманітарними галузями, «все більшого поширення отримують ідеї і методи екологічного протистояння екологічним катастрофам»².

---

¹ Валлін-Вейс Г. Й. Квіти, краєвид, література. Львів : Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2012. С. 40.

² Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / Швалб Ю.М. та ін.; за ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 222.

Стрімкий ритм життя, урбанізаційні процеси, війни та інші явища відвели на другий план необхідність прямого контакту людини з природою, відповідальність за її багатства – так поступово втрачається вміння споглядати, відчувати й розуміти природу і, що важливо, передбачати екологічні кризи й запобігати їх. Адже недостатньо розуміти причини кризи, слід уміти означувати прийнятні шляхи її подолання, формувати алгоритм порозуміння з природою, корпус ціннісних орієнтацій, етичних норм і правил сучасного формату, на вимогу часу, що сприяли б удосконаленню взаємин людини і природи, поглибленню складних антропологічних процесів і криз, скажімо, себе-розуміння як частини природи. Саме тому сьогодні дослідники активно порушують питання екологізації етики й етизації екології³.

Численні напрями і рухи на захист природи, що активізуються в різних країнах, пропагують ідеї збереження природного довкілля, ощадливого користування ресурсами, закликають до віднайденої рівноваги між людиною і природою, здійснюють активні пошуки ефективних рішень сучасних екологічних проблем. Техногенні катастрофи, споживацьке ставлення людини до природи, кліматичні зміни, постійна ядерна загроза вимагають зміни гуманітарної парадигми – наповнення її новим змістом, де серед пріоритетних сегментів чільне місце має посісти екологічна освіта. Зазначені

---

³ Див. про це: Скиба О. Морально-етичний вимір екологічного пізнання. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2013. № 2 (18). С. 117-120.

нагальні аспекти гуманітарної проблеми висувають нові вимоги і до літератури (що завжди активно реагує на проблеми) та літературознавства, зокрема екокритики – ділянки наукових знань, що вивчає специфіку художнього відображення екологічної проблематики, моделі поведінки героя, особливості його світорозуміння, світоставлення з природоохоронною складовою. Екокритика – органічна складова гуманітарних знань, важливих і необхідних для формування сучасної концепції екоосвіти. Еко-критика як сфера гуманітаристики за посередництва українських літературних текстів із екологічною риторикою покликана означити ключові напрямки та аспекти формування наукової традиції еко-критичного потрактування української художньої літератури.

Попри важливість і актуальність на сьогодні еко-критичних студій, все ще потребує уваги питання організації поняттєвого апарату екокритики й виявлення 1) сфери поширення корпусу екологічних питань на різні сегменти наукових знань (в т. ч. й літературознавство) і їх інтеграцію, 2) ділянок проблемно-тематичного зіткнення та сфер перетину знань із екологічною складовою, 3) специфіки транслявання різних аспектів екопроблематики в теоретико-літературознавчому просторі та літературних текстах і шляхів їх наукового осмислення та художнього освоєння.

Мета дослідження – проаналізувати актуальність, перспективність екокритики в сучасній зарубіжній та українській гуманітаристиці.

Завдання дослідження:

- систематизувати й проаналізувати наукові праці зарубіжних, українських літературознавців і теоретиків літератури з питань екокритики, означити провідні тенденції розвитку екокритики в літературознавстві;

- з'ясувати ступінь запитаності екологічної проблематики в сучасному суспільстві та гуманітарному просторі, місце екокритики в міждисциплінарному контексті;

- означити аспекти висвітлення питань екокритики в сучасному українському літературознавстві та специфіку дослідження екологічної проблематики у творах вітчизняних і зарубіжних письменників;

- обґрунтувати доцільність та перспективність застосування міждисциплінарного підходу, корпусу різноманітних методологій до інтерпретації українських художньо-літературних екотекстів (текстів із аспектами екологічної проблематики);

- позиціонувати історіософський, етнологічний, етнопсихологічний, геоландшафтний корпуси знань як контекст для обґрунтування специфіки освоєння екокритики в українському літературознавстві.

Інтерпретаційні процедури з еколітературним українським текстом сприятимуть пізнанню й розумінню цінності природи, давніх знань про охорону довкілля, виробленню основ культури поведінки у ставленні до природи та актуалізації цих знань та умінь у суспільному житті. На сьогодні

екокритика – сучасна методологія, ефективний інструмент дослідження екопоетики літературного тексту, а художні тексти з екологічною домінантою постають важливим сегментом оптимізації екологічної освіти в суспільстві, позаяк розуміння природи в художніх творах, скористаємося думкою філософині Н. Філяніної, «залежить від форм і способів її інтерпретації»⁴. Зацікавлення такою літературою пов'язане з прагненням формувати підґрунтя для повноцінного життя людей. Один із показників неослабного інтересу до цієї проблеми є активізація екокритики, адже ефективним засобом формування екологічної свідомості суспільства, носієм важливої інформації для налагодження гармонійних стосунків людини і природного довкілля, зміцнення зв'язків із природою є художня література.

Мультидисциплінарні знання про природу і людину, що їх ефективно застосовує екокритика, употужнюють актуальний міждисциплінарний вектор сучасного літературознавства. Про специфіку причетних до екологічної проблематики ділянок гуманітарних знань зауважує О. Жихарєва: «У той час, як літературознавство переважно спрямоване на екокритичний аналіз різножанрових художніх творів, а культурологія розглядає екопоетику з позицій взаємодії культури і природи з метою формування екологічної свідомості людства, лінгвопоетика

---

⁴ Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. С. 12.

передбачає, зокрема, встановлення екоконцептів та екомотивів, характерних для різних лінгвокультур»⁵.

Поданий у монографії глосарій підтверджує позицію авторки щодо важливості, актуальності й перспективності міждисциплінарного підходу до інтерпретації екотекстів та інтегрування спеціальних термінів у наукову сферу екокритики.

Монографія не претендує на вичерпність чи викінчену системність зібраного й опрацьованого матеріалу, що пояснюється відкритістю багатьох питань, пов'язаних із літературною критикою, з'явою нових студій із екокритики та міждисциплінарних досліджень. Сформульовані в монографії висновки та узагальнення можуть застосовуватися як теоретична та методологічна основа для подальших досліджень літературної екокритики, різноаспектного осмислення екологічної проблематики в українських художньо-літературних текстах, окреслення напрямків поступу екологічної критики у вітчизняному науковому дискурсі. Запропоновані матеріали можуть використовуватися у процесі підготовки спецкурсів для студентів філологічних спеціальностей, для аспірантів, вчителів центрів післядипломної педагогічної освіти.

---

⁵ Жихарева О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 151.

The image is a black and white photograph of a tree trunk. The bark is thick and deeply textured with vertical ridges and grooves. In the center of the image, there is a small, circular hollow in the bark. Inside this hollow, a small, white, stylized figure of a person is visible. The figure appears to be standing and holding a long object, possibly a staff or a tool. The background of the photograph is slightly out of focus, showing some foliage and ground cover.

РОЗДІЛ 1
ЛЮДИНА І ПРИРОДА У СВІТОВОМУ
ГУМАНІТАРНО-ЕКОЛОГІЧНОМУ
ДИСКУРСІ

1. 1. Екологічна риторика сучасного суспільства

З давніх часів питання ставлення людини до природи було одним із ключових у творах Піфагора, Платона, Аристотеля, Гіппократа та ін. Згодом прогресивні ідеї підтримали й розгорнули Дж. Бруно, Ф. Бекон, І. Кант, Л. Фейєрбах та ін. Морально-етичні засади людської діяльності, шляхи виходу з антропологічної кризи, питання переосмислення соціальних стосунків висвітлювали у своїх працях О. Тоффлер, Е. Фромм, наголошуючи, зокрема, що стосунки між людиною і природою мають будуватися не на експлуатації, а на кооперації, не максимальне споживання, а лише розумне використання природних багатств сприятиме збереженню балансу між існуванням людини як частини природи та задоволенням її потреб. Корпус пов'язаних із екологічною кризою питань уходить у коло наукових інтересів фахівців багатьох напрямів гуманітарної екології (соціальна екологія, медична екологія, екологія людини, урбо-екологія, інженерна екологія, екологічна географія, космічна екологія, психологія екозбереження), кількість яких зростає, а також філософів, психологів, соціологів, культурологів, етнографів, літературознавців.

Настала нагальна потреба повернутися й удатися до практичного освоєння перспективних на сьогодні ідей американського дослідника О. Леопольда про цілісність і взаємозв'язаність природного світу, засновника природоохоронної екологічної етики

філософа, еколога, лікаря, музиканта А. Швейцера про єдність людини зі світом природи, про переосмислення природи з позицій загальнолюдських цінностей та гуманне ставлення до представників біосфери як до живих істот. Загальновідомо, що під час мандрів річкою Огове в Габоні А. Швейцер осягнув ключовий принцип гуманізму: благоговіння перед життям – основа морального оновлення людства, відповідальності за все живе. На письмовому столі А. Швейцера «завжди був посуд з цукровим сиропом і водою. До неї через весь стіл і підлогу тягнулася жвава мурашина стежка, по якій безконечно снували мурахи. Життя тварин і рослин священне, як і життя людини. Етика благоговіння перед життям охоплює феномен любові, офіри, співчуття»⁶.

Сьогодні з'являються громадські рухи, що опікуються питаннями екології, актуалізуються новітні дослідницькі напрямки, які студіюють різні аспекти природного довкілля. Скажімо, набуває популярності рух Green Belt Movement, спрямований на озеленення; його учасники висадження дерев пов'язують із культом предків⁷. Відомо про новітній дослідницький напрям у сфері культури, літератури та інших дисциплін Human-Animal Studies, що вивчає взаємовідносини людини і тварини. Цей напрям виник

---

⁶ Листопад А. «Швейцерівська соната», або Благоговійте перед життям. *Літературна Україна*. 2018. 18 січня. С. 7.

⁷ Green Belt Movement (GBM) – Рух зеленого пояса, заснований професором Вангарі Маатаї (Wangari Maathai) 1977 р. як відгалуження Національної ради жінок Кенії (NCWK). Мета екологічної організації полягає в покращенні умов життя, створення зеленого і чистого світу (див. про це: <http://www.greenbeltmovement.org/who-we-are> (дата звернення: 30.04.2023)).

після публікації 1975 р. праці австрійського філософа і професора біоетики П. Сінгера «Звільнення тварин», де висвітлюється специфіка контактів людини і тварини, зауважено про тиранію, якої зазнають тварини.

Екологічний фемінізм як громадський рух і філософія порівнює експлуатацію природи з експлуатацією жінки, підкреслюючи їхню філософську єдність. Основна мета руху полягає в тому, щоб надати світу первісної гармонії шляхом припинення дискримінації жінок. Екофеміністичні студії, пояснює І. Яковенко, «ґрунтуються насамперед на відмінності між чоловіком і жінкою у сприйнятті природи і ставленні до екосистеми: якщо чоловікам притаманне експлуаторське ставлення до природи як до постачальника ресурсів задля отримання прибутку, то жінка, з точки зору екологічного фемінізму, через властивий їй інстинкт материнства та “програму” продовження життя, сприймає оточуюче середовище і природу як “дім”, а не як постачальника ресурсів»⁸. Згідно з основними положеннями екофемінізму, жінка й природа пов’язані концептуально й символічно; жінка асоціюється з землею, а чоловік – із силою. «Екофемінізм, зосереджуючись на зв’язках жінки і природи, стверджує, що чоловік необґрунтовано наділений владою як над жінкою, так і над природою, і це подвійне домінування підтримується у суспільстві культурними символами й ідейними

---

⁸ Яковенко І. Екокритичне прочитання поезії та есеїстики Еліс Уокер. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Випуск 259. Том 271. Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 57.

конструктами, релігією та філософією»⁹. Споживацьке ставлення до природи й зверхнє ставлення до жінки, домінування над нею, переконані екофеміністи, взаємопов'язані. Критичному огляду екофемінізму присвячені праці Л. Лоренцен (L. Lorentzen), Г. Ітон (H. Eaton), Д. Харавей (D. Haraway), Карен Дж. Уоррен (Karen J. Warren), К. Мерчант (C. Merchant) та ін. Широкої популярності, як відомо, набула праця К. Мерчант (C. Merchant) «Смерть природи: жінки, екологія і наукова революція» («The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution»), що успішно витримала вже два видання (1980, 1990). Ідеї екологічного фемінізму на українських теренах пропагують Т. Ладикіна, І. Карпенко, І. Жеребкіна.

Ековуманістична (в основі ековуманізм¹⁰) критика, що розвивається, сьогодні активно представлена роботами теологів і релігійних діячів із Африки – Розмарі Редфорд Рьотер (Rosemary Radford

---

⁹ Яковенко І. Екокритичне прочитання поезії та есеїстики Еліс Уокер. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Випуск 259. Том 271. Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 58.

¹⁰ Еліс Уокер вводить у науковий дискурс термін «вуманізм» (womanism), який на противагу фемінізму робить акцент на універсальності людського досвіду. <...> вона поціновує жіночу культуру, характер, емоції, виступає проти пригноблення жінок, артикулюючи жіночий досвід, руйнуючи гендерні і класові обмеження <...> вуманізм має спільні цілі із фемінізмом, проте постає як не войовниче крило феміністичного руху. На думку Еліс Уокер, вуманістка не має упереджень проти інших людей не тільки за ознакою статі, але й за ознакою раси і класу. <...> визначає вуманізм як прагнення обстоювати як жіночі, так і чоловічі цінності. Письменниця відкидає анти-чоловічі підходи і включає «чоловіче» у вуманістичну перспективу. Таким чином, її теорія цілісності (wholeness) стає інклюзивною, включаючи як його-історію (his-story), так і її-історію (her-story), а відтак передбачає, що і жінки, і чоловіки повинні боротися за гендерну, расову, економічну, сексуальну та енвайронменталістську справедливість разом (Див.: Яковенко І. Екокритичне прочитання поезії та есеїстики Еліс Уокер. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Випуск 259. Том 271. Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 58).

Ruether) «Жінки, що зцілюють Землю» («Women Healing Earth»), Вангарі Маатаї (Wangari Maathai) «The Green Belt Movement», «Unbowed», які заохочують до насаджень дерев, виховують розумне ставлення до ресурсів, поширюючи таким чином знання про Землю і стан навколишнього середовища («environmental justice movement»)¹¹. Ековуманістична теорія успішно реалізована у художній творчості представниці афро-американської літератури Еліс Уокер, що засвідчують праці М. Шимчишин, І. Яковенко¹².

Варто згадати й про акустичну екологію (екоакустику, вивчення звукового пейзажу), що досліджує взаємозв'язок між людьми та звуковим оточенням. Ці студії, як відомо, розпочав наприкінці 1960-х років Р. Мюррей Шафер. Незаперечним, наприклад, є той факт, що через хронічний рівень шуму в містах зменшується різноманітність птахів. Техногенний шум може змінити не лише поведінку і фізіологію тварин, а й перебудувати їхні спільноти. В Україні активно досліджуються фактори шумового забруднення довкілля¹³.

Криза традиційних цінностей, нерозуміння сучасною людиною згубної віддаленості від природи,

---

¹¹ Див. про це: Яковенко І. Екокритичне прочитання поезії та есеїстики Еліс Уокер. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Випуск 259. Том 271. Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 58.

¹² Шимчишин М. Творчість Еліс Уокер у контексті афро-америкаського феміністичного дискурсу. *Studia metodologica: Літературознавчі студії*. 2002. № 12. С. 110–112; Яковенко І. Екокритичне прочитання поезії та есеїстики Еліс Уокер. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Випуск 259. Том 271. Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 57–62.

¹³ Див. детальніше: Акустична екологія. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=43556 (дата звернення: 07.12.2022).

поглиблення екзистенційних проблем змушують свідомих людей різних професій і галузей знань долучитися до вироблення сучасних стандартів у ставленні до живої і неживої природи, запропонувати вибудувану на засадах науки нову концепцію людської діяльності. У цьому процесі свою помітну роль відіграє й художня література.

Письменники активно долучаються до маніфестування екологічної проблематики, нагальних питань природозбереження, глобального потепління тощо, що реалізується у художніх творах. Так, скажімо, український письменник Макс Кідрук, працюючи над серією романів «Нові темні століття», прагнучи створити 3D модель віддаленої планети з материками – щось схоже на Google Earth, щоб можна було реально побродити там, наблизити або віддалити. І вже на основі цього писати історію про колоністів. «Можна повністю продумати її екосистему з кліматом, зі зміною пір року тощо. Це не є чимось страшним. Подивіться, як зараз роблять комп'ютерні ігри. Але до цього повинні ще дійти як література, так і читачі. ...Це про майбутнє, про колонізацію Марсу, політичні та екологічні проблеми, які перетворюють Землю на майже не придатне для проживання місце. ...Хочу зробити карти Землі в той час, про який ітиметься у книзі. Ну і ще кілька ідей в цьому напрямку. Це вимагає дуже багато часу», – пояснює письменник¹⁴. Макс Кідрук украй стурбований екологічною ситуацією на планеті і в Україні. «Глобальне потепління, наступ

---

¹⁴ Роман М. Кідрука «Колонія» побачив світ на початку 2023 року.

пустель – це все вже давно не сюжети для антиутопій, а нинішня реальність. Нас чекає важке майбутнє. Тому колонізація далеких планет неминуча, вважає письменник»¹⁵.

Письменники активно реагують на зміни клімату, віддаючи перевагу певним жанрам, адже саме жанрова специфіка літературного твору спроможна максимально розкрити актуальну проблематику, зацентрувати на важливому, застерегти країни, політиків, загалом людство від необачних учинків. Чи не найпродуктивнішими в цьому плані є романи-застереження, технотрилери (наприклад, М. Крайтона «Стан страху», 2004). Сьогодні у світовому літературному процесі набувають популярності твори про зміну клімату, спричинене людиною глобальне потепління (існують навіть антології на подібну тематику).

Варто зауважити і на кліматичній фантастиці (cli-fi; уперше термін з'явився 2013 року) – літературні твори (інколи до цієї групи зараховують і фільми), присвячені зміні клімату, що спричиняють глобальні катастрофи. Чи не вперше зауважує про загрозу глобального потепління Ж. Верн у романі «Догори дригом» (1889), де кліматичні зміни призводять до нахилу земної осі; а в романі «Париж ХХ століття» (1886) сюжет розгортається в 1960-х роках, коли Париж переживає раптове падіння температури: «Низькі температури трималися так довго, що це призвело до фатальних катастроф; багато людей

---

¹⁵ Відомий письменник «налякав» Кропивницький та Олександрію. URL: <https://cbn.com.ua/2019/11/13/vidomyj-pysmennyyk-nalyakav-kropyvnytskyj-ta-oleksandriyu/> (дата звернення: 24.06.2021).

повмирало від переохолодження; зміни на підприємствах довелося поскорочувати; по ночах люди замерзали на вулицях. Машини їздити не могли, потяги припинили свій рух; їхньому пересуванню заважав не один сніг: машиністам неможливо було залишатися на своїх локомотивах, не замерзнувши до смерті. Значних збитків лихо завдало сільському господарству...»¹⁶.

Відомі кілька антиутопічних романів Дж. Балларда, де в центрі – природні катастрофи, викликані змінами клімату: у творі «Вітер з нізвідки» (1961) цивілізація поступово зникає через безперервні вітри ураганної сили, а в романі «Водний світ» (1962) описано недалеке майбутнє: танення полярних льодовиків і зростання рівня моря, спричинені сонячною радіацією; у романі «Спалений світ» (1964) кліматична катастрофа стала наслідком порушення колообігу опадів через промислове забруднення.

Література, яка висвітлює проблеми глобального потепління, викликаного людським втручанням, з'явилася в той час, коли громадськість почала дізнаватися про наукові дослідження, пов'язані з наслідками споживання викопного палива і зростаючої концентрації вуглекислого газу в атмосфері. Одним зі зразків такої літератури є роман Сьюзан М. Гейнс «Вуглецеві мрії», який розповідає історію про особливо актуальне питання рукотворних кліматичних змін¹⁷. Роман опублікований у 1980-х

---

¹⁶ Верн Ж. Париж двадцятого століття: роман / пер. з англ. Марія Абрамова. Київ: Видавництво Жупанського, 2018. С. 195.

роках ХХ ст., коли ще не з'явився термін «кліматична фантастика».

У технотрилерах М. Крайтона «Парк Юрського періоду» (1990), «Загублений світ» (1995) – історіях-застереженнях на тему генетичної інженерії – звучить ідея невтручання в природу та її закони. У романі М. Крайтона «Держава страху» (2004) кліматичні перетворення змальовані як глобальний псевдонауковий обман, а науковий погляд на кліматичні зміни зазнає критики. М. Етвуд в анти-утопічній трилогії «Орікс і Деркач» (2003), «Рік потопу» (2004) і «Божевільний Адам» (2013) змальовує світ, у якому соціальна нерівність, генетичні технології та кліматичні зміни спричинили апокаліпсис.

У серії книг «Столична наука» («Сорок знамень дощу» (2004), «П'ятдесят градусів нижче нуля» (2005) і «Шістдесят днів і після» (2007)) популярного письменника-фантаста К. С. Робінсона дія розгортається в недалекому майбутньому; твори об'єднані загальною проблемою екологічних катастроф і глобального потепління планети. Роман «Нью-Йорк 2140» (2017) К. С. Робінсона розповідає про майбутнє, в якому Нью-Йорк затопить океан: вулиці схожі на канали, хмарочоси на острови; саме тут мешкають більшість героїв роману. У творі порушується питання майбутнього людства і його взаємодії з природою.

Роман І. Мак'юена «Сонячна» (2010) розповідає історію про те, як фізик досліджував спосіб боротьби зі змінами клімату шляхом добування енергії зі штучного фотосинтезу. У романі британської письменниці Дж. Вінтерсон «Кам'яні боги» (2007) йдеться про

вигадану планету Орбус, яка дуже схожа на Землю, страждає від нестачі ресурсів і вкрай жорстких наслідків зміни клімату. Мешканці планети сподіваються почати користуватися можливостями нової відкритої планети – Блю, яка здається людям прекрасним куточком для життя.

Активність у трансляванні екотематики чи її окремих аспектів у фантастиці – це спосіб застерегти від непоправного, звернути увагу людства на проблеми сучасності. Р. Бредбері в оповіданні «Усмішка» описує один із епізодів життя людей, які живуть у невизначених локації і часі (2061 рік, «А може, трьохтисячний. Чи п'ятитисячний. Звідки нам знати! Стільки часу справжнісінька веремія була... І лишилися нам лише уламки...»¹⁸), уможливлюючи, таким чином, прийнятність зображеної ситуації для будь-якого часу, держави, нації. Людина живе з ненавистю до всього, що пов'язане з минулим»¹⁹, бо «ненавидить те, що її занапастило, що її життя поламало»²⁰. Саме від минулого людині в оповіданні Р. Бредбері залишилися «міста – купи руїн, дороги від бомбардувань – наче пилка, вгору-вниз, поля ночами світяться, радіоактивні»²¹. У такому «просторі не-буття» люди духовно нікчеміють, деградують, асоціалізуються, наголошує Р. Бредбері, змалювавши промовисто символічний епізод обпльовування,

---

¹⁸ Бредбері Р. Все літо наче ніч одна. 100 оповідань. Т. 2: у 2-х кн. Кн. 2. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. С. 254.

¹⁹ Бредбері Р. Все літо наче ніч одна. 100 оповідань. Т. 2: у 2-х кн. Кн. 2. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. С. 254.

²⁰ Бредбері Р. Все літо наче ніч одна. 100 оповідань. Т. 2: у 2-х кн. Кн. 2. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. С. 254.

²¹ Бредбері Р. Все літо наче ніч одна. 100 оповідань: у 2-х кн. Кн. 2. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. С. 254.

а потім і знищення полотна «Мона Ліза» Леонардо да Вінчі.

Про єдність природи і людини, про цінність і значення життя кожної живої істоти на землі, про секрети утаємниченого буття комах і тварин ідеться у трилогіях сучасного французького письменника Б. Вербера про мурах («Мурахи» (1991), «День мурахи» (1992), «Революція мурах» (1996)) і котів («Завтра будуть коти» (2016), «Її величність кішка» (2020), «Планета кішок» (2022)). Промовистими, скажімо, є такі рядки з роману «Мурахи» Б. Вебера: «Ми з мурахами не рівня і не конкуренти. Присутність людини – лише маленький епізод у їхньому безроздільному царюванні на Землі. Їх більше, набагато більше за нас. У них більше міст, вони займають набагато більше екологічних ніш. Вони живуть у посушливих зонах, серед криги, спеки й задухи, в умовах, яких не витримала б жодна людина. Куди б ми не глянули, скрізь побачимо мурах. Вони були тут за сто мільйонів років до нас. І зважаючи на той факт, що вони серед небагатьох видів, стійких до наслідків атомного вибуху, залишаться ще на сотню мільйонів років після нас. Для їхньої історії ми – лише випадок, завдовжки в якісь три мільйони років. Якщо колись нашу Землю відвідають мешканці інших планет, вони зроблять правильний вибір. Вони шукатимуть зустріч з ними. Зі справжніми господарями Землі»²². Про людину і природу, про життя, яке стає неможливим в отруєній ядерними

---

²² Вербер Б. Мурахи: роман / пер. з фр. І. Серебрякової та В. Гусенюк. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2018. С. 261.

війнами атмосфері (одна з актуальних для людства проблем) ідеться в романі Б. Вербера «Ми, боги. Чарівний острів». Світ котів художньо представив також письменник Дж. Боуен у творах «Вуличний кіт на ім'я Боб», «Подарунок від кота Боба. Як вуличний кіт допоміг людині полюбити Різдво», «Світ очима кота Боба. Нові пригоди Джеймса та його мудрого вуличного кота».

Численну кількість творів із екологічної проблематики неможливо перерахувати. До згаданих вище додаю лишень найбільш популярні серед читачів художньо-літературні зразки: «Плоди землі» К. Гамсуна, «Старий і море» Е. Гемінґвея, «Маленький принц» А. де Сент-Екзюпері, «Мобі Дік» Г. Мелвелла, «Війна з саламандрами» К. Чапека, «Водяник» М. Урбана²³.

У творах українських письменників Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Б.-І. Антонича, О. Довженка, О. Гончара, Л. Костенко, Є. Пашковського, Ю. Щербака, М. Дочинця, П. Сороки, П. Мідянки, М. Матіос, М. Любки, О. Луцишиної та ін. також різноаспектно представлено екологічну проблематику, взаємини людини і тварини, нове бачення природоохоронної діяльності героїв. У доробку багатьох письменників презентовано своєрідні тематичні цикли творів на подібну проблематику, наприклад: «Незвичайні пригоди в лісовій школі», «Дивовижні пригоди в лісовій школі» В. Нестайка, «Суперагент 000», «Суперагент 000.

---

²³ Деякі твори на сьогодні літературознавці проінтерпретували у світлі екокритичних тенденцій (див. перелік джерел у монографії).

Нові пригоди», «Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру», «Таємне товариство боягузів», «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9», «Таємне товариство брехунів, або пастка для синьомордів», «Таємне товариство ботанів, або екстрим на горі Підстава» Л. Ворониної тощо.

«В українському прозовому дискурсі, – наголошує дослідниця О. Вертиполох, – часто митці звертаються до радикального погляду, інакше кажучи, прагнуть нас застерегти від загрози довкіллю з боку влади, економіки, техногенних випробувань. Сучасні письменники акцентують на тому, що вперше за всю історію людства на землі майже не залишилося справжньої первісної природи, тому що кожен куточок планети зазнає впливу глобального потепління, токсичних відходів, радіоактивних опадів тощо»²⁴. Руїнівна людська діяльність, знищення гармонійних матриць, реальна крихкість екологічного балансу, загроза довкіллю – проблеми, які порушують письменники у своїх творах і закликають нагально їх вирішувати.

У контексті сказаного вище прикметною є відповідь лауреатки Нобелівської премії 2018 р., письменниці О. Токарчук, яка на запитання про найважливіші тропоси (ідеї й образи) у своїй творчості назвала тварин і планети, богів і богинь – у цьому переліку не було людини²⁵. Очевидно, у такий

²⁴ Вертиполох О. Екологічний метамодернізм у поезії та прозі письменників Закарпаття (на матеріалі творів Петра Мідянки та Мирослава Дочинця). *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 15. С.199. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/15/39.pdf> (дата звернення: 20.01. 2023).

²⁵ Галета О. Антропос, топос, тропос, чи Народження антропологічного роману? URL: <http://litakcent.com/2011/10/20/antropos-topos-tropos-chy-narodzhennja-antropologichnoho-romanu/> (дата звернення: 05.07. 2021).

спосіб письменниці означила тематико-проблемні пріоритети не лише своєї творчості, а й у цілому сучасної літератури, що тяжіють до екоцентричної риторики.

Актуальність екологічної проблематики засвідчують екологічні рухи, дослідження вчених, численні твори письменників, що закликають бути уважними й ощадливими до природи, активними у збереженні й примноженні її багатств.

1. 2. Екокритика: витоки, основні характеристики, перспективи дослідження

Сучасні дослідники зауважують, що джерела екологічної критики сягають початку 60-х рр. ХХ ст., коли 1962 року побачив світ роман американської письменниці Р. Карсон «Мовчазна весна» (про шкідливість пестицидів для живих організмів). Твір викликав появу у західних країнах екологічного руху, який спричинив наприкінці 80-х рр. ХХ ст. у США, а на початку 90-х рр. у Великобританії виникнення нового методу дослідження літератури²⁶.

Літературними орієнтирами сучасної екокритики у США П. Баррі називає твори трьох провідних американських письменників ХІХ ст. – Р. Емерсона, М. Фюллер, Г. Девіда. Українська

---

²⁶ Див. про це: Палій О. Екологічний постмодернізм у чеській прозі (роман Мілоша Урбана «Водяник»). Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. 2014. Вип. 24. С. 356; Вертиполох О. Екологічний метамодернізм у поезії та прозі письменників Закарпаття (на матеріалі творів Петра Мідянки та Мирослава Дочинця. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип 15. С.198. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/15/39.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).

дослідниця І. Сухенко зараховує до цієї групи і письменника Г. Торо²⁷. Витоки британської версії екокритики (зелених студій) дослідники Дж. Бейт (J. Bate), Д. Джонсон (D. Janson) зауважують в англійському романтизмі²⁸. Цій тематиці присвячені і праці Л. Купе (L. Coupe) «Читач “Зелених студій”: від романтизму до екокритицизму» («The Green Studies Reader: From Romanticism to Reader of Green Studies: From Romanticism to Ecocriticism», 2000), Дж. Бейта (J. Bate) «Романтична екологія: Вордсворт і екологічна традиція» («Romantic Ecology : Wordsworth and the Environmental Tradition», 1991) тощо.

Досліджуючи твори письменників-романтиків, учені зауважують на першорядному місці природи, що закономірно, адже романтизм, як відомо, утверджував у літературі ідею єдності людини і природи, містичний культ природи, пантеїстичне світосприйняття з обоженням природи тощо. Саме в творах письменників романтичного спрямування слушно віднаходити ідеї на захист природного довкілля, досягнення рівноваги між природою і людиною. Свідомість людини, наголошує Д. Джонсон, розглядається романтиками, з одного боку, як «орган свідомості природи», а з іншого, – як мікрокосм

---

²⁷ Див.: Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL:

http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf.

(дата звернення: 23.02.2015).

²⁸ Див. про це: Bate J. *Song of the Earth*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2000. 335 pp.; Janson D. *The Path Not (Yet) Taken: Bettina von Arnim's Ecological Vision in Her Romantic Fairy Tale «The Queen's Son»* <https://www.jstor.org/stable/10.5250/femigermstud.34.2018.0001> (дата звернення: 01.12.2019); Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. С. 295-296.

універсального духу. Так пояснюється прагнення людини жити в гармонії з природою²⁹.

На сьогодні терміни «екокритика» чи «зелені студії» вживаються паралельно. Нині слушно говорити про ефективне існування двох самодостатніх напрямів досліджень, скерованих на вивчення взаємин людини і природи. Кожна з «гілок» екокритики – американська і британська – презентує свої здобутки у збірниках праць «Хрестоматія екокритики: орієнтири літературної екології» (США) та «Хрестоматія зелених студій: від романтизму до екокритики» (Великобританія). Відмінність між дослідженнями вчених полягає в тому, що американці пропагують «піднесену» тональність у ставленні до природи, а британці схильні до «гнівних» інтонацій, прагнучи застерегти людство від загрози довкіллю з боку влади, промисловості, комерційних інтересів та неоколоніалізму³⁰.

Поняття «екологічна критика» та «екологічне письмо» уперше вжив 1978 р. У. Рюкерт (W. Rueckert) в есеї «Література й екологія: експеримент в екокритицизмі» («Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism») та порушив «питання про те, яким чином читання, навчання та судження про літературу можуть творчо функціонувати в біосфері; нарешті, про біосферне очищення, врятування від людського

---

²⁹ Статкевич Л. Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н.Каразіна. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 76. С. 102.

³⁰ Див. про це: Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. С. 295-296.

втручання»³¹. Дослідник також наголосив на слушності застосовувати міждисциплінарний підхід до студіювання еколітератури.

Відомо, що 1989 р. на симпозіумі Асоціації західної літератури Ч. Глотфелті (Ch. Glotfelty) закликала прийняти цей термін, її підтримав Г. Лав (G. Love) – професор англійської мови Університету Орегона, запропонувавши сформувані академічні основи цієї ділянки літературознавства. Збірник праць за редакцією Ч. Глотфелті (Ch. Glotfelty) і Г. Фромма (H. Fromm) «Читач екокритики: орієнтири в літературній екології» («The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology», 1996) став першою системною працею, де з'ясовано сутність екологічного літературного дискурсу, описано його розвиток за останню чверть ХХ ст., проілюстровано різні екологічні підходи до літератури, що засвідчують ефективність та перспективність екокритики, її вплив на взаємини людини зі світом природи, запропоновано напрямки подальшого вивчення проблеми. Масштабні й різноаспектні дослідження з екології від 80-х років ХХ ст. ефективно проєктуються на літературознавство – так екокритика набуває широкої популярності у світовому науковому дискурсі.

Екостудії починають активно розвиватися завдяки дослідженням Ч. Глотфелті (Ch. Glotfelty), У. Рюкерта (W. Reuckert). Системна зацікавленість екокритикою дослідників, численні міжнародні

---

³¹ Цит. за: Палій О. Екологічний постмодернізм у чеській прозі (роман Мілоша Урбана «Водяник»). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2014. Вип. 24. С. 356.

наукові зібрання, дискусії, обговорення важливих питань на сторінках видань, популяризація ідей у вишах різних країн тощо сприяли і продовжують сприяти становленню й розвитку екокритики в світі. Своєрідною кульмінаційною точкою в розвитку екокритики дослідники вважають 1992 р. – заснування ASLE (Асоціації вивчення літератури і довкілля, також відомої як ASLE-USA, основної професійної асоціації американських і міжнародних учених у сфері екокритики та гуманітарних наук про довкілля; засновником є Майкл П. Бранч (Michael P. Branch) – екокритик, письменник, автор публікацій у журналах «Кращі американські есе», «Кращий американський лист про науку і природу» тощо)³².

Отже, від 1990-х років екокритика постає як сформований академічний напрям дослідження, щоправда, з низкою не вповні вирішених питань методології, термінології тощо. І сьогодні все ще простежується певне різночитання щодо дефініції екокритики, яку ідентифікують як галузь, напрям, методологію, літературну течію, критичний підхід до літературних творів, науку про вивчення відносин між літературою та довкіллям, сферу досліджень із вивчення творів про природу, науковий підхід до сфери реалізації відносин «людина-природа» тощо.

Наведемо думки відомих літературознавців про сутність екокритики.

---

³² Див. про це: Fromm H., Balaev M., Glotfelty Ch. Ecocriticism's Growth and Diversity. PMLA. Vol. 127. №. 4. 2012. P.1016-1020; Michael P. Branch. URL: https://www.amazon.com/stores/Michael-P-Branch/author/B01HG6LPTA?ref=ap_rdr&store_ref=ap_rdr&isDramIntegrated=true&shoppingPortalEnabled=true&language=en_US (дата звернення: 12.01.2022).

Ч. Глотфелті (*Ch. Glotfelty*): «...екокритика – це вивчення стосунків між літературою й навколишнім середовищем»³³. Дослідниця називає наслідки Чорнобильської катастрофи серед важливих екологічних катаклізмів кінця ХХ ст., що принципово важливо для розуміння змісту екокритики і трактування українських літературних текстів з позицій екокритики.

К. Кокінос (*C. Cocinos*): «Екокритика – це розширення критичних та педагогічних кордонів літературознавства»³⁴.

Д. Гладвін (*D. Gladwin*): «Екокритика – це широкий спектр інтердисциплінарних методів дослідження літератури та культури для вивчення глобальної екологічної кризи через перетин літератури, культури та фізичного навколишнього середовища. Термін “екокритика” часто використовується як загальноприйнятий термін для будь-якого аспекту гуманітарних наук (наприклад, засобів масової інформації, кіно, філософії та історії) в стосунку до екологічних проблем, але насамперед застосовується як літературна та культурна теорія»³⁵.

Відомий екокритик С. Словік (*S. Slovik*) потрактовує екокритику як науковий підхід до сфери реалізації відносин «людина-природа» у художньому, публіцистичному та в будь-якому іншому

---

³³ Цит. за: Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. С. 292.

³⁴ Cocinos C. What is Ecocriticism? Defining Ecocritical Theory and Practice Sixteen Position Papers from the 1994 Western Literature Association Meeting Salt Lake City, Utah-6 October 1994.

https://www.asle.org/wpcontent/uploads/ASLE_Primer_DefiningEcocrit.pdf (дата звернення: 15.01.2021).

³⁵ Gladwin D. Ecocriticism. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780190221911/obo-9780190221911-0014.xml> (дата звернення: 31.05.2021).

текстах, що, на перший погляд, не співвідноситься зі сферою екологічно-центричного письма³⁶.

Т. Дін (Th. Dean): «Екокритика – це вивчення культури і культурних продуктів (творів мистецтва, ...наукових теорій тощо), що певним чином відображають ставлення людини до світу природи»³⁷. Дослідник зауважує, що екокритика – це реакція на потреби, проблеми і кризи, що на них слід реагувати терміново. Значною мірою екологічні кризи є результатом відчуження людини від світу природи; тому екокритика намагається поєднати вчених різних напрямків, долучивши їх (кожного з огляду на його ділянку наукових інтересів) до реальної турботи про світ. Т. Дін (Th. Dean) акцентує на міждисциплінарності екокритики: щоб зрозуміти глибинну єдність людини і світу, необхідно поєднати дисципліни, які роз'єдналися через надмірну спеціалізацію³⁸. Підтримує думку про міждисциплінарний характер екокритики і дослідник Д. Шіз (D. Scheese).

Авторка цієї монографії позиціонує екокритику як методологію для інтерпретації еколітератури (літератури про довкілля) – художньої прози, поезії, драматургії, у яких зображено природу, порушено екологічні питання, означено зв'язки героя з прадавніми знаннями про природу, її пошанування, возвеличення та збереження.

---

³⁶ Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf. (дата звернення: 23.02.2015).

³⁷ Dean Th. What is Ecocriticism? <https://www.coursehero.com/file/p6ltadu/What-Is-Eco-Criticism-By-Thomas-K-Dean-Cardinal-Stritch-College-Eco-criticism/> (дата звернення: 15.06.2021).

³⁸ Див.: Dean Th. What is Ecocriticism? <https://www.coursehero.com/file/p6ltadu/What-Is-Eco-Criticism-By-Thomas-K-Dean-Cardinal-Stritch-College-Eco-criticism/> (дата звернення: 15.06.2021))

На сьогодні дослідники одностайні в тому, щоб виділяти дві хвилі досліджень із екокритики: перша – 1960-1990-ті рр., друга – від 1990-х рр. до сьогодні. Праці вчених першої і другої хвиль із проблем екокритики – Р. Вільямса, Дж. Бейта, Т. Мортонна, У. Хайс, Л. Бьюелла, К. Сопер, К. Вулф, К. Рігбі – представлено у дослідженні «Екокритицизм: Essential Reader» («Ecocriticism: The Essential Reader (Routledge Essential Readers», 2005) за ред. К. Хілтнера (K. Hiltner), у якій розглядаються питання екологічної справедливості, естетики, філософії та глобалізації³⁹. Дослідники першої хвилі констатують романтизацію природи в літературі. Учені другої хвилі, зауважує Б. Лоуренс (B. Lawrence), хоча і цікавляться тематикою, що її розробляли попередники, проте вже не фетишизують природу⁴⁰. Б. Лоуренс осмислює екокритику «зсередини», враховуючи різноманіття наукових позицій, поглядів, дослідницьких напрямів, а також протиріччя, що виникають у науковому просторі щодо питань екокритики. Дискурси про довкілля, стверджується в монографії, мають стати постійною складовою літературних і культурних досліджень, щоб якомога ширше і глибше осмислити сучасну екологічну кризу.

Відомості про періодизацію сприяють глибшому розумінню специфіки екокритичних студій певного

---

³⁹ Див. про це: Ecocriticism: The Essential Reader (Routledge Literature Readers). URL: <http://surl.li/erhks> (дата звернення: 23.06.2021).

⁴⁰ Див.: Lawrence B. The Future of Environmental Criticism, Chicester, United Kingdom: Wiley-Blackwell Manifestos, 2005. Р. 32. URL: <https://www.bookdepository.com/Future-Environmental-Criticism-LawrenceBuell/9781405124768> (дата звернення: 30.01.2023). Див. про це також: Куманська Ю. О. Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей (на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка): дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01 / Волинський нац. у-т. Тернопіль, 2021. С. 37.

відтинку часу, з'ясуванню спільного, своєрідного та відмінного у працях, а також допомагають означити поступ учених в осмисленні специфіки еколітератури.

Важливу роль у формуванні засадничих положень екокритики відіграли праці П. Мерфі (P. Murphy) «Екокритичні дослідження в літературних та культурних студіях» («Ecocritical Explorations in Literary and Cultural Studies», 1996), Дж. Ешфорд (J. Ashford) «Екокритичне богослов'я: неопастирські теми в американській художній літературі від 1960 р. до сьогодні» («Ecocritical theology: neo-pastoral themes in American fiction from 1960 to the present», 2012), С. Нолан (S. Nolan) «Неприродна екопоетика: мало-ймовірні місця в сучасній поезії» («Unnatural Eco Poetics: Unlikely Places in Contemporary Poetry», 2017), С. Словіка (S. Slovic) «Екокритицизм: великі ідеї і практичні стратегії» («Eco-criticism: Big Ideas and Practical Strategies», 2019)⁴¹, низка праць Л. Буелля (L. Buel)⁴² та ін.⁴³

Помітна практична зорієнтованість праць останніх років, що, очевидно, пояснюється бажанням науковців продемонструвати активне освоєння принципів, методологічних підходів екокритики,

---

⁴¹Перелік останніх праць С. Словіка див: <https://www.uidaho.edu/class/english/academics/graduate/mfa-creative-writing/mfa-faculty/scott-slovic> (дата звернення: 05.06.2021).

⁴² Ідеться про праці професора Гарвардського університету Л. Буелля (L. Buell) «Використання і зловживання екологічною пам'яттю» (2013), «Екокритицизм: деякі нові тенденції» (2012), «Література і навколишнє середовище» (2011), «Природа і місто: антитеза або симбіоз» (2009), «Відтинки планети» (2007), «Майбутнє екологічної критики» (2005) тощо, у яких переосмислюється американська література з позицій екокритики.

⁴³ П. Баррі у праці «Вступ до теорії: літературознавство й культурологія» запропонував короткий огляд праць від початку 1990-х років, що закладали основи екокритики (див.: С. 317-319).

обґрунтувати передумови для подальшого успішного розвитку екокритики.

У численних студіях учених різних країн обговорюються перспективи вивчення екокритики. Так, скажімо, у праці Л. Бьюелля (L. Buell) «Екологічна уява: Торо, твори про природу та формування американської культури» («The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture», 1996) – одному з наймасштабніших на сьогодні досліджень про літературу, що художньо представляє довкілля, автор акцентує на екологічній уяві. Ідеться про місце природи в історії західної думки, про спроби літературознавців запропонувати сучасникам більш «екоцентричний» спосіб життя. Увагу автора привертає література екологічного спрямування від колоніальних часів до сьогодні. У численних творах письменників Л. Бьюелль досліджує художню специфіку екологічної тематики (скажімо, уособлення нелюдського, відданість місцю тощо), застерігаючи від можливої екологічної катастрофи. Учений наголошує, що екологічна криза викликає кризу уяви, нівелює потребу шукати нові способи розуміння природи і ставлення до неї людства. Автор розвиває нове бачення екологічної літератури і шукає способи розуміння зв'язку людської уяви і довкілля⁴⁴. Безперечна перспективність думок дослідника, спроектована на новий рівень осмислення зв'язків людини і природи, що вимагає від людини систематичної роботи над собою. А інформаційні технології,

---

⁴⁴ Див. про це детальніше: <http://surl.li/erjxk> (дата звернення: 23.06.2021).

додам, мають не віддаляти людину від природи, а допомагати шукати і знаходити сучасні способи пізнання й розуміння природи, розвивати уяву людини, що сприяло б урізноманітненню ефективних і багатогранних контактів із природою.

Сьогодні запитаним є дослідження Дж. Бейта (J. Bate) «Пісня землі» («Song of the Earth», 2000), у якій автор, перефразовуючи думку австрійської соціологині та екофеміністки А. Салле (A. Salleh) «Екологія переосмислює історію», наголошує на необхідності перечитувати художні твори, поєднавши культуру й природу, намагаючись змінити свідомість людей. Дж. Бейт розрізняє дослідників на дві групи: на «світло-зелених» і «темно-зелених». До першої групи належать учені, які цінують природу тому, що вона оточує людей, сприяє їхньому добробуту; вони вірять, що планету можна врятувати завдяки відповідальним формам споживання й виробництва. «Темно-зелені», або «глибокі екологи», переконані, що техніка – корінь зла, тому вона не може бути розв'язанням екологічних проблем, а отже, необхідно «повернутися до природи»; вони не приймають термін «довкілля», надаючи перевагу «природі», яку розглядають як таку, що існує заради себе, а не заради нас⁴⁵.

Д. Філліпс (D. Phillips) у дослідженні «Істина екології: природа, культура і література Америки» («The truth of ecology: Nature, Culture and Literature in America», 2003) пропонує широкомасштабну

---

⁴⁵ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. С. 302.

полемічну оцінку сучасній екокритиці; окрім огляду історії екології в США, авторка акцентує на потребі більшої теоретичної витонченості (конкретики) еко-критики, підтверджує доцільність міждисциплінарної платформи екокритики, зауважує про складність вирішення протиріч між фактами і цінностями, природою і культурою тощо⁴⁶. Наголошу про активно обговорювану в наукових колах думку про екокритику не лише як ділянку вичення літератури, але і як сферу вивчення загалом культури⁴⁷.

У праці Г. Хагган, Х. Тіффін (G. Huggan, H. Tiffin) «Постколоніальна екокритика: література, тварини, довкілля» («Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment», 2006) з урахуванням останніх досягнень із гуманітарних наук, поєднуючи еко-критицизм і зоокритицизм, на широкому художньому матеріалі – літературних творах письменників із Індії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Південної Африки, Карибського басейну, постколоніальної діаспори – досліджено зв'язки людини, тварини і довкілля в широкому спектрі постколоніальних літературних текстів, розглянуто постколоніальний період із екологічного та зоокритичного погляду, осмислено питання сентиментальності й антропоморфізму, мінливості місця людини і тварини в світі.

---

⁴⁶ Див. про це: https://books.google.com.ua/books?id=_LDaFpAFAEUC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 30.04. 2023).

⁴⁷ Див. про це: Gansovskaya K. Эколитература и Human-Animal Studies (к проблеме методологии, терминологии и жанровой классификации). URL: <http://surl.li/gbkqo> (дата звернення 04.04. 2023); Baldick Ch. Ecocriticism. The Oxford Dictionary of Literary Terms. Oxford University Press, 2008. URL: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095740919> (дата звернення: 12.03.2019).

Книга, як відомо, мала широкий резонанс, що засвідчують, скажімо, такі відгуки: «Цей том необхідно прочитати всім, хто цікавиться дискусіями про літературу в епоху екологічного апокаліпсису»; «Ця книга – критичне зібрання методів екокритицизму і постколоніалізму – давно на часі»; «...книга є важливим вкладом в екокритицизм на шляху до інтернаціоналізації цієї сфери, створює простір для літературного аналізу...»⁴⁸.

Т. Мортон (T. Morton) у дослідженні «Екологія без природи: переосмислення екологічної естетики» («Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics», 2007) пропонує свій погляд на окремі важливі питання екокритики, стверджуючи, що камінь спотикання для екологічного мислення – образ самої природи. Письменники-екологи пропонують новий світогляд, але їхнє завзяття щодо збереження світу природи віддаляє їх від природи, яку вони шанують. Т. Мортон пропонує нові поняття для читання «довкілля» в художній літературі⁴⁹. Праця «Екологія без природи: переосмислення екологічної естетики», безперечно, розширює погляди на екокритику й поглиблює значення екології.

У. Хейс (U. Hayse) у праці «Почуття місця і відчуття планети: екологічне розуміння світу» («A sense of place and a sense of the planet: the ecological imagination of the world», 2008) зауважує про еко-космополітизм, про місце екології в літературі від 60-х років ХХ ст. по сьогодні. Апелюючи до романів,

---

⁴⁸ Див.: <https://www.routledge.com/Postcolonial-Ecocriticism-Literature-Animals-Environment/Huggan-Tiffin/p/book/9781138784192> (дата звернення: 22.06.2021).

⁴⁹ Див. детальніше: <http://surl.li/erjyb> (дата звернення: 23.06.2021).

віршів, фільмів, комп'ютерного програмного забезпечення та інсталяцій, дослідник засвідчує зв'язки між різними формами свідомості та інноваційною естетикою, а також описує форми, що поєднують різні погляди на планету з модерністськими та постмодерністськими стратегіями фрагментації, колажу, монтажу, масштабування тощо⁵⁰.

Книга Г. Гаррарда (G. Garrard) «Екокритицизм (Нова критична ідіома)» («Ecocriticism (The new critical idiom)», 2011), що на сьогодні успішно витримала два видання, описує способи, за допомогою яких ми уявляємо й відображаємо зв'язки між людьми й довкіллям у всіх сферах культурного виробництва, зауважує особливості постколоніальної екокритики, вплив глобалізації на екокритику; важливо, що автор подає також глосарій⁵¹.

Утверджує думку про міждисциплінарність екокритики відомий учений К. Мерчант (C. Merchant) у праці «Антропоцен і гуманітарні науки: від зміни клімату до нового періоду стійкості» («The Anthropocene and the Humanities: From Climate Change to a New Age of Sustainability», 2020), де ґрунтовно досліджує способи, за допомогою яких гуманітарні науки можуть створити нове й переконливе розуміння впливу людини на довкілля. Залучаючи історію, мистецтво, літературу, релігію, філософію, етику як своєрідні координаційні центри, К. Мерчант виявляє та досліджує ключові фігури і події в гуманітарних

---

⁵⁰ Див. про це детальніше: <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780195335637.001.0001/acprof-9780195335637> (дата звернення: 22.06.2021).

⁵¹ Див. про це детальніше: <http://surl.li/erjws> (дата звернення: 23.06.2021).

науках упродовж епохи антропоцена⁵² і з'ясовує, як ці дисципліни можуть вплинути у подальшому на формування взаємин людини і природи⁵³.

Т. Кларк (T. Clark) у праці «Цінність еко-критицизму» («The Value of Ecocriticism», 2019) пропонує короткий огляд екологічної літературної критики, зауважує її мінливість в епоху глобальної екологічної загрози. Інтелектуальна, моральна і політична складність екологічних проблем, особливо в глобальному масштабі (так званий «антропоцен»), є своєрідним викликом для екокритиків. Екокритика пережила період радикальних змін і перетворилася в різноаспектну і масштабну сферу, хоча і з нестабільним кордоном між гуманітарними і природничими науками, з сумішшю культурних, політичних, наукових і активістських напрямків, що на сьогодні дуже важливо. Екологічна криза вимагає перегляду основних цінностей і цілей суспільства, а мистецтво і література можуть мати життєво важливе значення для формування екологічної свідомості кожної людини⁵⁴.

У збірнику праць «Оксфордський довідник екокритицизму» («The Oxford Handbook of Ecocriticism (Oxford Handbooks)», 2014), що вийшов за редакцією Г. Гаррарда (G. Garrard), представлено студії з екокритики провідних дослідників двох хвиль,

---

⁵² Антропоцен – неформальний термін, що позначає епоху, в якій рівень людської активності відіграє істотну роль в екосистемі Землі. Термін увів у наукову практику в 1980-х роках [еколог Юджин Стормер, а широко популяризував його фахівець з хімії атмосфери Нобелівський лауреат з хімії Пауль Крутцен, який вперше використав термін антропоцен 2000 року. Див.: <http://surl.li/eropp> (дата звернення: 30.04.2023)].

⁵³ <http://surl.li/eropz> (дата звернення: 23.06.2021).

⁵⁴ Див. про це детальніше: <http://surl.li/erorh> (дата звернення: 24.06.2021).

запропоновано широкий огляд давніх «стосунків» між літературою і довкіллям. Ця системна праця засвідчує неминучість множинних екологічних криз як на транснаціональному, так і на регіональному рівнях, а отже, зауважує роль гуманітарних наук, що разом із технологіями і політикою все частіше визнаються центральними для дослідження і пошуку актуальних рішень⁵⁵.

У збірнику наукових праць «EcoGothic (International Gothic Series)», 2013) за редакцією Е. Сміта (A. Smith) і У. Хьюза (W. Hughes) зібрано матеріали, які, апелюючи до різнонаціональних літератур і кіно, демонструють узаємодію готики з екокритичними ідеями: екокритика досліджує екологічну катастрофу, дику природу, ідею будинку, постапокаліпсис – питання, які також є центральними для готичної літератури. Досліджуючи взаємозв'язок між екокритичними аспектами готики і готичними елементами екокритики, ця книга пропонує новий погляд на готику і екокритицизм⁵⁶.

За останнє десятиліття екостудії збагатилися розвідками, у яких літературні твори осмислюються в енвайроментальному⁵⁷ аспекті, апелюючи до екопсихології і, таким чином, розширюючи кордони екокритики. Ідеться, зокрема, про праці Дж. Девіса (J. Davis)⁵⁸.

---

⁵⁵ Див.: <https://www.amazon.com/Oxford-Handbook-Ecocriticism-Handbooks/dp/0199742928?asin=0199742928&revisionId=&format=4&depth=1> (дата звернення: 24.06.2021)

⁵⁶ Див.: <http://surl.li/erttn> (дата звернення: 24.06.2021).

⁵⁷ Енвайроментальний – той, що спрямований на захист та покращення стану довкілля.

⁵⁸ Яковенко І. Екокритичне прочитання поезії та есеїстики Еліс Уокер. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Випуск 259. Том 271. Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 57-62.

Сьогодні прихильники екокритики, як відомо, об'єднані в міжнародну Асоціацію літературних студій з екокритики (ALSE), мають власний друкований орган «ISLE» – «Interdisciplinary Studies in Literature and Environment» («Міждисциплінарні дослідження з літератури та довкілля»), що виходить із 1993 р. – редактори К. Герхардт (C. Gerhardt) та Дж. Вестерман (J. Westerman). Журнал висвітлює різноманітні проблеми взаємозв'язку людини і природного довкілля, а також публікує художні й документальні твори (редактори К. Герхардт (C. Gerhardt) та Дж. Вестерман (J. Westerman)⁵⁹. Популярним є збірник наукових праць «Зелені букви. Дослідження екокритицизму» («Green letters. Studies in Ecocriticism»), що видається у Великобританії й представляє дослідження про взаємозв'язки літератури з художньою і масовою культурою і концепціями природного довкілля в контексті глобальної екологічної кризи. Популярними серед прихильників екологічних ідей є журнал «The Journal of Ecocriticism» – «JoE», що висвітлює проблеми екокритики⁶⁰, журнал «Ecopoetics», що видається з 2001 року, антологія «Ecopoetry: A Critical Introduction» (2002), упорядкована американським екокритиком Дж. Скоттом Брайсоном, збірка есеїстики «Поза природою: розширення кордонів екокритицизму» («Beyond Nature Writing: Expanding the Boundaries of Ecocriticism», 2001), де запропоновано

---

⁵⁹ Про журнал «ISLE» («Interdisciplinary Studies in Literature and Environment») та його змістове наповнення, архів, авторів тощо див.: <https://academic.oup.com/isle/pages/About> (дата звернення: 30.04.2023).

⁶⁰ Про журнал «The Journal of Ecocriticism» детальніше див.: <https://ojs.unbc.ca/index.php/joe> (дата звернення: 30.04.2023).

новий погляд на низку літературних текстів – ред. К. Армбрустер і К. Уоллес (С. Armbruster, К. Wallace).

Про актуальність і поширення екокритики в сучасному суспільстві, значення художньої літератури у формуванні екологічної свідомості свідчать навчальні курси в університетах США та Великобританії. Наприклад, Т. Кларк (Т. Clark) викладає в Кембриджському університеті курс «Вступ до літератури і довкілля»⁶¹. С. Сиперштейн (S. Siperstein), викладач університету Орегону, у короткому огляді навчальної дисципліни «Вступ в художню літературу про зміни клімату» («Introduction to Climate Change Fiction») зауважує, що цей курс приділяє особливу увагу художній літературі, у якій ідеться про зміну клімату (загальновідомий як «клі-фай»⁶²); викладач разом зі студентами досліджує художні тексти, де письменники розмірковують про зміну клімату та пропонують картину майбутнього. Автор курсу пропонує разом відповісти на питання: яке значення має художня література в контексті зміни клімату? Слухачі курсу вивчають формальні і стилістичні особливості текстів, що розглядаються у ширших дискурсах – наукових, історичних та політичних – про зміну клімату, акцентуючи на таких «показниках», як точка зору, образність мови тощо. Літературні тексти порівнюють із радикальними формами художньої літератури, наприклад, графічними

---

⁶¹ З основним змістом праці Т. Кларка (Т. Clark) «Кембриджський вступ до літератури і довкілля» («The Cambridge Introduction to Literature and the Environment», 2011) можна ознайомитися за посиланням: <http://surl.li/erygz> (дата звернення: 23.06.2021).

⁶² Кліматична фантастика (іноді скорочується Cli-Fi) – це піджанр фантастики, література, яка висвітлює проблеми зміни клімату і глобального потепління.

романами⁶³, написаними кількома авторами, подкастами і навіть грою в альтернативній реальності; таким чином, з'ясовується, якою мірою різні культурні форми визначають бачення, розуміння, ставлення людини до природи і позиціонування себе в світі⁶⁴.

У провідних університетах США та Великобританії викладають навчальні курси «Інженерія навколишнього середовища», розвивають екологічно стійкі технології, розробляють екологічні проєкти⁶⁵. Віднедавна екокритика активно поширюється в Китаї, Індії, Бразилії, Австралії, європейських країнах і, зокрема, в Україні.

Попри численність праць із екокритики у світовому науковому просторі, терміносистема цієї ділянки знань перебуває все ще на етапі становлення. Термінологічну сферу екокритики формують низка понять, більшість із яких потребують уточнень (або вживаються дослідниками як синоніми).

У дослідженнях зарубіжних учених найчастіше вживається терміни «література про довкілля» («environmental literature»), «екологічна література» («ecological literature») та «документальна література про природу» («nature writing»). Професор С. Словік не ототожнює терміни «nature writing» і «environmental literature»; поняття «nature writing» він трактує як видове по відношенню до родового

---

⁶³ Графічні романи – різновид коміксу; роман, у якому сюжет представлений малюнками, а не як словесний текст.

⁶⁴ Див. про це детальніше: <https://artistsandclimatechange.com/introduction-to-climate-change-fiction/> (дата звернення: 23.06.2021)

⁶⁵ Про 5 найкращих університетів екологічної інженерії див.: <https://environmentgo.com/uk/top-universities-for-environmental-engineering/> (дата звернення: 04.02.2023).

поняття «environmental literature», бо включає не лише есе, але й інші прозові жанри та поезію; у цих творах висвітлюються взаємовідносини людини з природним довкіллям. С. Словік вживає термін «environmental literature», маючи на увазі літературу про взаємовідносини людини і природного довкілля. М. Бранч уточнює поняття «nature writing», долучаючи до ліричного есе та документальних творів такі форми, що не причетні до літератури (доповідь, релігійний трактат, щоденник, листи тощо). С. Словік також виокремлює «екодramу» («environmental dram»), «екофільм» («green film»), «усні оповідання» («orall narrative»).

Австралійський письменник М. Трединник пропонує вживати поняття «place-based literature», вказуючи на особливу роль у житті людини місця проживання, що змальовується в художніх творах. Поняття «nature writing» – есе та інші різножанрові прозові документальні твори про природне довкілля, у яких наявна природознавча інформація, авторське сприйняття природи та її філософська інтерпретація (за Т. Лайоном)⁶⁶; реалістичний, детальний опис природного середовища (за М. Абрамсом) – твори Г. Уайта, Г. Д. Торо. Термін «природно-орієнтована література» («nature-oriented literature»), що його запропонував П. Мерфі, позиціонує людину як складову природи, відповідає критеріям «екологічної літератури» («environmental literature») і пропагує «політичні й етичні цінності» людини і її взаємодію

---

⁶⁶ Lyon T.J. A Taxonomy of Nature Writing. The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. Athens : The University of Georgia Press, 1996. P. 276–281. URL: <http://surl.li/erubd> (дата звернення: 27.01.2023)

з природою. Література про природу («nature literature») – твори, у яких поєднується авторське сприймання природного довкілля з культурними чи/та науковими знаннями, народною мудрістю чи філософією.

Термін «екопоезія» («ecopoetry») вперше з'явився у праці американського екокритика Л. Бьюелла (L. Buell) «The Environment Imagination» («Екологічна уява»)⁶⁷, де були окреслені жанрові ознаки творів на екологічну тематику. Л. Сігай (L. Scigaj) у дослідженні «Sustainable Poetry» («Стала поезія») визначає «екопоезію» як «поетику, що постійно наголошує на взаємодії людини з природою як динамічному, взаємозв'язаному порядку циклічної системи зворотного зв'язку»⁶⁸, називає її поезією навколишнього середовища («environmental poetry»)⁶⁹. Дослідниця О. Жихарева констатує, що екокритик С. Брайсон означає три характерні прикмети екопоезії: 1) врахування екологічної та біоцентричної перспектив, що визначають взаємозалежність природи і антропосвіту; 2) необхідність взаємної адаптації людини і природи; 3) скептицизм щодо гіперраціональності, що виражається у засудженні надмірно технологічного світу і попередженні

---

⁶⁷ Buell L.. The Environmental Imagination. Cambridge.: Belknap Press Harvard University Press, 1995. 586 p. URL: <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674258624> (дата звернення: 27.01.2023).

⁶⁸ Scigaj L.M. Sustainable Poetry: four American ecopoets. Lexington: The University Press of Kentucky, 1999. 311 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/232563877.pdf> (дата звернення: 27.01.2023).

⁶⁹ Див. про це: Жихарева О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 152.

екологічних катастроф⁷⁰. Серед прикметних рис екопоезії, що проєктуються на еколітературу, С. Брайсон називає екоцентричну перспективу, прив'язаність до конкретного місця (як єдності взаємозв'язаних суб'єктів).

Українська дослідниця О. Жихарева пояснює, що поняття «екопоезія» поглибили дослідниці А. Фішер-Вірт і Л.-Г. Стріт, запропонувавши таку класифікацію: 1) *nature poetry* (поезія природи) – роздуми над смыслом життя як наслідком зіткнення людини з іншим (відмінним від людського) світом, тому не вся поезія природи є екологічною; 2) *environmental poetry* (поезія навколишнього середовища), що історично й філософськи походить від поезії природи, проте завжди безпосередньо пов'язана з рухом на захист навколишнього середовища і, ширше, ідеями справедливості й питаннями ушкодження та деградації відмінного від людини світу; 3) *ecological poetry* (екологічна поезія), що є більш складною для дослідження, оскільки вона займається питаннями форми. Для неї характерні гіперінтелектуалізм і емоційна дистанція чи відчуженість⁷¹.

С. Брайсон розмежовує поняття «екопоезія» чи «екологічна поезія» («*ecological poetry*») і «поезія про природу» («*nature poetry*»), зауважує про доцільність введення у науковий обіг поняття «екологічні поети», маючи на увазі митців, які ретранслюють у художніх

---

⁷⁰ Див.: Жихарева О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 153.

⁷¹ Див.: Жихарева О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 153.

творах свій погляд на контакти між людиною і природою (У. Мервін, Д. Харджо, В. Беррі, Г. Снайдер). Ці поети визнають самоцінність природи (без акцентування на її користі для людини).

У літературознавчих студіях зустрічається й запропоноване Т. Гіффордом поняття «green poetry» («зелена поезія»), що корелює з терміном Д. Е. Бурке «вірш про природу («nature poem») або «поезія про природу» («nature poetry») як синонім *екопоезії*.

О. Жихарева, апелюючи до праць дослідників із екопоетики, зауважує, що «*екопоетика*» чи «*екологічна поетика*» («ecological poetics») досліджує: а) як людина існує в межах свого проживання; б) як визначається і будується цей її «дім»; в) де (і чи потрібні) межі, що існують між тілом і світом, людиною та іншими, простором і місцем; г) як чуттєва діяльність, фізична присутність, пам'ять і моменти мислення сприяють бажанню людини пересуватися світом⁷². Дослідниця також зауважує, що *екологічна поетика* як новий напрям у поетиці і літературній критиці часто ототожнюється з *екокритикою* («ecocriticism») чи *критикою навколишнього середовища* («environmental criticism») або зеленої літературної критики («green literary criticism»).

Українська дослідниця підтримує думку зарубіжних учених про те, що екопоетику слушно розглядати з культурологічних позицій. На сьогодні в науковому дискурсі широко застосовується термін «*екосеміотика*» («ecosemiotics»), що вивчає стосунки

---

⁷² Жихарева О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 153.

«між природою і культурою в ракурсі використання знаків та створення значення, які представлені у літературі як культурному феномені»⁷³. Дослідники М. Бах, В. Пламвуд стверджують, що сучасна екологічна криза спричинена культурною кризою, незрозумінням, що природа не є об'єктом невичерпного споживання, а навпаки – нашою домівкою, яку необхідно оберігати для виживання екосистем і людини⁷⁴.

Відкрита дискусія у світовій науковій думці навколо термінів екокритики, не надто активне долучення українських дослідників до їхнього обговорення (та, власне, й експлуатації), багатоаспектність (найперше у плані проблематики та жанрової своєрідності) художньо-літературних творів дозволяють говорити про слухність активного застосування в українському літературознавстві поняття «екологічна література» («еколітература»), маючи на увазі твори

- з екологічною проблематикою;
- про екологічну кризу, спричинену людиною; стихійні лиха, що виникають у результаті діяльності людини;
- про зв'язки людини і природи, моральні цінності персонажів, етику взаємин літературного героя і природи;

---

⁷³ Жихарева О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 154.

⁷⁴ Див. про це: Жихарева О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 154.

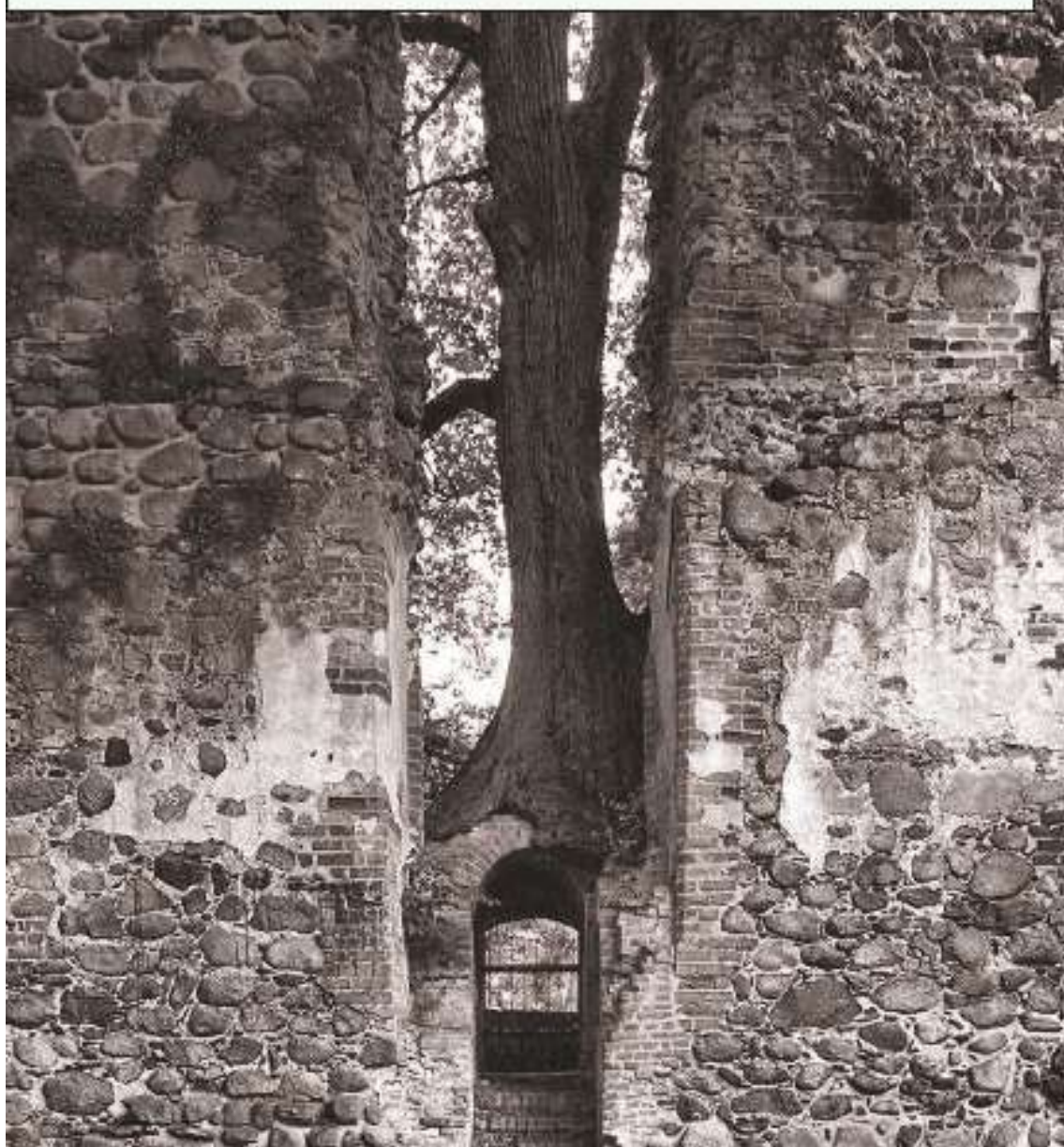
- про закономірності співіснування людини і природи;
- про екологічну свідомість, екологічне мислення людини;
- зв'язок екологічної культури героя з основами прадавніх культурних знань і традиціями охорони та примноження природних багатств, пошанного ставлення до об'єктів природи.

Урахування екокритикою означених аспектів – промовистий факт *екологізації українського літературознавства*, спрямованого на попередження екологічних катастроф, на формування образу героя – активного учасника комунікації з природою, а ставлення персонажа до природи – код розуміння його сутності.

На сьогодні проблеми екології стають об'єктом зацікавлення різних наукових сфер, суспільних рухів. У другій половині ХХ ст. праці дослідників Ч. Глотфелті, У. Рюкерта стали поштовхом до активізації й популяризації екокритики у світовому науковому дискурсі. Зарубіжні вчені Дж. Бейт, Т. Кларк, К. Мерчант та ін. поруч із питаннями про специфіку екокритики зауважують про перспективність міждисциплінарного підходу до прочитання літературних текстів.

РОЗДІЛ 2

ЕКОКРИТИКА В УКРАЇНІ: ВЕКТОРИ ОСМИСЛЕННЯ

2. 1. Координати екологічної проблематики в українському науковому просторі

Питання екології в різноманітних тематико-проблемних, галузевих аспектах активно представлялися в українському науковому дискурсі. Запропонований нижче короткий огляд різнодисциплінарних наукових праць (що жодним чином не претендує на вичерпність і в перспективі може бути доповненим) дозволить не лише проілюструвати актуальність екологічної проблематики в гуманітаристиці, але й обґрунтувати логіку екологізації українського літературознавства.

Виразно зорієнтовані в екологічне русло ідеї українських учених посідають почесне місце поруч із концепціями В. Дільтея, Ф. Ніцше, Е. Гуссерля, М. Шеллера, М. Хайдеггера, М. Бубера про зміну гуманітарної парадигми. Учення В. Вернадського про ноосферу, про гармонійне входження людини та її господарської діяльності в біогенний колообіг речовин (людина може адаптуватися до довкілля, але здатна й зруйнувати його) є актуальним і на сьогодні.

Зауважу, що сформульована В. Вернадським ідея про ноосферу ґрунтується на теоретичних засадах С. Подолинського⁷⁵ – українського вченого⁷⁶, якого вважають предтечею екологічного мислення. Лікар, еколог, фізик, економіст С. Подолинський у праці

---

⁷⁵ Подолинський С. А. (1850–1891) – український науковець, лікар, соціолог, економіст, фізик, громадський і політичний діяч, публіцист.

⁷⁶ Див. детальніше: Народився Сергій Подолинський, лікар, соціолог, економіст, публіцист, громадський і політичний діяч. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/4762> (дата звернення: 12.01.2023).

«Життя і здоров'я людей на Україні» (Женева, 1878) осмислював здоров'я людей із нових на той час позицій, ураховуючи значний вплив не лише медико-гігієнічних чинників, а й природи. Здоров'я людей, наголошував учений, залежить не лише від клімату, температурного режиму, якості харчування, а й від розміщення будинків. Щоб забезпечити сприятливі умови життєдіяльності людини, важливо врахувати всі елементи довкілля. С. Подолинський зауважував також про наслідки впливу трудової діяльності людини на природне довкілля, про роль внутрішньої енергії землі в утворенні енергетичного бюджету земної поверхні. Збалансованість і органічність розвитку людино-природних систем актуалізує цінне відкриття С. Подолинського, згідно з яким «сонячна енергія може на Землі функціонувати довше й ефективніше завдяки відповідно організованій людській праці. Оскільки людина є головним персонажем тієї драми, що розгортається на планеті й навіть вторгається в космічні простори, то вона змушена взяти на себе всі проблеми гармонійного власного розвитку з довкіллям. На цьому важливому витку взаємодії людини і природи значимість наукової спадщини українського вченого С. А. Подолинського зростає у планетарному вимірі подій ХХІ століття», – зауважує дослідник С. Злупко⁷⁷.

На теорії С. Подолинського – В. Вернадського базуються концептуальні засади *екогенології* – науки

---

⁷⁷ Злупко С. Наукова спадщина С. А. Подолинського і розвиток екогенологічної науки у ХХ ст. *Наукові записки*. 1999. Т. 15. Економіка. С. 7.

про органічність розвитку людини і довкілля⁷⁸. Сформульований С. Подолинським закон енергетичної економіки «має виняткове значення для регулювання процесів органічного розвитку людини і довкілля, актуальність яких стає все очевидніша»⁷⁹.

Заслуговують на увагу праці науково-популярного, культурологічного, філософського спрямування В. Винниченка, Д. Чижевського, Є. Маланюка, Ю. Липи, М. Руденка, Ю. Щербака та ін., у яких українські письменники, вчені і громадські діячі поруч із питаннями людської екзистенції, геокультури, геополітики, економіки порушують проблеми зв'язку людини, суспільства і Всесвіту, означуючи контури екологічного дискурсу.

В. Винниченка, неординарну в літературному й суспільному житті України початку ХХ ст. особистість, цікавив корпус антропозорієнтованих питань – моралі, свободи, естетики, вибору, місця людини у світі, що засвідчує його філософський трактат «Конкордизм. Система будування щастя» (1938-1945)⁸⁰, який сучасна українська дослідниця Т. Гундорова

---

⁷⁸ Екогомологія залучає широкий спектр економічних, правових, культурних, морально-етичних, етнічних та інших механізмів з метою забезпечити органічність розвитку людини і довкілля на глобальному, регіональному, національному та локальному рівнях. Основи науки опрацьовані д.е.н., проф Злупко С. і його однодумцями з Львівського національного університету, починаючи з 80-х років ХХ ст. Див. про це: Злупко С. Основи екогомології. Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. 2003. 240 с.; Злупко С. Екогомологія – новий науковий напрям сучасності (причини і умови формування). *Регіональна економіка*. 2004. № 3. С. 33-41.

⁷⁹ Злупко С. Наукова спадщина С. А. Подолинського і розвиток екогомологічної науки у ХХ ст. *Наукові записки*. 1999. Т. 15. *Економіка*. С. 7.

⁸⁰ В основу матеріалу про В. Винниченка покладено статтю Горболіс Л. Людина і природа в конкордистській доктрині Володимира Винниченка: екологічний вектор. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 29 (68), № 4. 2018. С. 144-148.

назвала «соціотерапевтичною утопією»⁸¹. Як засвідчують листи, щоденники, численні праці В. Винниченка, він був добре обізнаний із ідеями відомих учених, письменників – Спінози, Вольтера, Ф. Ніцше, А. Пуанкаре, А. Шопенгауера, А. Бергсона, Ж. Фіно, З. Фройда, П. Фолька та ін., що сприяли спочатку формуванню, а потім і узагальненню ключових тез його філософського трактату «Конкордизм» про людину, її самопозиціонування в світі, колективі, суспільстві, щоб бути щасливою, гармонійною, успішною та продуктивною.

Серед 13 правил конкордистської індивідуалістичної моралі⁸², що відображають багатоаспектні зв'язки людини і природи, є такі:

1. В усіх галузях життя твого звільняйся від гіпнозу релігії і будь простою частиною природи.
2. Будь погоджений з іншими, не шкідливими тобі живими істотами на землі і скільки мога бувай у русі, на повітрі, в найближчому контакті з сонцем, водою, рослиною⁸³.

Ключовою тезою моралі конкордизму є погодження з природою, рівність: «І то не тільки соціологічну, але й біологічну, не тільки рівність людини з людиною, але й людини з твариною, з усякою живою істотою на землі, для людини нешкідливою»⁸⁴.

---

⁸¹ Гундорова Т. «Конкордизм» Володимира Винниченка: трагедія однієї утопії. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка- 2000», 2010. С. 21.

⁸² Див. про це детальніше: Горболіс Л. Людина і природа в конкордистській доктрині Володимира Винниченка: екологічний вектор. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 29 (68), № 4. 2018. С. 144-148.

⁸³ Див.: Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка- 2000», 2010. С. 26-257.

⁸⁴ Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка- 2000», 2010. С. 76.

Не страх і не примус у ставленні до природи, а лише «своя власна добра воля, своє відчуття і розуміння законів як своєї, так і загальної природи та погодження з ними»⁸⁵. Наведені думки є важливими в осягненні сутності конкордистської моралі. Ідея погодження з природою має підтекстову екологічну спрямованість, хоча В. Винниченко відкрито про це не зауважує. Автор трактату розділяє конкордистську мораль на індивідуальну й колективну. Описуючи складники індивідуальної моралі, В. Винниченко на перший план виводить «ставлення індивіда до позалюдського світу (себто до всесвіту, до земної природи, до всіх інших живих істот)»⁸⁶. Наголошується на гуманному ставленні людини до живої природи. Погляди В. Винниченка суголосні з ідеями учених, які зауважують про права живих істот.

Важливою у конкордистській доктрині є теза про ставлення індивіда до власного організму, до інших індивідів, до колективів (родини, класу, нації, раси, людства). В. Винниченко наголошує, що головною причиною хвороби людей, розладу їхніх сил є розлад із силами природи. У прадавні часи люди жили й розвивалися в цілковитому погодженні своїх сил із силами Всесвіту. Геологічна катастрофа змінила стосунки людини з оточуючим світом: «Природа почала ставати не спільною родиною, а чужиною, якої треба боятися, яку треба завойовувати, підкоряти собі»⁸⁷.

---

⁸⁵ Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка-2000», 2010. С. 76.

⁸⁶ Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка-2000», 2010. С. 76.

⁸⁷ Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка-2000», 2010. С. 78.

В. Винниченко зауважує хибність більшовицького лозунгу про людину – царя природи; мета людини з такою світоглядною домінантою – завоювання природи, остаточне її підпорядкування собі на потребу⁸⁸. Наголосимо, що теза «людина – цар природи» суголосна антропоцентричній еко-свідомості, сутність якої О. Вернік розкриває за допомогою таких світоглядних установок: 1) вищою цінністю є людина; природа є її власністю; все інше в природі важливе, якщо корисне людині; 2) світ має ієрархічну будову: вершину займає людина, середину – предмети, створені нею, низ – природні об'єкти, які групуються залежно від людської вигоди; 3) метою взаємодії з природою є її використання для задоволення потреб людини, отримання «корисного» продукту⁸⁹.

Людина, на думку В. Винниченка, має дослухатися до природи. Природоцентричний тип екологічної свідомості вповні відповідає ідеї В. Винниченка про погодження людини з природою, адже цьому типу еко-свідомості притаманні установки, подібні до тих, що були властиві людям первісної епохи. О. Вернік стверджує, що цьому типу екологічної свідомості притаманні такі характеристики: 1) найвищу цінність має природа, людство підпорядковане їй; усе, що робить людина, має оцінюватися насамперед із погляду того, чи є це корисним для природи; 2) на вершині ієрархічної картини світу знаходиться

---

⁸⁸ Див.: Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка- 2000», 2010. С. 78.

⁸⁹ Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2008. С. 58-59.

природа, внизу – людство, що поставило свій потенціал їй на службу; 3) метою взаємодії з природою є збереження її в усій первозданності, в усьому розмаїтті її форм і видів; 4) розвиток природи усвідомлюється як еволюційний процес, якому має підпорядковуватися розвиток людства⁹⁰. Очевидно, В. Винниченко мав на увазі екологічно свідомого індивіда, який, дбаючи про погодження внутрішніх і зовнішніх сил, має також дбати і про свою духовну й екологічну безпеку. Отже, першою умовою боротьби з дискордизмом, за В. Винниченко, є відновлення цілковитого погодження людини з усесвітом і земною природою. І лише особистість із природоцентричним світоглядом (згідно з яким людина – частина всього сущого), людина, яка має, зауважу, вибудований на прадавніх знаннях духовний зв'язок із природою, що характерно для філософії, наприклад, українського народу, може досягти внутрішнього погодження з собою та зовнішнім світом. Додам, що 13 правил конкордистської моралі не зорієнтовані на певну національність, вони стосуються всього людства. Проте суть низки ідей В. Винниченка суголосою зі складеною упродовж тисячоліть системою знань українського народу.

Людина не повинна протиставляти себе природі чи завойовувати її. Кожен має наближатися до природи, осягати її багатства, пізнавати таємниці і таким чином пізнавати себе. Щоб контакт із природою відбувся, необхідно постійно погоджувати

---

⁹⁰ Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2008. С. 60.

свій чин із законами природи, що сприятиме самоактуалізації особистості. Одним зі шляхів удосконалення людини В. Винниченко вбачав в екологічному самовихованні. Автор трактату «Конкордизм» підкреслює, що йдеться не про гармонію людини і природи, а саме про погодження, адже, на його переконання, «“гармонія” має в собі супозицію злиття в одне ціле елементів, що гармонізуються, загублення ними самотійності, а “погодження” якраз має на увазі збереження самотійності елементів, що погоджуються»⁹¹. Ці думки В. Винниченка суголосні з ідеями його сучасника В. Вернадського про взаємодію і взаємозалежність усіх форм життя, про залежність людини від природи тощо. У природі звірі їдять один одного, проте це не так, як у людей із покаліченими інстинктами, коли вдаються до катувань, помсти чи кари. «Конкордист не має жодного бажання давати себе їсти ні тигра, ні чумним чи яким іншим бацилам, де треба захищатись, він буде захищатись рішуче, сильно, з цілковитим правом на це і в погодженні з законами буття»⁹². Коли треба нападати, він нападатиме, як тигр – на шкідливих мікробів чи небезпечних людей.

У підрозділі «Стихійне прагнення сучасної людини погодження з природою» В. Винниченко зауважує, що в сучасному світі остаточно ще не знищено закон погодження людини з природою. Ніжність до тварин, бажання вирватися з міста на

---

⁹¹ Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка-2000», 2010. С. 79.

⁹² Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка-2000», 2010. С. 85.

природу – докази підсвідомого, непоборного потягу до погодження з природою, до конкордизму. Праця «Конкордизм» містить дотичний до питання погодження людини і природи матеріал про «вибачливість і високодушність матері-природи»⁹³; про поживне, здорове харчування з метою звільнення організму від шкідливих звичок, хвороб, адже у природі є всі необхідні продукти; про роль інстинктів, тобто природну реакцію людського організму на зовнішній світ; про потребу бути цілісним, щоб кожна дія людини була «виявом погодження всіх або великої більшості твоїх головних сил (інстинктів, підінстинктів, розуму, почуття, підсвідомості, волі)»⁹⁴. Слід не відриватися від природи, а вчитися в неї, вміти прислухатися до своїх інстинктів, керувати почуттями. У системі цих думок ідея про погодження людини з природою є засадничою – саме від неї В. Винниченко починає «рухатися» до трактування щастя, «чесності з собою», погодження людини з собою, колективом, суспільством.

Попри дискусійність окремих аспектів праці В. Винниченка «Конкордизм», його тези перспективні, спрямовані на вдосконалення та себе-розуміння особистості. Означені українським письменником блок питань морального спрямування, «чесності з собою» були особливо актуальними у літературному процесі початку ХХ ст., а згодом і в суспільстві, що пережило дві світові війни.

---

⁹³ Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка-2000», 2010. С. 98.

⁹⁴ Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка-2000», 2010. С. 119.

Про праці Є. Маланюка, Ю. Липи, Д. Чижевського, у яких ідеться про географічний фактор як головний «координатор» українського мислення, способу життя, світосприйняття, а також екології культури, яка базується на слов'янських традиціях, релігії та моралі і яка відповідає за «біологічні ритми» природи України, йдеться у дослідженні І. Сухенко⁹⁵.

Олег Ольжич у праці «Український міт» називає «неодмінну прикмету української культури» – зв'язок із землею, «тісний, нерозривний, відвічний у своїй природності, здавалося б, надприродний зв'язок народу із землею»⁹⁶, і переконливо додає: «Творення питомих українських цінностей...в величезній мірі зв'язані з землею»⁹⁷. Пошання ставлення до землі, обряди возвеличення землі, хліборобської праці, а також естетика цих обрядових заходів тощо формували «етичні підстави» (як їх називав Олег Ольжич) життя, світорозуміння, світосприймання, світобачення, характеру українців, що, безперечно, позначалося на міжособистісних стосунках і ставленні до природного довкілля. Наголошував Олег Ольжич і на особливому «статусі» в житті українців степу: «Культивація степу виповнює всю історію українського народу. Це властивий зміст життя народу і його взаємин із довкіллям»⁹⁸. Поступальність в освоєнні степу в різні історичні епохи, потужна самобутня енергетика степу виробляли духовні

---

⁹⁵ Sukhenko I. From nature beliefs to the politicized ecocriticism: a brief glance on Ukrainian eco-imperatives formation. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2015. № 2 (10). С. 35-36.

⁹⁶ Ольжич О. Незнаному воякові. Київ : Фундація імені О. Ольжича, 1994. С. 260.

⁹⁷ Ольжич О. Незнаному воякові. Київ : Фундація імені О. Ольжича, 1994. С. 259.

⁹⁸ Ольжич О. Незнаному воякові. Київ : Фундація імені О. Ольжича, 1994. С. 260.

основи патріотизму українців, виформовувала ідею свободи, культуру спротиву нашого народу, його ідентичність. Тут уповні слушною є думка сучасних дослідників, які стверджують, що «етнос як цілісна система зберігає свою внутрішню усталеність та відмінності від інших етносів завдяки обміну речовини та енергії з середовищем»⁹⁹. У контексті викладених вище думок видається вповні зрозумілим і глибокозмістовним висновок письменника, вченого й політичного діяча Олега Ольжича: «...характер українського народу формувався під впливом чогось більше, ніж сама урожайність землі. Цей останній момент витворив би тільки – плянтаторів і рабів»¹⁰⁰. Питання геокультури Олег Ольжич спроектовує і в екологічне русло, зауважуючи, що у програмах національних рухів Заходу одним із ключових є гасло «Поворот до землі». Держави не обмежують свою промисловість, «зате з цілою рішучістю заходяться вони біля нового покоління під спорідненим кличем і “повороту до природи”, “спорту” тощо»¹⁰¹.

М. Руденко у праці «Енергія прогресу» виголошує ідею господарського ставлення до землі. Про сонячну енергію як субстанційну основу життя й визначальну умову для поступу він зауважує так: «Справжньою субстанцією є Світло-Творець. Як єдиний Суб'єкт усього виробництва»¹⁰². Антропоцентризм у М. Руденка, зауважують дослідники Ю. Логвиненко,

---

⁹⁹ Феномен нації: основи життєдіяльності / за ред. Б. В. Попова. Київ: Товариство «Знання», КОО, 1998. С. 102.

¹⁰⁰ Ольжич О. Незнаному воякові. Київ : Фундація імені О. Ольжича, 1994. С. 260.

¹⁰¹ Ольжич О. Незнаному воякові. Київ : Фундація імені О. Ольжича, 1994. С. 261.

¹⁰² Руденко М. Енергія прогресу. Гносис і сучасність: Метафізична поема. Публіцистика. Поема. Київ : Журналіст України, 2008. С. 220.

В. Мазуренко, «переростає в антропокосмізм, де людина як істота, здатна до самоусвідомлення й саморозвитку, є відповідальною за весь органічний світ на планеті, за життя у Всесвіті, який, зі свого боку, мислиться антропоморфно – як живий одухотворений організм»¹⁰³. Людство лише використовує ресурси, не поспішаючи вчитися їх відроджувати, проте земля, наголошує М. Руденко, дарує щорічний урожай і під впливом енергії космосу й щедрих рук селянина відновлює родючість. Але земля постійно потребує уваги та щедрості з боку людини. «Недотримання цього принципу співіснування, порушення природного балансу може завдати непоправної шкоди всій екосистемі. Життя на Землі, наголошує М. Руденко, може припинитися значно раніше, ніж вичерпаються енергетичні ресурси, якщо не скоригувати стратегію поведінки людини»¹⁰⁴. Людина має правильно позиціонувати себе в довкіллі: «Мабуть, далі людині належить усвідомити: “Хто я є й що (чи хто) є Всесвіт?” І коли Всесвіт не що, а Хто – їй треба готуватися до зустрічі з Матір’ю. Це набагато важче, аніж розщепити атом. Мати нас не зрозуміє, коли ми прийдемо до неї з білими руками і чорними душами»¹⁰⁵.

У своїх науково-фантастичних творах, зокрема у романі «Син Сонця – Фаєтон» М. Руденко,

---

¹⁰³ Логвиненко Ю., Мазуренко В. Фізична економія Миколи Руденка: історія одного метафізичного вчення : монографія. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. С. 132.

¹⁰⁴ Див. про це детальніше: Логвиненко Ю., Мазуренко В. Фізична економія Миколи Руденка: історія одного метафізичного вчення : монографія. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 245.

¹⁰⁵ Руденко М. Енергія прогресу. Гносис і сучасність: Метафізична поема. Публіцистика. Поема. Київ : Журналіст України, 2008. С. 249.

порушуючи найгостріші гуманітарні проблеми – подолання відчуження людини від природи, відповідальність людини перед планетою, – застерігає від загрози атомної енергії, екологічної кризи¹⁰⁶.

Література, як і природа, зазнає впливу науки, техніки й технологій, що проявляється, скажімо, на стильовому, жанровому, тематико-проблемному рівнях, формуванні концепції героя тощо. Література, реагуючи на виклики життя, у т. ч. й екологічну кризу, змінюється, застерігаючи від катастроф, означаючи можливі шляхи подолання екологічних криз. Це засвідчує, скажімо, документальна повість «Чорнобиль» письменника, громадсько-політичного діяча Ю. Щербака.

Сьогодні наука про літературу виходить за власне літературознавчі кордони, апелюючи до міждисциплінарних теоретичних парадигм, що пояснюється зміною якості літературних творів (це проявляється на формозмістовому, жанровому рівнях, у способах експлуатації міжмистецьких практик тощо), поступальним розвитком науки і техніки, активними процесами взаємодії різних наукових напрямів, діджиталізацією суспільства, зміною свідомості читача.

Специфіка досліджень літературних творів про природу, а також текстів із виразною екологічною складовою визначається найперше об'єктом дослідження, художньою своєрідністю літератури як виду мистецтва з самобутнім, характерними арсеналом

---

¹⁰⁶ Див. детальніше про роман «Син Сонця – Фаетон» та інші твори М. Руденка: Логвиненко Ю., Мазуренко В. Микола Руденко: феномен у світовій науці та українській літературі. Суми : СОІППО, 2018.

художніх засобів, архітектонікою творів, наративними стратегіями, самотутністю героїв, їхнім зв'язком із довкіллям тощо. Своєрідність таких студій увиразнює і застосована до них методологія, що обирається відповідно до щільної поєднуваності екологічної проблематики з теоретико-літературознавчим сегментом, що засвідчують, наприклад, праці О. Палій, О. Вертиполох¹⁰⁷. Запропонований нижче короткий огляд різнодисциплінарних наукових праць дозволить не лише проілюструвати актуальність екологічної проблематики в гуманітаристиці, але й обґрунтувати логіку екологізації українського літературознавства.

Аналізу зв'язків *філософії та літератури*, лінгвістичного повороту, екологічного літературознавства та екокритики (Е. Вілсон, Ю. Габермас, Х.-Г. Гадамер, Г. Гаррісон, Дж. Медавар, П. Медавар, Н. Поліщук, М. Попович, В. Табачковський, У. Федорів, Кетрін Н. Хейлз) присвячена дисертація Н. Філяніної¹⁰⁸.

Філософи розглядають екологічну культуру як системотворчий чинник екологічної безпеки¹⁰⁹. Становленню і розвитку екологічної культури, причетної до процесу і результату формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, норм, уявлень

---

¹⁰⁷ Палій О. Екологічний постмодернізм у чеській прозі (роман Мілоша Урбана «Водяник». *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2014. Вип. 24. С. 356-362; Вертиполох О. Екологічний метамодернізм у поезії та прозі письменників Закарпаття (на матеріалі творів Петра Мідянки та Мирослава Дочинця). *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип 15. С.198 – 202. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/15/39.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).

¹⁰⁸ Див.: Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. 343 с.

¹⁰⁹ Юрченко Л. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки: монографія. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2008. 296 с.

про природу, емоційно-почуттєвого і ціннісного ставлення до неї і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії і правил поведінки людини в світі, присвячені праці О. Сулацкової¹¹⁰.

Дослідники акцентують на питаннях морально-ціннісної взаємодії суспільства з природою, надання природі самоцінного значення, осмислюють процеси екологізації природи, підвищення рівня відповідальності людини перед природою, підкреслюють нагальну потребу формування (з огляду на сучасні потреби українського суспільства) екологічної свідомості як елементу внутрішньої культури особистості¹¹¹.

У людини, яка живе в бурхливий час інформаційних технологій, мораль і гуманізм відходять на другий план, як менш запитані. Це стосується не лише міжособистісних узаємин, але і взаємин людини й природи, що складають коло інтересів екологічної етики, яка визнає моральний статус природи, надає високу оцінку її нематеріальним цінностям¹¹².

---

¹¹⁰ Сулацкова О. Екологічна естетика як філософія гармонії між людиною і природою. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 16. С. 115-120; Сулацкова О. Особливості становлення і розвитку екологічної етики майбутніх фахівців. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1342/1/Sulatskova%20%283%29.pdf> (дата звернення: 15.02.2021); Сулацкова О. Соціокультурний розвиток людства в контексті екологічних цінностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. Вип. 16. С. 13-17; Сулацкова О. Філософські вектори становлення і розвитку екологічної культури сьогодення. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1341/1/Sulatskova%20%284%29-2012.pdf> (дата звернення: 09.02.2023).

¹¹¹ Див.: Висоцька О. Випереджаюча освіта для сталого розвитку: методологія, методика, технології. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2012. 292 с.; Пруцакова О., Пустовіт Н., Логінова А. Особистість у гармонії з природою : методичні рекомендації. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 72 с.

¹¹² Див. про це: Скиба О. Морально-етичний вимір екологічного пізнання. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2013. № 2 (18). С. 119.

Проблема екологічних цінностей нині набуває значимості, адже йдеться про пошуки стратегій подальшого розвитку цивілізації. Поштовхом до виникнення екологічної естетики, що в межах української філософської та естетичної думки почала активно розвиватися лише в останні роки ХХ століття (див. праці В. Борейко, К. Горб, В. Грищенко, А. Єрмоленко, В. Сесин та ін.), стало ускладнення умов життєдіяльності людей. «Чим суперечливіше й напруженіше стає життя людини в сучасному суспільстві, – зауважує М. Яковенко, – тим частіше вона звертає свої погляди до природи й культури, намагаючись знайти в них сенс власного існування, гармонію й красу, що втрачаються в наростаючій динаміці суспільних відносин»¹¹³. Про необхідність екологізації етики й етизації екології як основного принципу формування етичних норм і цінностей зауважують *філософи, екологи й педагоги*¹¹⁴, підкреслюючи необхідність враховувати традиції у формуванні системи моральних цінностей та природоохоронної моделі

---

¹¹³ Яковенко М. Екологічна естетика як актуальний напрям сучасної культури. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11736.html> (дата звернення: 24.04.2023).

¹¹⁴ Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи: монографія. Київ: Лібра, 2010. 416 с.; Сулацкова О. Соціокультурний розвиток людства в контексті екологічних цінностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. Вип. 16. С. 13-17; Сулацкова О. Особливості становлення і розвитку екологічної етики майбутніх фахівців. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1342/1/Sulatskova%20%283%29.pdf> (дата звернення: 15.02.2021).; Скиба О. Морально-етичний вимір екологічного пізнання. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2013. № 2 (18). С. 117-120; Філяніна Н. Мистецьке осягнення природи та екологічна естетика. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. 2015. Вип. 44. С. 94 – 107; Гардашук Т. Екологічна свідомість. Екологічна справедливість як критерій громадянського суспільства (рефлексія над досвідом США). *Проблеми філософії права*. 2005. Т. 3. С. 286-292; Гардашук Т. Концептуальні параметри екологізму. Київ : Видавець ПАРАПАН, 2005. 200 с.

поведінки, зі скерованістю на екологічний гуманізм, що пропагує діяльність людини за принципом «не роби природі того, чого б ти сам не хотів отримати від себе». На сьогодні маємо підстави говорити про «тенденцію формування єдиної шкали екологічних цінностей, що пропагують ідею природи як основи «морально-естетичного, духовного існування людини, умовою її гармонійного розвитку, поза межами якого буття соціуму втрачає свій смисл»¹¹⁵. Екологічна етика, наголошує дослідниця О. Сулацкова, стверджує себе як філософія гармонії між людиною і природою і передбачає включення природних об'єктів у процес матеріального та духовного засвоєння людиною навколишнього середовища¹¹⁶. Еколог В. Борецько, розглядаючи філософські, педагогічні, рекреаційні проблеми природоохоронної естетики, наголошує на естетичній цінності дикої природи, правах дикої природи на захист своєї краси¹¹⁷. Активно досліджує різні аспекти екологічної проблематики в сучасному суспільстві дослідниця Ю. Тагліна¹¹⁸.

---

¹¹⁵ Сулацкова О. Соціокультурний розвиток людства в контексті екологічних цінностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. Вип. 16. С. 17.

¹¹⁶ Див.: Сулацкова О. Екологічна естетика як філософія гармонії між людиною і природою. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 16. С. 115-120.

¹¹⁷ Борецько В. Введение в природоохранную эстетику. Изд. 3, доп. Киев : Логос, 2001. 200 с.

¹¹⁸ Див.: Тагліна Ю. С. Ментальні джерела екологічної культури українського етносу. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна „Глобалізм. Суспільство. Особистість“*. Серія „Теорія культури і філософія науки“. Випуск 562. 2002. С. 63-68; Тагліна Ю. Екологічні детермінанти релігії і роль релігії у формуванні екологічних цінностей українського етносу. *Щорічник Донецького державного інституту штучного інтелекту «Наука. Релігія. Суспільство»*. 2003. № 2. С. 44-49; Тагліна Ю. Реалізація індивідуальної свободи при вирішенні екологічних проблем у техногенному суспільстві: матеріали X Харківських міжнародних

Про екоосвітній аспект гуманітарних знань наголошують у своїй працях М. Булатов, Т. Гардащук, А. Єрмоленко, Б. Шалагінов та ін.¹¹⁹. Як зауважує Т. Гардащук, одним із завдань екоосвіти є формування бережливого ставлення до природи, відновлення втраченої гармонії між природою й людиною; сучасний екологізм, як ідейно-світоглядна стратегія, що спрямована на оптимізацію відносин між людиною і природою, створення нової етики («етики недомінування» й «етики турботи»), звертається

Сковородинівських читань «Проблема свободи у теоретичній та практичній філософії». Харків, 2003. С. 103-105; Тагліна Ю. Роль діяльнісного підходу у вивченні екологічної культури як адаптивної діяльності етносу: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2004». Дніпропетровськ, 2004. С. 24-25; Тагліна Ю. Україна на шляху до формування екологічної політики: матеріали Міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура». Київ, 2004. С.880-881; Тагліна Ю. Взаємини людини, техніки та природи: шлях до екологічної кризи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті». Харків, 2004. С. 73-74; Тагліна Ю. Український етнос: особливості формування екологічного імперативу: матеріали Міжнародної наукової конференції «Етика і Культура». Київ, 2004. С. 18; Тагліна Ю. С. Екологічна детермінація символів усної народної творчості українського етносу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2004. Вип. 641. С. 161-165; Тагліна Ю. Національний характер українського етносу та його вплив на екологічну культуру. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна «Філософські перипетії». Серія: «Філософія»*. 2004. Вип. 638. С. 38-42.

¹¹⁹ Булатов М. О. Про значення ідеї природи в історії філософської думки. *Філософія. Антропологія. Екологія*. Київ: Стилос, 2000. Вип. 1. С. 122-131; Гардащук Т. В. Концептуальні параметри екологізму. Київ : Парапан, 2005. 200 с.; Єрмоленко А. Екологічна криза як виклик практичній філософії. *Феноменологія і практична філософія*. Київ : Курс, 2003. С. 111-121.; Єрмоленко А. М. Екологічна етика : проблеми обґрунтування. *Практична філософія*. 2003. № 2(8). С. 190-200; Єрмоленко А. Екологічна етика : проблеми обґрунтування. *Практична філософія*. 2003. № 3. С. 133-148; Єрмоленко А. Освіта як формування практичного розуму. Відповіді на запитання Ганни Крицької. *Філософія освіти*. 2009. № 1-2 (8). С. 39-58; Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Київ : Лібра, 2010. 416 с.; Єрмоленко А. Цілераціональність та універсалістські цінності в умовах глобалізації. *Філософсько-антропологічні читання : Європейські цінності та українські реалії (до 80-ліття від дня народження О. І. Яценка)*. *Філософські діалоги*. 2012. С. 68-86; Єрмоленко А. М. Принцип об'єктивності і прагматично-діалогічна когерентність політичних суджень. *Філософська думка*. 2013. № 4. С. 6-13; Шалагінов Б. «Магічний ідеалізм» Новаліса : спроба реконструкції. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Літературознавство)*. 2011. Т. 124. С. 77-88.

не лише до природничо-наукових знань, а й до гуманітарної сфери (міфу, віри, традиційних знань, сакральних і романтичних уявлень про природу та місце людини в ній)¹²⁰.

Ділянка наукових знань про етико-естетичні контакти людини і природи, як й інші, що причетні до екологічної сфери й перебувають на етапі становлення, ще не мають усталеної термінології. Так, скажімо, назва «екологічна естетика» у працях різних дослідників вживається як синонім до понять «естетика природи», «естетика навколишнього середовища» чи навіть «естетична екологія»¹²¹. У контексті сказаного вважаю слушним апелювати до думок Н. Філяніної¹²², Т. Гардашук¹²³ про доцільність розмежування понять *довкілля* й *природа*: «В умовах загострення екологічних криз поняття “довкілля” ототожнюється не так з природою, скільки вміщує її як певний компонент, складову, а то й протиставляється їй <...> соціальні відносини та людська діяльність перетворюють природу на довкілля (урбанізоване, техногенне, соціокультурне, рекреаційне тощо). Відповідно довкілля охоплює як власне компоненти природи і природних екосистем, так і людину та артефакти людської діяльності»¹²⁴.

---

¹²⁰ Див.: Гардашук Т. В. Концептуальні параметри екологізму. Київ : Парапан, 2005. 200 с.

¹²¹ Див. про це детальніше: Яковенко М. Екологічна естетика як актуальний напрям сучасної культури. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11736.html> (дата звернення: 24.04.2023); Філяніна Н. Екологічна естетика як рефлексія над екологічними кризами. *Молодий вчений*. 2014. № 10. С. 136.

¹²² Філяніна Н. Екологічна естетика як рефлексія над екологічними кризами. *Молодий вчений*. 2014. № 10. С.136.

¹²³ Гардашук Т. Концептуальні параметри екологізму. Київ : Видавець ПАРАПАН, 2005. 200 с.

¹²⁴ Філяніна Н. Екологічна естетика як рефлексія над екологічними кризами. *Молодий вчений*. 2014. № 10. С.136.

Висновки філософів продуктивні у ракурсі проєкції на екокритику, для означення шляхів інтерпретації еколітературних творів та розуміння специфіки художнього відображення різноаспектних екологічних проблем у творах українських письменників.

Філософи зауважують про екологізм¹²⁵, що «намагається поєднати наукове, сакральне і духовне осягнення природи задля відвернення екологічної й гуманітарної катастрофи»¹²⁶. Дослідниця Н. Філяніна апелює до думки німецького філософа К. Маєр-Абіха, який стверджує, що для людей украй необхідно усвідомити себе «синами та доньками Землі в природній спільноті» і сприйняти «позалюдську природу як наш спільносвіт»¹²⁷, що сьогодні однією з ключових має стати ідея «щодо нашої природної спорідненості з усім іншим світом»¹²⁸. Філософській концепції «спільносвіту» К. Маєр-Абіха, висновує Н. Філяніна, суголосні поезії Б.-І. Антонича зі збірки «Зелена Євангелія»: «Я розумію вас, звірята і рослини, / я чую, як шумлять комети

Н. Філяна пропонує також розрізняти поняття «екологічна естетика» й «інвайроментальна естетика». У випадках, коли йтиметься про естетичне оцінювання власне природи, дослідниця радить послуговуватися терміном «екологічна естетика», а коли розглядатимуться питання, пов'язані з естетикою довкілля, що зазнало антропогенних впливів, слушно використовувати термін «інвайроментальна естетика».

¹²⁵ Екологізм – світоглядна надбудова над екологією; політичний рух, мета якого – забезпечити, щоб рішення, прийняті владою, не впливали негативно на довкілля. Див.: <https://uk.ninanelsonbooks.com/significado-de-ecologismo> (дата звернення: 30.04.2023); <http://surl.li/erzsk> (дата звернення: 30.04.2023);

¹²⁶ Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. С. 47.

¹²⁷ Цит. за: Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. С. 47.

¹²⁸ Цит. за: Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. С. 47.

і зростають трави»¹²⁹. На сьогодні філософи одностайні в думці про відповідальність людини за довкілля: «"Перетворювати" природу, втілювати в ній свої цілі людина може і повинна за законами самої природи і з її допомогою»¹³⁰.

Питання про необхідність екологізації етики й етизації екології, про етизацію екологічної свідомості, психологію екозбереження, засади екологічної психології порушені у працях педагогів і психологів (О. Білоус, К. Баєва, І. Кряж, А. Львовчкіна, Д. Отич, О. Рудоміно-Дусятська, В. Скребець, В. Сніжко та ін.)¹³¹. Так, скажімо, А. Львовчкіна розглядає основні фактори екологічного середовища та їх взаємодію з людським фактором, проблеми екологічної свідомості та специфіку радіоекологічної психології¹³². Про нові підходи до наукового осмислення взаємодії людини і природи йдеться у праці Д. Отич. Дослідниця зауважує, що антропоцентричний тип екологічної свідомості утверджує людину – найвищу цінність і головного суб'єкта організації середовища, для якого природне довкілля є ресурсом для задоволення потреб; природоцентричний тип визнає найвищою цінністю

---

¹²⁹ Антонич Б.-І. Твори. Львів: Літопис, 2009. 968 с.

¹³⁰ Андрущенко В., Андрущенко Т., Савельєв В. Цивілізація культури. Київ: «МП Леся» 2017. С. 328.

¹³¹ Білоус О. Психологічні характеристики екологічної свідомості. URL: <https://ukrreferat.com/chapters/avtoref/psihologichni-harakteristiki-ekologichnosti-svidomosti-osobistosti-avtoreferat.html> (дата звернення: 30.04. 2023); Львовчкіна А. Основи екологічної психології. Київ: МАУП, 2004. 136 с. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/nw30.pdf> (дата звернення: 04.11.2022); Рудоміно-Дусятська О. Екологічна психологія: навчальний посібник. Київ: Ін-т післядипломної освіти КНУ імені Тараса Шевченка, 2001. 71 с.; Сніжко В. Нариси з психоетнічної екології України. Київ: Веселка, 2001. 334 с.

¹³² Див.: Львовчкіна А. Основи екологічної психології. Київ: МАУП, 2004. 136 с. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/nw30.pdf> (дата звернення: 04.11.2022).

природу, на збереження якої має спрямовуватися діяльність індивіда; для екоцентричного типу екологічної свідомості найвищою цінністю є гармонійний розвиток природи і людини (її частини) з урахуванням можливих наслідків антропогенного впливу. Переважання антропоцентристського підходу до екологічних питань, наголошує Д. Отич, зумовлює негативні зміни середовища, що позначається на можливостях існування людини в майбутньому¹³³.

Про психологічні проблеми поведінки людини в матеріальному мікросередовищі, мезосередовищі, макросередовищі йдеться у студії О. Рудоміно-Дусятської «Екологічна психологія»¹³⁴. Праці дослідниці присвячені різноманітним питанням екологічної психології¹³⁵. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти екологічної психології, проблеми становлення сучасного способу життя та розвитку екологічної свідомості суспільства висвітлено у колективній монографії «Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя», розрахованій для фахівців у галузі екологічної та соціальної психології¹³⁶.

Навчальна дисципліна «Екологічна психологія» поступово входить у навчальний процес університетів України. Так, скажімо, укладачі однієї з програм

---

¹³³ Отич Д. Екологічна самосвідомість особистості як психологічний феномен. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Вип. 11 (56). С. 87.

¹³⁴ Див. : Рудоміно-Дусятська О. Екологічна психологія : навчальний посібник. Київ : Ін-т післядипломної освіти КНУ імені Тараса Шевченка, 2001. 71 с.

¹³⁵ Див. праці О. Рудоміно-Дусятська:
<http://ecopsy.com.ua/index.php/laboratoriia/spivrobotnyky/26-rudomino-dusiatska-o-v> (дата звернення: 04.11.2022).

¹³⁶ Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. 276 с.

мають на меті ознайомити здобувачів вищої освіти з основними поняттями та проблемами екопсихології, аспектами взаємозв'язку та взаємодії людини з навколишнім середовищем, сформувати практичні навички, які в майбутній професій доцільно застосовувати для вирішення конкретних соціально-психологічні проблем, що виникають під час екологічних надзвичайних ситуацій¹³⁷.

Дослідники підкреслюють необхідність виваженого підходу до вивчення екології в навчальних закладах. Скажімо, запровадження в навчальні програми курсу з екології як додаткової навчальної дисципліни, а отже, виведення його за межі програм з біології, переконана Н. Філянїна, «ще не гарантує цілісного усвідомлення учнями складності екологічних проблем сучасності і розуміння ними як проблем людини і суспільства, так і сприйняття цих проблем через індивідуальний досвід та вироблення відповідних норм суспільної та індивідуальної поведінки. Значно продуктивнішим здається акцентування на екологічних проблемах під час викладання програм із біології (зникнення видів рослин і тварин), географії (зміни клімату, виснаження ресурсів тощо), фізики (фізичні закони та розроблення альтернативних джерел енергії тощо), хімії (хімічні забруднювачі довкілля та методи очищення довкілля), економіки (зміни клімату і виснаження ресурсів та зміни структури економіки, ринку праці й товарів тощо), валеології (зміни

---

¹³⁷ Див. про це: http://tnpu.edu.ua/navchannya/sylabusy/bakalavr/geo/Ecologichna_psyhologiya.pdf (дата звернення: 26.01.2023).

клімату та здоров'я людини), літератури (образ природи в літературній творчості тощо). Саме такий підхід... дозволить “скласти пазли” сучасних екологічних проблем і підходів до їх розв’язання в цілісну картину»¹³⁸. Отже, лише системне осмислення екології може бути результативним; Н. Філяніна обґрунтовує перевагу міждисциплінарного та трансдисциплінарного підходів до формування концепції екоосвіти¹³⁹.

На філологічній ділянці знань розгортають свої студії *еколінгвісти*. Передумови виникнення та історія розвитку еколінгвістики, основні течії й перспективні напрями цієї ділянки знань, характеристика понять, можливості використання еколінгвістичного підходу в гуманітарних дисциплінах представлені в студії І. Петренко¹⁴⁰. Особливості екологічної лексики сучасної німецької мови досліджують Н. Серпак, Т. Сидорчук, К. Сапун¹⁴¹. Концепт «апокаліпсис» як один із провідних в англomовній комунікації з екопроблематики розглядає О. Бабире¹⁴². Висвітленню основних аспектів екопоетологічних досліджень у сучасних гуманітарних студіях присвячена студія О. Жихаревої, у якій дослідниця зауважує на

---

¹³⁸ Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. С. 49.

¹³⁹ Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. С. 55.

¹⁴⁰ Петренко І. Актуальні напрями еколінгвістичних досліджень. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 278-282.

¹⁴¹ Серпак Н., Сидорчук Т., Сапун К. Особливості екологічної лексики сучасної німецької мови. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32 (71), № 1. 2021. Ч. 3. С. 240-244.

¹⁴² Бабире О. Концепт «Апокаліпсис» у текстах на екотематику. *Мовні та концептуальні картини світу: зб. наук. праць*. Вип. 46. Ч. 1. 2013. С. 112-124.

осучасненні поняття «поетика», зокрема в напрямку її екологізації (екопоетика має два напрямки – літературознавчий та лінгвістичний); останній виник, як стверджують учені, порівняно недавно та акцентує на кореляції екопоетики не лише з різними видами екологічно навантаженої поезії, а й із екологічною культурою, широким екологічним дискурсом¹⁴³. Вважаю за потрібне виокремити одну з ключових (важливих для розуміння завдань екопоетики) дослідницьких тез науковиці: «Особливий акцент у сучасній лінгвоекопоетиці робиться на поетичних творах, в яких розглядається емоційний взаємозв'язок між людиною і навколишнім середовищем з акцентом на засобах відтворення емоцій людини в описі навколишнього середовища і його елементів (землі, повітря, води) (L. Peacock), апокаліптичного пейзажу (J. Kinsella). Лінгвістична екопоетика досліджує потенціал поетичної мови, щоб змодельовати та осмислити екологічну динаміку, особливо у світлі сучасних реалій, наприклад, зміни клімату.... Її розбудові сприяє поява збірок екопоетів, де по-новому осмислюється вплив людини на природу та пошук балансу між людиною і природою для відновлення стосунків між ними (A. Oswald, F. Gander, J. Kinsella, J. Spahr)¹⁴⁴. Незаперечним є той факт, що «всі три аспекти дослідження в межах екопоетики: літературознавчий, культурологічний

---

¹⁴³ Жихарева О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 152.

¹⁴⁴ Жихарева О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 154.

та лінгвопоетологічний – постійно вдосконалюються, ускладнюються, інтегруючись у певну систему, наповнюючись новим змістом і смислами, розширюючи сферу дослідження мови»¹⁴⁵.

Кожна з названих дослідницьких ділянок, що містить екологічний сегмент, употужнює екологічну зорієнтованість гуманітаристики в Україні, означає різні грані еколого-гуманітарного дискурсу, виступає складовою у вибудуванні міждисциплінарних основ літературознавчих досліджень. Скажімо, антропологічний вектор екопсихології відкриває можливості ґрунтовного студіювання концепції героя у творах українських письменників – вивчення гармонізації контактів людини і природи; осмислення джерел активності героя з екологічно-естетичною свідомістю, котрий може відкривати нові шляхи досягнення краси природи, для якого природа – цінний естетичний об'єкт; апелювання героя до прадавніх природоохоронних знань із метою поновлення, удосконалення й урізноманітнення зв'язків із природою, усвідомлення цінності й значимості природи та спілкування з нею для життєдіяльності людини; естетизація життя героя через споглядання природи; почуттєве й оздоровче задоволення героя від спілкування з природою, феноменологічно-екзистенційні підходи до осмислення специфіки людського буття. Тобто в дослідницьку площину літературознавців мають потрапляти пам'ять, підсвідоме, несвідоме, біль, задоволення, милосердя,

---

¹⁴⁵ Жихарєва О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 154.

співчуття героя тощо. Характер, поведінка героїв, чутливих натур, які шукають затишку серед природи, потребують глибшого вивчення, уважної інтерпретації. Такий акцент в осмисленні ідентичності героя української літератури особливо важливий у наш час погіршення екологічної ситуації, загрози екологічної катастрофи.

Різногалузевість зацікавлень проблемами екології, на перший погляд, зрозуміла й виправдана, проте, як стверджує Т. Філяніна, «збільшення обсягу об'єктивних і мультидисциплінарних знань про природу не приводить безпосередньо до усвідомлення причин і наслідків екологічних криз»¹⁴⁶. Учені, які представляють різні ділянки наукових знань, однак стайні в тому, що екологічна криза – наслідок кризи духовної. Недостатність знань людини про природу та її багатства, про закономірності функціонування природних систем, про способи збереження природних ресурсів, невмотивована експансія людини в природне довкілля, несформованість у суспільстві ціннісних, звичаєвих основ та індивідуальних правил екологічно відповідальної поведінки членів суспільства вимагає нагального долучення якомога ширшого кола дослідників, пересічних громадян, просвітницьких організацій, навчальних закладів усіх рівнів тощо до подолання екологічної кризи. На часі залучення широкого спектру гуманітарних знань із розроблення концепції екоосвіти та їх практичної реалізації, щоб

---

¹⁴⁶ Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. С. 6.

подолати екологічну та антропологічну кризу, реалізувати такі важливі питання:

- основи взаємодії людини та довкілля;
- сприймання, розуміння та поцінування природи.

Художні твори українських письменників є потужним носієм знань про багатогранні зв'язки людини і природи, природоохоронну стратегію буття українців, причини і наслідки екологічної кризи на сучасному етапі, про цінність природи та ставлення до неї в техногенному суспільстві. Художня література, порушуючи екологічні проблеми, пропонує шляхи їхнього розв'язання, презентує алгоритм роботи людини над собою, пізнання себе, щоб порозумітися з природою, навчитися сприймати й розуміти довкілля, відновлювати порушену органічну єдність із природою, пояснювати причини порушення рівноваги у взаєминах людини й довкілля. Людина, стверджують дослідники, як суспільно-духовна істота не є продуктом звичного фізіологічного народження; прийшовши в світ, вона має «включитися» в процес пізнання себе як природно-соціальної істоти, себе-визнання й себе-пізнання як природної істоти. Адже «тільки розуміючи природу як своє органічне тіло, всього лиш відокремлене від тіла людини, вона буде здатна включити природознавство у свій суспільний світогляд»¹⁴⁷.

Н. Філяніна наголошує: «Сьогодні людство стоїть перед низкою викликів, які, з одного боку, формують нові запити до мистецтва, створюють

---

¹⁴⁷ Свинтозельський О. Єдність екокультури й аквакультури. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. № 45. С. 222.

новий суспільний дискурс та нові проекції їх мистецького осмислення, з іншого, – змінюють саме мистецтво, генеруючи як нові напрями, стилі, форми мистецтва, так і філософські рефлексії над ними»¹⁴⁸. Філософія наводить приклад біомистецтва, розвиток якого з 1980-х років пов'язаний із поступом біотехнологій – за допомогою нових зображувальних засобів пропонуються моделі майбутнього. Один із прикладів – біомистецький проєкт «GFP Bunny» Едуарда Каца (Е. Кас), сутність якого полягає у виведенні флюорисцентного кролика Альба, шляхом включення в ДНК кролика гену медузи. «Біомистецький задум полягав у тому, щоб втілити в життя чисельні уявлення людей про різноманітних химерних істот, яких немає в природі <...> Суть цих нових “витворів мистецтва” визначається не лише появою нових форм рослин і тварин, а, насамперед, зв'язками, які виникають між митцем, його творінням та публікою, аудиторією... біомистецтво, на думку Е. Каца, може прислужитися збільшенню глобального біорізноманіття»¹⁴⁹. Виникнення нових напрямів, форм мистецтва Н. Філяніна пов'язує з «деградацією навколишнього природного середовища, втратою видів рослин і тварин, бурхливим розвитком урбанізаційних процесів, витісненням природного штучним, що має наслідком порушення рівноваги не лише в природі, а й в зв'язках людини з природою, порушенням емоційної та психологічної рівноваги»¹⁵⁰.

---

¹⁴⁸ Філяніна Н. Екологічна естетика як рефлексія над екологічними кризами. *Молодий вчений*. 2014. № 10. С.135.

¹⁴⁹ Філяніна Н. Мистецьке осягнення природи та екологічна естетика. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. 2015. Вип 44. С. 100.

¹⁵⁰ Філяніна Н. Екологічна естетика як рефлексія над екологічними кризами. *Молодий вчений*. 2014. № 10. С.135.

Негативні впливи на людину, природу, мистецтво та інші сфери життєдіяльності людини продукують реакцію в літературі. Література належить до тих видів мистецтва, що, апелюючи до чуттєво-емоційної сфери реципієнта, здатна мистецькими засобами сказати про важливе, нагальне, звернути увагу на активні екологічні питання, «компенсувати втрачені ланки в стосунках людини з природою»¹⁵¹, посутньо активізувати гуманітарно-екологічний дискурс на українських теренах. Для пошуку шляхів подолання екологічної кризи сучасні дослідники звертаються до мистецького осягнення природи та мистецької рефлексії над екологічними кризами¹⁵².

Завдання літературознавців і теоретиків літератури – виробити методологічну основу потрактування екологічної проблематики, специфіки моделювання екосвідомості героїв, традиційних для українців основ екологічної культури персонажів літературних творів, що мають екоосвітній, ековиховний потенціал. У такий спосіб літературознавство долучається до метадискусії з проблем екології, означуючи перспективи розширення дослідницького темарію, поступально формуючи відповідну (оптимальну) термінологічну базу. Процедури розуміння й потлумачення літературного тексту в екокритичному ракурсі мають на меті виявляти художньо заявлену ідею поваги до природи й турботи про неї, етику

---

¹⁵¹ Філяніна Н. Екологічна естетика як рефлексія над екологічними кризами. *Молодий вчений*. 2014. № 10. С.135.

¹⁵² Філяніна Н. Мистецьке осягнення природи та екологічна естетика. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. 2015. Вип 44. С. 105.

взаємодії людини й природи, права людини й природи, відповідальності перед природою, тобто маємо підстави говорити про незаперечну роль літератури в пізнанні природи. Саме тому на міжнародній науковій конференції «Співи землі: біологія та екологія в літературі та культурі» (Бердянськ, 2022) для обговорення пропонувалися такі нагальні для сучасного суспільства питання:

Людина і жива природа в літературі: гармонія чи конфлікт? Літературознавство і біологія / екологія: точки перетину.

Людина – тварина – рослина: субординація в живій природі.

Рослини і тварини в урбаністичному просторі.

Зоопарк, звіринець: права тварин і проблеми біоетики.

Екокритика: філософські, психологічні, соціологічні та естетичні аспекти.

Екологічний гуманізм та активізм у літературі ХХ–ХХІ століття.

Постапокаліпсис у координатах біології та екології.

Межі природного: кібернетика, генетика, технології і концепції постгуманізму¹⁵³.

Не можна оминати увагою згубний вплив війни на екологію України: «Українська природа є ще однією жертвою російської агресії. Війна вплинула

---

¹⁵³ Див.: Міжнародна наукова конференція «Співи землі: біологія та екологія в літературі та культурі» (м. Бердянськ, 22-23 вересня 2022 р.) URL: <http://www.ilnan.gov.ua/index.php/uk/konferentsii/item/916-mizhnarodna-naukova-konferentsiia-spivy-zemli-biologhiia-ta-ekologhiia-v-literaturi-ta-kulturi> (дата звернення: 11.03.2023); Співи Землі: біологія та екологія в літературі та культурі: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Бердянськ, 22-23.09.2022 р.) / ред.кол.О. П. Новик, О. Д. Харлан. Бердянськ: БДПУ, 2022. 285 с.

на кожний компонент довкілля – тваринний і рослинний світ, воду, повітря, ґрунт. Наслідки цього негативного впливу будуть довгостроковими та матимуть не лише локальний, а й глобальний характер»¹⁵⁴. Ідеться про випалені чи втрачені ліси, понівечені чи знищені природоохоронні території, заповідники, національні природні парки, забруднення повітря, ґрунтів, вод небезпечними речовинами (від згорання нафтопродуктів), засмічення земель вибухонебезпечними предметами, відходами військової техніки. Українські письменники емоційно реагують на понівечену війною природу. Ще має реалізуватися у творах художньо промовлений біль від знищеної природи Бучі, Маріуполя, Бахмута, Охтирки...

Нація, підкреслює В. Гетьман, «формується, перш за все, через духовне і практичне освоєння природи <...> В основу глибокого патріотизму нації, її великої любові до своєї країни мусимо класти меланхолійну красу і невинну чарівність розкішної української природи. Нині вона нівечиться, знищується брудними руками людської цивілізації»¹⁵⁵. Тому, наголошує дослідник, «коли збережемо хоча б невеликі ділянки заповідної природи як фонові осередки етногенезу, формування українського етносу, збережемо народ як націю, уникнемо зникнення зі шпальт історії»¹⁵⁶. Сучасне суспільство

---

¹⁵⁴ Природа та війна: як російська агресія вплинула на довкілля. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkillya> (дата звернення: 11.04.2023).

¹⁵⁵ Гетьман В. Ландшафт українського духу. *Літературна Україна*. 2019. 20 липня. С. 10.

¹⁵⁶ Гетьман В. Ландшафт українського духу. *Літературна Україна*. 2019. 20 липня. С. 10.

має переглянути своє ставлення до природи, виявити і зрозуміти свої помилки, проаналізувати їх і бути готовим формувати нову систему цінностей, щоб уникнути гуманітарної кризи, підвищити розуміння цінності людського життя, кожної живої істоти, правильно формувати онтологічні вартості, самоповагу, відчуття власної гідності й значимості, культуру і стратегію життєдіяльності, адже енергія природи допомагає долати страх самотності, єднатися зі світом. Потрібна системна і правдива робота кожного громадянина, усіх причетних до екології інституцій. І лише День довкілля (національне екологічне свято), що відзначається в Україні щорічно і покликане підвищувати рівень свідомості українців у питаннях, що стосуються збереження безпеки навколишнього природного середовища, замало.

2. 2. Аспекти формування основ екокритики в Україні

Зарубіжні й українські дослідники (Г. Гаррард, Ч. Глотвелті, Н. Жлуктенко та ін.) наголошують на зв'язку еколітератури з історико-культурним контекстом, що важливо для глибинного розуміння світоглядних засад, емоційно-почуттєвої сфери, ментальної пам'яті, актуалізації колективного несвідомого героїв творів українських письменників. Такий вектор дослідження вповні вмотивований і простежується й на інших ділянках вивчення блоку екологічних питань. Так, скажімо, філософія

Н. Філяніна зауважує, що «сучасний екологізм, як ідейно-світоглядна стратегія, що спрямована на оптимізацію відносин між людиною і природою, створення нової етики (“етики невідоміювання” й “етики турботи”), звертається не лише до природничо-наукових знань, а й до гуманітарної сфери (міфу, віри, традиційних знань, сакральних і романтичних уявлень про природу та місце людини в ній). Проте цей аспект екологізму не є достатньо дослідженим і артикульованим у вітчизняній філософії науки та філософії освіти. Тому дослідження екоосвітнього потенціалу гуманітарних знань сприятиме не лише розвитку екоосвіти, а й розвитку концептуальної бази екологізму. Екологізм намагається *поєднати наукове, сакральне і духовне осягнення природи* (письмівка моя – Л. Г.) задля відвернення екологічної й гуманітарної катастрофи»¹⁵⁷.

Ефективними й інформаційно місткими ретрансляторами природоохоронних знань українського народу здавна були народні вірування, повір'я, обряди, звичаї, що містять відомості про пошанне ставлення предків до рослин, тварин, птахів, а також інформацію про заходи щодо охорони природи та її примноження¹⁵⁸. «Уявімо собі нашого далекого прапредка... Навіть щоб вижити, кожен... мав узгодити (гармоніювати) свої стосунки щонайменше з природою: з її оточенням (ліс, вода, степи, море чи гори), рельєфом, кліматом погодою», –

---

¹⁵⁷ Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. С. 47.

¹⁵⁸ Див.: Білецький Л. Історія української літератури : у 2 т. Т. 1 : Народна поезія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. СС. 86-87, 90.

зауважують дослідники П. Кононенко, А. Пономаренко¹⁵⁹. Відомо, скажімо, що в давнину, під час нересту риби, не дзвонили у дзвони. Від діда-прадіда перейняли українці – як безцінні знання – відомості про культуру поводження з бджолою: на Поліссі говорять про «глядіння» бджіл, тобто на перший план виходить не економічна складова, а процес доглядання, забезпечення якості життя, сприятливих умов для збирання меду. Корпус цих знань зберігається по сьогодні, як скажімо, вірування про Водяника, який може покарати людину, котра втручається в його царство. Українці приносили жертву Водяникові, щоб зберегти бджіл від повені. Людина розуміла себе частиною природи й намагалася гідним ставленням до природи забезпечити собі добробут. Наші предки «молилися десь у затишному місці, над водою, де людина найживіше відчуває подих тієї таємничої сили, що оживлює природу»¹⁶⁰.

Пов'язані з рослинністю обрядові дії, магічні обряди були базовими в календарних святах і покликані, наприклад, забезпечити родючість землі¹⁶¹.

---

¹⁵⁹ Кононенко П., Пономаренко А. Українознавство. Київ : МАУП, 2005. С. 60.

¹⁶⁰ Білецький Л. Історія української літератури : у 2 т. Т. 1 : Народна поезія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. С. 37.

¹⁶¹ З найдавніших часів відомі факти продуманого використання природних ресурсів. Скажімо, запровадження зрошувальної системи у Месопотамії та Єгипті (IV-III тис. до н. е.) не лише сприяло вирощуванню сільськогосподарських культур, а й допомагала підтримувати ландшафти та оздоровлювати порушені ґрунти, запобігати ущільненню ґрунтів у сухих районах і в періоди меншої кількості опадів (див. про це: Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5919.html> (дата звернення: 15.10.2022)). Відомо і про терасові поля інків, завдяки яким «Сини Сонця» зміцнювали ґрунт, убезпечуючи його від ерозії, створюючи кілька мікрокліматів водночас (див.: Мегджі Ш. Простий інженерний винахід, завдяки якому інки створили імперію. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-tra-59672174> (дата звернення: 24.11.2022)).

Традиційно користувалися великою пошаною бджоли; своєрідним покровителем обійстя вважали вужа, котрий приносить багатство і щастя, тому його не можна вбивати; доброзичливе ставлення в українців склалося до ластівки – Божої пташки. У колядках, як відомо, ластівка віщує господареві добробут, а родині – щастя. Категорично заборонялося руйнувати гнізда ластівки, лелеки (бо станеться біда: лелека принесе вогонь і спалить хату), одуда; не можна вбивати орла – царя птахів, рубати й викорчовувати бузину. Щоправда, негативними рисами в народній уяві були наділені в'юн, гадюка, ворона, вовк, сова, пугач, заєць та ін.¹⁶²

У давнину процедура заготівлі лікарських трав супроводжувалася загальноприйнятими правилами: необхідно було поклонитися рослині, вибачитися, що її зірвуть, і обов'язково попросити її посприяти у видужанні. Культ дерева, квіток та їх возвеличення, пошанування весни, наділення магічним значенням птахів, поклоніння сонцю, закликання дощу, правила поводження з птахами, рослинами, тваринами тощо, як засвідчують українські народні вірування, звичаї, пісні, легенди, обрядові та дитячі ігри, містять інформацію, щоправда, дещо приховану чи зашифровану, з природоохоронною складовою¹⁶³.

---

¹⁶² Див. про це: Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1993. 414 с.; Білецький Л. Історія української літератури : у 2 т. Т. 1: Народна поезія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 380 с.; Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.; Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. 2-ге вид. Київ : АТ «Обереги», 1994. 424 с.; Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артлюх, Т.В. Косміна та ін. Київ: Либідь, 1993. 256 с.

¹⁶³ Див. про це детальніше: Білецький Л. Історія української літератури. Т. 1: Народна поезія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 380 с.; Булашев Г. Український

«Щоб людське життя було потенційно багате, мусить воно рости в прямій етичності з джерелом життя взагалі, з природою», – наголошує Ю. Вассиян¹⁶⁴.

Опоетизовані в українських народних піснях рослини, тварини та птахи (калина, верба, тополя, голуб, ворон та ін.) – залишки давнього світогляду, коли природу обожнювали, поклонялися силам природи. Про це йдеться і в літописах¹⁶⁵. З народних пісень, стверджує М. Костомаров, можна дізнатися, в яких зв'язках був народ із природою¹⁶⁶. «В природе заключается для человека значение, применительное к его собственному существу...»¹⁶⁷.

Відомості, що розгорнуто декларують природоохоронний чин українців, відсутні. Проте давні пам'ятки княжих часів містять факти про місце людини у світі, її взаємини з природним довкіллям. Яскравий приклад – «Слово о полку Ігоревім». Проте маємо, наприклад, описи багатоманіття флори і фауни степу за часів Козаччини¹⁶⁸, що засвідчують ощадливість українців, бережне ставлення до природних ресурсів. Проте ворожі набіги негативно

народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1993. 414 с.; Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т. Кн 1. Т. 1. Т. 2. Київ : АТ «Обереги», 1994. 400 с.; Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т. Кн. 2. Т. 3. Т. 4. Київ : АТ «Обереги», 1994. 528 с. тощо.

¹⁶⁴ Вассиян Ю. Пацифізм і психологія української миролюбності. Українська історіософія (XIX – XX ст.): антологія: у 2 ч./упор. В. О. Артюх. Суми: Сумський державний університет, 2011. С. 117.

¹⁶⁵ Див.: Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. 2-ге вид. Київ: АТ «Обереги», 1994. 424 с.; Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1991. 640 с.

¹⁶⁶ Див.: Костомаров М. Слов'янська міфологія. Київ: Либідь, 1994. С. 58.

¹⁶⁷ Костомаров М. Слов'янська міфологія. Київ: Либідь, 1994. С. 59.

¹⁶⁸ Див.: Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1990. 596 с.

позначалися на екології краю. Д. Яворницький, наприклад, констатує винищення лісів татарами¹⁶⁹ та випалювання трави, «чтоб лишить неприятелей конского корма; и ежели при таковых случаях не возьмут предосторожности от сего пожара, то весь стан подвергается опасности сгореть»¹⁷⁰.

Ідея збереження природи, пошанного ставлення до об'єктів екосистеми, оприявлена в українських народних віруваннях, повір'ях, обрядах, має стати для літературознавців, які досліджують широкий спектр екологічних проблем, важливою інформаційно-підтекстовою платформою для потрактування свідомих, підсвідомих і несвідомих аспектів мисленнєво-поведінкових моделей поведінки героїв художньо-літературних творів. Природа – місце сили українця. Тут слушною є думка В. Гетьмана: «У теперішній час тотальної антропогенізації для підтримки гармонії відносин етносу з довкіллям необхідно, щоб нащадки повторювали діяння предків»¹⁷¹. Правильне, вибудоване з урахуванням прадавніх знань формування образу світу – де природа посідатиме чільне місце і у свідомості людини осягатиметься як цінність – сприятиме подоланню конфліктів, кризових ситуацій, самоствердженню й самоздійсненню особистості, формуванню стратегії добробуту. «Відтак, – переконаний В. Гетьман, – відтворені природні (національні)

---

¹⁶⁹ Див.: Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1990. С. 64.

¹⁷⁰ Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1990. С. 72.

¹⁷¹ Гетьман В. Ландшафт українського духу. *Літературна Україна*. 2019. 20 липня. С. 10.

ландшафти за значенням у збереженні етносу можна порівнювати з місцем церкви у спасінні людських душ <...> Не зберігши біологічного виду чи природного ландшафту, в якому живемо, втрачаємо благополучну перспективу існування свого і своїх нащадків. Отже, зберігаючи рідну українську природу, в якій вирости, увібрали генетичний код, зберігаємо себе як народ, як етнічну спільноту»¹⁷². Сучасний українець має подолати штучно створену відірваність від природи, повернутися до джерел, щоб убезпечити своє існування. Художня література покликана допомогти людині в цьому складному процесі наближення до природи і розуміння її цінності.

Природа (підсоння) вплинула на формування психотипу українця. Сучасні дослідники В. Крисаченко, О. Мостяєв зауважують про українську світоглядну натуралістичну традицію в осмисленні місця людини у природі, апелюючи до ідей М. Максимовича (про цілісність живої природи), Д. Велланського (про динаміку живої і неживої природи), М. Гоголя (праця «Думки про географію»), В. Вернадського, П. Тутковського (вчення про біосферу, про місце людини в світі живих і неживих тіл)¹⁷³. Корпус важливих для суспільства екологічних питань цікавить широке коло науковців і перебуває у смислових координатах проблеми, що стосується специфіки зв'язків українців із природою, які слушно пов'язувати з ментальними особливостями народу,

---

¹⁷² Гетьман В. Ландшафт українського духу. *Літературна Україна*. 2019. 20 липня. С. 10.

¹⁷³ Крисаченко В., Мостяєв О. Україна: природи і люди. Київ : НІСД, 2002. С. 21-26.

адже, як стверджують дослідники, «ні Україну (етнос, мову, націю, державу, культуру, ментальність), ні українця (характер, долю) не можна зрозуміти поза рідною їм природою»¹⁷⁴. З огляду на факти з історії різних народів, дослідники зауважують на ролі ландшафту у відновленні етнічної ідентичності. Американський екофілософ Р. Неш стверджує, що незаймана рідна природа плекає патріотичні почуття. У книзі «Дика природа і американський розум» він пише, як «американці ХІХ ст., не маючи порівняно з Європою іншого предмета гордості (культурні традиції, багата історія), взяли за основу свого націоналізму винятковість і величність дикої природи на американському континенті. Хто знає – можливо, звеличення власної природи, відчуття національної гідності за її красу стало тим фундаментом, на якому виросла велика сила духу американського народу. Подібне можна сказати і про силу духу японців. Адже колоритна архітектура кожного дворику японської сім'ї репрезентує довколишню природу, місцевий ландшафт із пересіченим кам'янистим рельєфом і своєрідним рослинним покривом»¹⁷⁵.

Серед низки чинників, що вплинули на формування української душі, дослідники Ю. Вассиян, М. Костомаров, О. Кульчицький, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький, І. Мірчук, Є. Онацький, Д. Чижевський, В. Храмова, В. Янів, Я. Ярема та ін. називають географічний, кліматичний, наголошуючи

---

¹⁷⁴ Кононенко П., Пономаренко А. Українознавство. Київ : МАУП, 2005. С.54.

¹⁷⁵ Гетьман В. Ландшафт українського духу. *Літературна Україна*. 2019. 20 липня. С. 10.

на зв'язку з природою. «Перехід від ловецтва-скотарства до хліборобства мусів радикально змінити душевний образ людини. Передусім надзвичайно зросло почуття залежності від природи», – наголошує Ю. Вассиян¹⁷⁶ і слушно додає: «Селянин живе ритмом великого життя природи»¹⁷⁷. Перевага у психічній структурі українця емоційно-чуттєвої складової сформувалася під впливом природи, з якою віддавна було затишно й комфортно, яку українець розумів і відчував. Наприклад, степ виховував мрійливість, кліматичні умови цього географічного простору не вимагали витрат надзусиль для його освоєння. І «...родючість землі, чарівна м'якість краєвиду, – зауважує філософіня В. Храмова, – не сприяють розвиткові активно-агресивних настанов на боротьбу з природою за перетворення навколишнього середовища»¹⁷⁸. Проте, наголошує дослідниця, «екологічна криза сучасної України, сплюндрованість і загибель родючого чорнозему, страшна трагедія Чорнобиля, отруєння хімікатами та радіонуклідами річок й озер тощо, – формують сьогодні активну настанову на дійове забезпечення гармонійної коеволюції системи людина-природа як імперативу біологічного виживання українця»¹⁷⁹.

---

¹⁷⁶ Вассиян Ю. Пацифізм і психологія української миролюбності. Українська історіософія (XIX – XX ст.): антологія: у 2 ч./упор. В. О. Артюх. Суми: Сумський державний університет, 2011. С. 115.

¹⁷⁷ Вассиян Ю. Пацифізм і психологія української миролюбності. Українська історіософія (XIX – XX ст.): антологія: у 2 ч./упор. В. О. Артюх. Суми: Сумський державний університет, 2011. С. 117.

¹⁷⁸ Храмова В. До проблеми української ментальності. Українська душа/ відп. ред. В. Храмова. Київ: МП «Фенікс», 1992. С.17.

¹⁷⁹ Храмова В. До проблеми української ментальності. Українська душа/ відп. ред. В. Храмова. Київ: МП «Фенікс», 1992. С.17-18.

Ліризм, чутливість, емоційність характеру українців, стремління до свободи, що про них зауважував Д. Чижевський¹⁸⁰, формували й стиль взаємин із природою – як середовищем гармонійним, естетично довершеним. «Степ був тією основою, що якнайбільше придалася до усталення психічних рис <...> Степ є безумовно та форма буття природи, що може бути поставлена поруч з тими західно-європейськими ландшафтами, які є головними носителями *величності* (тут і далі в цитаті письмівка Д. Чижевського. – Л. Г.). Те почуття безмежно-могутнього, або безмежно-величного, що викликають *море, ліс і гори*, приймає також специфічну форму і у степу, що сполучує широту і розмах краєвиду з буйним розквітом життя природи; естетичне і релігійне почуття і філософічна свідомість однаково прокидаються на ґрунті степового ландшафту»¹⁸¹. Споглядання степу, благоговіння перед його красою і величчю, очевидно, підтримували глибинний зв'язок людини з екосистемою¹⁸², динаміку контактів із природним довкіллям, підсвідомі бажання кожного індивіда перебувати в гармонії з природою, бути частиною природного довкілля, оберігати його, підтримувати продуктивні можливості екосистеми.

---

¹⁸⁰ Див.: Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. 230 с. URL: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm> (дата звернення: 14.12.2022); Чижевський Д. В'ячеслав Липинський як філософ історії. Чижевський Д. Твори: у 4 т. Т. 2. Київ: Смолоскип, 2005. 264 с.

¹⁸¹ Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. 230 с. URL: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm> (дата звернення: 14.12.2022).

¹⁸² Екосистема, екологічна система – сукупність організмів, які мешкають разом, та умов їх існування, закономірно зв'язаних між собою, що утворюють систему взаємозумовлених біотичних, абіотичних явищ і процесів (Мусієнко М., Серебряков В. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2007. С. 151.

Україніст О. Кульчицький також зауважував про міцний зв'язок психіки українця з природою¹⁸³. Ідею О. Кульчицького про «пов'язання української почуттєвості з природою, яка у нашому підсвідомому виступає як “Магна Матер”, як добра, ласкава, плодюча Земля українського чорнозему» підтримує В. Янів¹⁸⁴. Зауважу, що думки О. Кульчицького про шляхи впливу природи на людину, про вчуття у природу та його роль у культурі вважають продуктивними і сучасні дослідники¹⁸⁵. В. Крисаченко, О. Мостяєв наголошують на необхідності не плутати *вчуття* з *учуванням* (вислуховуванням), акцентуючи, що «*вчуття* – внутрішня, несвідома дія, внутрішня чинність, внутрішні психічні процеси, які супроводжують оптичне сприймання»¹⁸⁶. Споглядання краси скеровувало (свідомо чи несвідомо) на її збереження; так із покоління в покоління формувався колективний досвід переживання й збереження природи. Тут важливим є блок аргументів О. Кульчицького про шість чинників національної психіки – 1) соматопсихічний чинник, що стосується переважно расових відносин; 2) геопсихічний чинник, пов'язаний із географічним оточенням; 3) геополітично-історичний чинник формуючих сил історії; 4) психо-соціальний чинник, що стосується впливу форм соціального життя; 5) культуроморфічний чинник,

---

¹⁸³ Кульчицький О. Світовідчуття українців. Українська душа. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 48-65.

¹⁸⁴ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. 2-ге. вид., переробл. і доп. Київ : Знання, 2006. С. 253.

¹⁸⁵ Див.: Храмова В. До проблеми української ментальності. Українська душа/ відп. ред. В. Храмова. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 48-65; Крисаченко В., Мостяєв О. Україна: природи і люди. Київ : НІСД, 2002. С.394-399.

¹⁸⁶ Крисаченко В., Мостяєв О. Україна: природи і люди. Київ : НІСД, 2002. С. 395.

який торкається оформлюючого впливу сфери культури; 6) доглибинно-психічний чинник, який виникає внаслідок стосунків свідомості та неусвідомленого у рамках національної психіки¹⁸⁷. Для розуміння природного впливу на людину, підкреслюють В. Крисаченко, О. Мостяєв, важливу роль відіграють «перші три, які базуються на процесі вчуття людини у довкілля, тобто – природний ландшафт. Інші ж чинники можуть бути пов'язані зі вчуттям у культурно-специфічне»¹⁸⁸. Тобто уповні прийнятно стверджувати про свідомо-несвідомі процеси споглядання, сприймання й охорони природи. В екологічно безпечному й естетично довершеному просторі рідного краю формується «українське колективне несвідоме – наскрізь позитивне»¹⁸⁹, що не протистоїть розуму й волі й забезпечує цілісність української психічної структури.

Екскурси в минуле нашого народу промовисто ілюструють залежність людини від сил природи, її страх, викликаний, наприклад, блискавкою. «Надарованийий добрим розумом і багатою фантазією давній українець, з того переляку і з дива, – зауважує у своїй праці «Світогляд українського народу» І. Нечуй-Левицький, – не міг недбайливо відноситись до небесних з'явищ. Йому хотілось пригорнути до себе страшні грізні сили, дуже небезпечні в практичному житті, йому хотілось милуватись

---

¹⁸⁷ Детальні ще про це див.: Крисаченко В., Мостяєв О. Україна: природи і люди. Київ : НІСД, 2002. С.395-396.

¹⁸⁸ Крисаченко В., Мостяєв О. Україна: природи і люди. Київ : НІСД, 2002. С. 395.

¹⁸⁹ Храмова В. До проблеми української ментальності. Українська душа/ відп. ред. В. Храмова. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 10.

пишними світлими силами неба»¹⁹⁰.

Етнопсихологічний аспект осмислення проблеми *людина – природне довкілля* не лише підтверджує важливість неодноразово прописаної у цьому дослідженні тези про інтердисциплінарність обраного напрямку дослідження (з екологічною домінантою), але і необхідність його інтеграції. Адже лише комплексне вивчення, переконані дослідники, «дасть змогу виявити *специфіку українського способу зв'язків у цій системі* (письмівка моя. – Л. Г.)»¹⁹¹. Специфіку цих зв'язків, модель самореалізації героїв творів української літератури визначає «увесь природно-територіально-антропогенний комплекс протягом всієї його історії»¹⁹², а також корпус народних знань, давніх вірувань, традиційних уявлень українців про природу і людину, правила поведінки в довкіллі, особливості геокультури, архетипно-міфологічні шари української культури.

Протистояння загарбникам поглиблювали зв'язки народу з землею. Дослідник В. Янів «інтимний зв'язок із землею і природою»¹⁹³ називає антеїзмом, однією з головних рис української духовності. Додам, що цей зв'язок із землею з незаперечною естетичною підосновою продукує і природоохоронну ідею. В екологічному й гармонійному природному довкіллі актуалізувалася «психічна

---

¹⁹⁰ Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. Вид 2-ге. Київ: АТ «Обереги», 1993. С. 4.

¹⁹¹ Крисаченко В., Мостяев О. Україна: природи і люди. Київ : НІСД, 2002. С. 56.

¹⁹² Крисаченко В., Мостяев О. Україна: природи і люди. Київ : НІСД, 2002. С. 56.

¹⁹³ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. 2-ге. вид., переробл. і доп. Київ : Знання, 2006. С. 252.

схильність “залишатися в собі”»¹⁹⁴, що характеризується «“відступом у себе”, звуженням контактів зі світом. Ці реакції спричинялися до відповідних світосприймальних скерувань»¹⁹⁵. Досконала й сприятлива природа вплинула на формування українського інтровертизму й розгорнула складні процеси занурення в себе, пошуку й реалізації себе; перебування серед природи й споглядання її краси й довершеності поглиблює екзистенцію, осенсовлює буття людини. Яскравим представником українського інтровертизму вчені називають філософа Г. Сковороду, котрий віддавав перевагу духовному, а не матеріальному, перебуванню на лоні природи, а не в колі людей. Саме серед природи інтроверт-українець не лише осягав себе як рівноправну частину природи, а й формував духовні основи своєї самотності й самодостатності. Природа позитивно впливала й на формування естетичних основ світогляду українця, на чому наголошує І. Мірчук: «...із зв’язку з природою виросло дуже тонке відчуття її краси»¹⁹⁶. Тому природоохоронні правила поведінки спрацьовували ефективно: не зашкодь красі (наголошу, що краса природи проєктувалася й на естетику народного життя й обрядовості, характерну рису життєдіяльності українців). Так вибудовувалися засади «порозуміння» українця й природи. Однак гармонійна єдність людини й

---

¹⁹⁴ Кульчицький О. Світовідчуття українців. Українська душа / відп. ред. В. Храмова. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 52.

¹⁹⁵ Храмова В. До проблеми української ментальності. Українська душа / відп. ред. В. Храмова. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 12.

¹⁹⁶ Мірчук І. Світогляд українського народу. *Народна творчість та етнографія*. 1996. № 1. С. 26.

природи простежується не на всіх ділянках розвитку українського суспільства: «Найбільше зло жахливої більшовицької дійсності було роздвоєння-антагонізм між...суб'єктом і об'єктом, між природою і людиною, бо метою була перемога над природою, а не її щонайповніше зрозуміння»¹⁹⁷.

Відомості про особливості української психічної структури, специфіку зв'язків українців із природою – важлива підоснова для розуміння світоглядних переконань, творчих задумів письменників. Як стверджує Г. Ключек, великий інтерес українських письменників до природи «визначається національною ментальністю»¹⁹⁸. Знання з етнопсихології необхідні і для розкодування способу думання, логіки поведінки, світосприймальних настанов, емоцій, корпусу переживань героїв творів української літератури. Скажімо, єдність головного героя новели В. Стефаника «Камінний хрест» Івана Дідуха з землею, сформоване упродовж тривалої й виснажливої праці на своєму ґрунті відчуття господаря доповнюється його екологічно зорієнтованим чином – селянин ревно оберігає своє поле від ерозії, забезпечує й підтримує його родючість: «На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень <...> Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицьки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і

---

¹⁹⁷ Мірчук І. Світогляд українського народу. *Народна творчість та етнографія*. 1996. № 1. С. 26.

¹⁹⁸ Цит. за: Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 55.

весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги»¹⁹⁹.

Як засвідчують листи, щоденники, спогади, тісні зв'язки українських письменників із природою, замилювання її красою й досконалістю транслюється і в літературно-художні твори. Море гоїло душу й тіло Лесі Українки, допомагало їй долати недугу²⁰⁰. Сповнена прихильності до моря, захоплена водною стихією й героїня її оповідання «Над морем»²⁰¹. Як відомо, глибокий зв'язок мала письменниця і з рідними волинськими лісами, а згадавши їх у Кутаїсі й затуживши за ними, «написала “драму-феєрію” на честь їм, і вона дала мені багато радощів, хоч я й відхорувала за неї...»²⁰². І далі пояснення в листі до матері Олени Пчілки від 2 січня 1912 р.: «А то ще я здавна тую мавку “в умі держала”, ще аж із того часу, як ти в Жабориці мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали) і там ждала, щоб мені привиділася мавка. І над Нечімним вона мені мріла, як ми там ночували – пам'ятаєш? – у дядька Лева Скулинського...Видно, вже треба було мені її колись написати...Зчарував мене сей образ на весь вік»²⁰³. Ці рядки, що стали вже хрестоматійними,

---

¹⁹⁹ Стефаник В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. С. 68.

²⁰⁰ Українка Леся. Твори: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 10. СС. 371-374, 397, 392-393, 401, 416, 418-419; Українка Леся. Твори: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 11. СС. 10, 14-15, 50 тощо.

²⁰¹ Див. про це детальніше: Горболіс Л. Міжмистецькі контакти українського тексту: монографія. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С. 99-111.

²⁰² Українка Леся. Твори: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. С. 372.

²⁰³ Українка Леся. Твори: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. С. 378-379.

утаємничують деталі творчої лабораторії письменниці, проте фіксують механізм емоційного проникнення в міфологічний світ українців, що сприяло вибудуванню теми, ідеї, проблематики, композиції, загальної концепції твору з базовою екологічною домінантою, що упродовж десятиліть лише підсилюються, скажімо, у виставах «Verba» (режисер та художник-сценограф С. Маслобойщиков) Національного академічного театру імені Івана Франка, «Лісова пісня» (режисер Р. Козак) Сумського національного академічного театру драми та музичної комедії імені М. Щепкіна та ін., щоразу по-своєму глибоко прочитуючи ідею нерозривного прадавнього зв'язку нашого народу зі світом природи, підкреслюючи, що буває з тими, хто бездумно розминувся з природою.

Про залюбленість горами ідеться в листах, автобіографіях, щоденниках О. Кобилянської. Саме гори надавали лету її душі, про них в усі пори року вона пише з особливою любов'ю²⁰⁴. «Природа, – на її переконання, – часто буває дзеркалом нашої душі...»²⁰⁵. Пейзажні замальовки в її творах «Природа», «Некультурна», «Юда», «У неділю рано зілля копала», «Земля» тощо, а також екологічна стурбованість нерозумним ставленням до природи у новелі «Битва», «котру бачила я своїми очима (скрипіння в зрубі лісу поодинокі оставлених молодих

---

²⁰⁴Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади/ упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. СС. 77, 101, 128, 152, 153, 166, 183, 184, 186, 188, 190 тощо.

²⁰⁵ Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади/ упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. С. 166.

смерік)»²⁰⁶ є промовистим свідченням духовної єдності письменниці з екосистемою рідного краю, що дозволило Лесі Українці написати в одному з листів 1900 року: «Вірте чи ні, а ми зеленої Буковини більше прагнемо, ніж паризької вистави, надто як начиталися Вашої “Некультурної”...Які типи, які пейзажі! В нашій літературі нема пейзажиста над Вас. І я не знаю, як готова цінити Вас за се, бо дуже люблю пейзаж в літературі, і завжди мені його бракувало в нашому письменстві»²⁰⁷. В автобіографії, в листах до С. Смаль-Стоцького письменниця О. Кобилянська відверто зізнавалася: «Найсильніше зі всього впливала на мене природа. Безчисленні проходи в гори, в їх найдикіші частини – пішки чи верхом, це не робило різниці – це було самоте, що вдовольняло мене. Це було щось, що... заповнювало душу, викликало в ній спів, відгомін і ушаслиблювало. Я і ще дві-три особи, що переходили мовчки ліс, ставали, віддихали глибоко, обкидували себе обопільно вдоволеними поглядами, мов відкривали тайни... Дзюрчачі потоки в долах, безоднях...що було краще понад це?»²⁰⁸. Так природа активно формувала світосприймальні настанови письменниці, вибудовувала вольові засновки її неоромантичних героїнь. Природа, наприклад, для Параски з «Некультурної» була духовним осередком, зоною комфорту, тому закономірно,

---

²⁰⁶ Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади/ упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. С. 215.

²⁰⁷ Українка Леся. Твори: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 11. С. 160.

²⁰⁸ Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади/ упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. С. 212.

що новела починається з колоритного опису гір Рунгу і Магури як проєкція на гармонійний світ головної героїні. Документальні матеріали з життя О. Кобилянської забезпечують ефективний доступ до інтерпретації й перепрочитання її творів, скажімо, новели «Битва», адже від 50-х рр. ХХ ст. й по сьогодні дослідники О. Бабишкін, М. Лещенко, Н. Томащук, І. Демченко та ін. наголошують на персоніфікації й натхненній поетизації природи, глибокому ліризмі в описі Карпат, «поєднанням з психологічним підтекстом роздумів письменниці, її вболіванням за нищену підприємцями рідну природу»²⁰⁹, акцентують на музичній та колористичній парадигмі твору. Літературознавці одно-стайно потрактовують факт нищення лісів в соціальному ключі²¹⁰, не виокремлюючи екологічної проблематики, яка, наголосимо, промовисто реалізується не лише в природоохоронній зорієнтованості твору, а й екологічній свідомості горян, про що вже мала нагоду говорити²¹¹.

Окремо варто наголосити на важливості для літературознавства екологічної позиції автора, що заявлена в листах, щоденниках, спогадах, інтерв'ю, й відкриває кут бачення екологічного наративу літературного твору, пояснює передумови написання творів, розкриває світоглядні, моральні пріоритети письменника, психологію його творчості тощо.

---

²⁰⁹ Лещенко М. Ольга Кобилянська. Київ: Дніпро, 1973. С. 62.

²¹⁰ Томащук Н. Ольга Кобилянська. Київ: Радянський письменник, 1968. С. 73; Лещенко М. Ольга Кобилянська. Київ: Дніпро, 1973. С. 63.

²¹¹ Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників: навчальний посібник для студентів-філологів. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. 132 с.

Скажімо, про нещадне плюндрування природи нотує у своєму щоденнику О. Довженко. Його записи засвідчують, як часом провладні рішення в радянську добу досягали найвищого ступеня цинізму й безглуздя. О. Довженко, наприклад, повідомляє про ідеологічну підоснову будівництва Каховської греблі, яку логічно було побудувати в Горностаєвці: «Треба, щоб гребля звалася Каховською неодмінно, бо тут колись розбито ворога»²¹². Як засвідчує письменник, тоді було затоплено давні храми, вирубано 10 тисяч кубометрів кращого соснового лісу, затоплено 45 тис. дворів, могили пращурів, три райони з розкішними садами, місто Новогеоргіївка повністю пішли під воду²¹³. Така «перемога» над природою. У письменника виникали сумніви щодо доцільності затоплення території. Ці сумніви були викликані не лише розмовами з жителями цього краю (як-от, скажімо, з жінкою: «Коли б сказав мені хто п'ять літ тому, що згинуть плавні отако, би очі видряпала, не повірила»²¹⁴), а й драматичними фактами ганебного втручання людини в царину природи, що спричинило зміну рівня води у Дніпрі: «Глухі чутки довго вже йшли про береги, про те, що десь під землею "є другий Дніпро", що в деяких степових колодязях знаходять дніпрову рибу, що часом по весні чи влітку з колодязя «йде протяг», щось ніби дме з глибини

---

²¹²Довженко О. Сторінки щоденника (1941-1956). Київ: Видавництво гуманітарної літератури, 2004. С. 371.

²¹³ Довженко О. Сторінки щоденника (1941-1956). Київ: Видавництво гуманітарної літератури, 2004. СС. 351, 353, 357, 360-361, 365, 368, 370-371, 373-375 тощо.

²¹⁴ Довженко О. Сторінки щоденника (1941-1956). Київ: Видавництво гуманітарної літератури, 2004. С. 374.

і т. ін.»²¹⁵. Щоденники засвідчують виразну екологічну позицію О. Довженка. Письменник констатує знищення флори і фауни плавнів, що підтверджують і старожили: «Почалося в листопаді того року (1955 року. – Л. Г.): вода стала підніматись, стали гади з плавнів утікати – гадюки, вужі, полози, жаби, пацюки тисячами, батальйонами, страшно було глянуть. А тут на березі вже крига. Так на кризі багато замерзало, а багато поховалось на дворах...»²¹⁶. Флора і фауна плавнів дивовижна, висновує О. Довженко, але «більше її не буде. Не буде ні птиць, ні звірят. Буде лише водяна енергія розпланована»²¹⁷. Так людина «перемагала» природу на цій території України. Маючи чіткі уявлення про природний порядок, письменник розуміє, що людина, як і всі живі істоти, залежить від стану природних систем, а деструктивна діяльність людини, нерозуміння вичерпності природних багатств шкодять не лише природі, але й їй самій.

Проблема «письменник і природа» багатоаспектна. Про контакти митця з природою, про природну енергію, що викликає специфічний настрій, спричинює і скеровує творчу активність, зауважують дослідники В. Крисаченко, О. Мостяєв²¹⁸. «Прекрасний степ, справжня поезія!» записав М. Рильський у книзі

---

²¹⁵ Довженко О. Сторінки щоденника (1941-1956). Київ: Видавництво гуманітарної літератури, 2004. С. 370.

²¹⁶ Довженко О. Сторінки щоденника (1941-1956). Київ: Видавництво гуманітарної літератури, 2004. С. 374.

²¹⁷ Довженко О. Сторінки щоденника (1941-1956). Київ: Видавництво гуманітарної літератури, 2004. С. 551.

²¹⁸ Див.: Крисаченко В., Мостяєв О. Україна: природи і люди. Київ : НІСД, 2002. С. 400-401.

відгуків природного степового заповідника «Михайлівська цілина», що на Сумщині²¹⁹.

Зі споглядальної практики й особистих внутрішніх переживань природи «намагався вибудувати власну модель світу (лірико-медитативну, настроєву, іноді захоплено-емоційну, а то й патетичну....)»²²⁰ Є. Гуцало, що засвідчує його новелістика, виповнена, як переконує літературознавиця Л. Тарнашинська, натурфілософським світобаченням. І слушно додає: «Не беруся стверджувати, що Є. Гуцало прийшов до своїх натурфілософських поглядів (чи відчуттів) шляхом осяяння, поетичного видіння, чи, навпаки, набутих, «книжних» переконань. Радше, він цілком інтуїтивно, як істинна “дитина природи” відчував (письмівка Л. Тарнашинської. – Л. Г.) довкілля на генетично-пантеїстичному рівні (письмівка моя. – Л. Г.). Хоча можна сказати й так, що Є. Гуцало прийшов у цей світ уже з таким відчуттям, немовби маючи надчутливу, за модерною термінологією, нано-шкіру (тобто створену за сучасними нанотехнологіями)»²²¹. Літературознавиця сформулювала глибокий висновок про відчуття письменником природи на глибинному рівні: «Звідси ж, із відчуття природи як балансу самодостатньої гармонійності та динаміки саморуху бере витoki й свобода самовираження, його послідовна художньо-естетична настанова писати тільки про те, що суголосне власному світовідчуттю,

---

²¹⁹ Рильський М. «Прекрасний степ, справжня поезія!». *Літературна Україна*. 2020. 26 грудня. С. 22.

²²⁰ Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С. 24.

²²¹ Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С. 25.

до того ж відкривати таємниці довколишньої природи»²²². Це ключ до осмислення не лише специфіки творчої лабораторії Є. Гуцала, а й особливостей його стильової манери, настроєвості, системи образів його творів. Висновок Л. Тарнашинської має стати вихідною тезою для перепрочитання і розуміння творів (із домінантними образами природи, екологічною тематикою тощо) не лише Є. Гуцала, а й інших письменників. Це приклад ретельного студіювання дослідницею внутрішніх структур письменника, де немає нічого маловартісного, все важливе й пов'язане. Скажімо, сформований під впливом геокультурних чинників психотип українця є своєрідною підосновою для активізації на глибинному рівні творчого потенціалу митця. У цьому складному процесі дослідження творчості письменника неоціненну роль мають відігравати щоденникові записи, листи, спогади письменника та його сучасників про природу і людину.

Концептуально важливий висновок Л. Тарнашинська скеровує на ширшу проблематику – у контекст шістдесятництва: «Власне, художньо-естетична концепція Є. Гуцала, котрий *відчував* (письмівка Л. Тарнашинської. – Л. Г.) природу як “велику філософську таємницю” (Ф. В. Й. Шеллінг), цілком уписується в парадигму загального пошуку поколінням шістдесятників морально-етичних основ еволюції суспільства й самовдосконалення людини, спроби реактуалізації ренесансної моделі світосприйняття.

---

²²² Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С. 25.

Ідеться насамперед про основні його складники – виразний антропоцентризм із домінантою гуманізму... та пантеїстичне відчуття природи»²²³. Дослідниця не змогла оминати показові в концептуальному плані (з огляду на характер її студії) думки Є. Гуцала: «В моїх перших оповіданнях герой часто-густо зливається зі світом природи, начебто виражав її сферою своїх емоцій, а світ природи начебто віддзеркалював саму людину. Тобто це була двоєдина сутність: природа мислила й почувала світом людини, а людина мислила й почувала світом природи. Така двоєдина сутність, мабуть, найбільше допомагала виражатися самому героєві»²²⁴. І прокоментувала їх таким чином: «Така виразно природно-антропоцентрична рівноправність (як рівновеликість людини та природи, тотожність мікро- і макрокосму), наповнена психологічними інтенціями, веде письменника шляхом пошуку органічної гармонії, вибудовує своєрідний романтизм натурфілософського трактування природи, базований на її аксіологічній ідеалізації...»²²⁵.

Цікаво представляє світ живої природи Б. Грінченко у книзі «Розум та почування у живої тварі»: «Мурашки розуміють так само, як і люди... в їх є жаль до таких, як і вони, бо як би цього не було, то вони б не рятували одна одну <....> в їх є такі почування, як і в людей: до своїх вони почувають жаль та любов, а з чужими ворогують і навіть, як

---

²²³ Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С. 26.

²²⁴ Жулинський М. Наближення. Літературні діалоги. Київ : Дніпро, 1986. С. 96.

²²⁵ Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С. 26.

люди, і панувати люблять»²²⁶. Звірі «вміють не тільки любити людей за ласку, але розуміють, коли люди хочуть робити їм добро, скоряються тоді людям»²²⁷. І додає: «Почування робить живі тварини милосердними, прихильними до тих, хто їм не робить зла...живі тварини так само, як і людина, чують біль, думають, розмовляють...»²²⁸.

Як відомо, природа, що була для українського письменника П. Сороки джерелом творчості, а також систематичне перебування на лоні природи (в лісі, біля річки тощо) сформували екологічно зорієнтований світогляд митця й заклали основи природоохоронної естетики його трилогії «Симфонія Петриківського лісу», «Де свище Овлур», «Апокрифи лісу», на чому вже мала нагоду наголошувати²²⁹.

Чорнобильська зона стала для молодого українського письменника М. Камиша тим контекстом-поштовхом (і продовжує бути, як зізнається письменник²³⁰), яка «як ніщо дарує внутрішню тишу, неоцінену під градом новин. Тишу, глибшу за гімалайську, карпатську і тишу пакистанських пустель. З тієї тиші проростає наснага, як із закинутих човнів виростають щогли дерев і широкі

---

²²⁶Грінченко Б. Розум та почування у живої тварі. Київ : Богдана, 1994. С. 3-4.

²²⁷ Грінченко Б. Розум та почування у живої тварі. Київ : Богдана, 1994. С. 7.

²²⁸ Грінченко Б. Розум та почування у живої тварі. Київ : Богдана, 1994. С. 11.

²²⁹ Див. про це: Горболіс Л. Природоохоронна естетика у збірці Петра Сороки «Де свище Овлур». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Вип. 34. Одеса: МГУ, 2018. С. 17-20; Горболіс Л. Природоохоронний компонент збірки «Апокрифи лісу» Петра Сороки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32 (71). № 1. 2021. Ч. 3. С. 16-20; Горболіс Л. Художня концепція філософії буття героя у збірці Петра Сороки «Симфонія Петриківського лісу». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9. № 4. С. 127-138.

²³⁰ Див. про це: Базів Л. Зона – центр тяжіння, навколо якого ми всі обертаємося. *Літературна Україна*. 2021. 8 травня. № 9. С. 14.

паруси крон <...> Мої літературні стосунки з зоною все лаконізуються і вже стислися до віршів. Я писатиму їх і далі. Єдине, що я про зону поки що писатиму»²³¹. Дослідниця О. Ліщинська називає цей процес ревіталізацією, що реалізується у формуванні нового екологічного світогляду, у мистецьких творах²³².

Гори як природно-кліматичний ареал, як «місцезрозвиток» (Ю. Барабаш) формували світосприймальні настанови сучасної української письменниці Галини Пагутяк, художньо проєктуючись на змістово-сміслову парадигму її прози. «Я народилася в дуже гарному місці, – переконливо стверджує письменниця. – Це дві гори, між якими тече річка і які видно з порога нашої хати в Урожі. Далі є яри, балки, рівнина, ліси – це таке багатство природи. І ти завжди маєш вибір...ти бачиш цю красу і під неї підлаштовуєшся. Це вже лейтмотив твого життя, закладений на генетичному рівні...Якби я мала лише один-єдиний ліс, мені не було так цікаво»²³³. Галина Пагутяк пояснює: «...на початку пошуку самої себе мені йшлося про те, щоб захищати слабших – тварин, дітей та інвалідів»²³⁴. Авторка численних різножанрових прозових творів (адресованих різним віковим категоріям), де природа посідає чільне місце

---

²³¹ Базів Л. Зона – центр тяжіння, навколо якого ми всі обертаємося. *Літературна Україна*. 2021. 8 травня. № 9. С. 14.

²³² Ліщинська О. Ідея ревіталізації Чорнобиля: естетичний досвід подолання наслідків екологічної трагедії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип 31. С. 18-22.

²³³ Пагутяк Галина. «Я ніколи не відділяла літературу від життя». *РЕСвізити: у 2-х кн.* Кн. 1. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. С. 166.

²³⁴ Пагутяк Галина. «Я ніколи не відділяла літературу від життя». *РЕСвізити: у 2-х кн.* Кн. 1. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. С. 165.

й почасти формує філософську підоснову твору, відкриває секрети своєї творчої лабораторії, зізнаючись, що намагається «знаходити аналогії між рослинним, тваринним і людським світами. На таких аналогіях вибудоване і моє письмо. Я можу якесь природне явище порівнювати з людиною, і то йде від такого глибинного народного сприйняття...це просто мій природний стан»²³⁵. Розуміння себе як органічної частини природи сформувало життєві пріоритети прозаїкині, смислові домінанти її творів: «Гуманізм – це усвідомлення себе живою істотою серед інших істот. Альберт Швейцер, якого я вважаю найбільшим гуманістом, вважав, що між усіма істотами потрібно поставити знак рівності і що людина не повинна вважати себе вищою за інших. Бо людина не завжди себе поводить, як вища істота»²³⁶. Таких зізнань в інтерв'ю, щоденниках письменниці чимало (немає потреби їх детально переповідати). Про об'єкти природи та їх охорону, значення в житті Галини Пагутяк зауважує у своєму дослідженні Г. Бокшань²³⁷.

Український письменник В. Васильчук – автор творів, головними героями яких є тварини (твори для дітей «Пробач мені, Цукерочко», «Останній бій

---

²³⁵ Пагутяк Галина. «Я ніколи не відділяла літературу від життя». REСвізити: у 2-х кн. Кн. 1. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. С. 185.

²³⁶ Пагутяк Галина. «Я ніколи не відділяла літературу від життя». REСвізити: у 2-х кн. Кн. 1. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. С. 185.

²³⁷ Бокшань Г. Естетичні акценти в міфопоетиці ліричних щоденників Галини Пагутяк і Тоніно Гверри. Троянди й виноград: феномени естетичного і прагматичного в літературі та культурі: зб. матеріалів конференції (Бердянськ, 27-28 вересня 2018 р. / гол ред. О. П. Новик. Бердянськ: БДПУ, 2018. С. 22-24. Про природу в житті П. Сороки див.: Сорока П. Дерево над водним потоком. Тернопіль : Астон, 2012. 180 с.

знайденця», «Мій друг Пончик»²³⁸). Ключова думка цих творів – збереження довкілля. На переконання С. Куліди, В. Васильчук представляє екологічний напрям у сучасній українській літературі. А сам письменник додає: «...пропагую екологічну етику, що передбачає паритетні відносини людини й природи, повагу її прав <...> І казки мої всі екологічні»²³⁹. В. Васильчукові імponує думка прем'єр-міністра Англії лорда Ерскіна, виголошена на початку ХІХ століття в палаті лордів: «Без жалю до тварин немає істинного гарного виховання, немає істинно доброго серця»²⁴⁰. Як стверджує письменник, саме ці слова скерували його до написання книжки «Останній бій знайденця», де засуджуються жорстокі й огидні собачі бої²⁴¹.

Гуманістичний вектор екокритики спрямований на подолання антропологічних криз. Українські письменники Галина Пагутяк, М. Дочинець, П. Сорока та ін. у своїх літературних творах пропонують рецепти віднайденьня сенсу людського життя, подолання внутрішнього дискомфорту, налагодження стосунків людини і природи, проголошують ідею самоцінності природи, презентують у своїх творах героя – носія культурних, ментальних цінностей, що спроможні забезпечити подолання

---

²³⁸ Інші твори В. Васильчука про тварин: «Собака буває кусачою», «Як їжачок ялинку рятував», «Гавчик і курчатко», «Пробач мені, Цукерочко», «Правдиві байки кота Персика».

²³⁹ Куліда С. Віктор Васильчук: слідом за Екзюпері можу повторити – «перш ніж писати, треба жити». *Літературна Україна*. 2020. 29 лютого. № 7-8. С. 21.

²⁴⁰ Куліда С. Віктор Васильчук: слідом за Екзюпері можу повторити – «перш ніж писати, треба жити». *Літературна Україна*. 2020. 29 лютого. № 7-8. С. 21.

²⁴¹ Екологічні казки В. Васильчука розміщені на веб-сайті «Центру екологічної інформації». URL: http://eco.ks.ua/vasiltchuk_eco_tales.htm (дата звернення: 08.02.2023).

розриву людини з природою. Зрідненість письменників із природою, глибоке розуміння її величі, правил поводження з природним довкіллям, художньо ретрансльовані в літературні тексти, увиразнюють філософський ракурс творів, підкреслюють самотність концепції героя українського письменства. Література, з огляду на запити часу, покликана формувати особисту екологічну відповідальність кожного громадянина, сприяти вдосконаленню системи цінностей та формуванню вибудованих на прадавніх знаннях про охорону довкілля стереотипів поведінки.

Означені в цьому підрозділі питання мають стати підґрунтям для формування українського варіанта екокритики, для розкодування художньої картини світу, де людина здатна налагодити діалог із природою, керуючись традиціями рідної культури.

2. 3. Екокритичні студії в українському літературознавстві: здобутки і перспективи

В українському літературознавстві екокритика як інтерпретаційна модель представлена низкою праць²⁴². Дослідження П. Баррі (P. Barry), М. Бранча (M. Branch), Л. Буелля (L. Buell), Т. Діна (Th. Dean), Г. Фромма (H. Fromm), Ч. Глотфелті (Ch. Glotfelty),

---

²⁴² Жлуктенко Н. Структура екотексту в романі Т. Корагессена Бойла «Завіса з тортильї». *Літературознавчі студії* : зб. наук. праць. Вип 37. Ч. 1. 2013. С. 287-295; Коваль М. Травматична пам'ять і семантика страждань у романі Т. Корагессена Бойла «Кінець світу». *Від бароко до постмодернізму* : зб. наук. праць. Вип XI. Дніпропетровськ, 2007. С. 203-208; Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 52-56.

П. Мерфі (P. Murphy), У. Рекерта (W. Reuckert) та ін.²⁴³ стали важливими студіями для розуміння теоретичних засад, методології, особливостей практичного освоєння екокритики. Зауважу, що на сьогодні в Україні немає праці, яка б системно представляла умови з'яви, особливості розвитку, характерні риси та перспективи екокритики в Україні та світі, що підкреслює актуальність цієї монографії.

Своєрідним поштовхом до помітної активізації екостудій в українському літературознавстві стала праця П. Баррі «Вступ до теорії: літературознавство та культурологія» (1995), де лаконічно представлено історію і становлення екокритики у світі. Учений зауважує, що від часу перших згадок про екокритику цей напрям дослідження все ще не надто активно застосовується на практиці, а «ідеї, концепції та методики цього напрямку поки що не є загально-відомими»²⁴⁴. П. Баррі серед різноманіття інтерпретаційних методик виділяє екокритику (як самодостатню), пропонує алгоритм роботи з літературним текстом в екокритичному ракурсі, апелюючи до літературних текстів «Король Лір» В. Шекспіра, «Падіння дому Ашерів» Е. По, «В час "Загибелі націй"» Т. Гарді й підкреслюючи: «Екокритичне прочитання...тексту...не обмежується очевидними творами про природу»²⁴⁵. П. Баррі підтримує думку

---

²⁴³ Українські дослідники мали можливість ознайомитися з перекладом фрагмента праці Ч. Глофелті «Літературознавство в епоху екологічної кризи» / пер. Ю. Войтенко. Надлітературність : сучасна західна теорія / пер. з англ; за ред. О. Собчука. Київ: НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2012. С. 10-27.

²⁴⁴ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. С. 292.

²⁴⁵ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. С. 304.

екокритиків про те, що «не існує єдиного магістрального погляду, який керував би екокритичною практикою – жодної єдиної стратегії роботи екокритичного письменника навчання від прикладу до прикладу»²⁴⁶ і пояснює, «що роблять критики»:

- вони перепрочитують відомі твори з екокритичної позиції, звертаючи особливу увагу на репрезентацію в них світу природи;

- вони розширюють сферу застосування низки екоцентричних понять, прикладаючи їх до явищ, що не належать до світу природи (це такі поняття, як ріст і енергія, рівновага й дисбаланс, симбіоз і взаємозалежність, задовільне чи незадовільне використання енергії та ресурсів);

- вони звертають увагу на письменників, у творчості яких природа відіграє головну роль;

- вони розширюють діапазон літературно-критичних практик, роблячи наголос на літературі факту, особливо на рефлексивних творах топографічного характеру на зразок есеїв, подорожніх нотаток, спогадів;

- вони обстоюють екоцентричні цінності старанного дослідження, колективної етичної відповідальності й поваги до інтересів світу поза нами²⁴⁷.

Це неповний обсяг питань, якими цікавляться екокритики. І. Сухенко, Л. Статкевич, здійснюючи огляд праць зарубіжних учених, з'ясовують, що сьогодні екокритиків цікавлять такі питання: у чому

---

²⁴⁶ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. С. 316.

²⁴⁷ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. С.310-311.

полягає роль природи / локусу у екокритичних дослідженнях? як визначається категорія локусу в аспекті дослідження проблем соціуму, гендеру та раси? у чому полягає значущість екологічно-зорієнтованого тексту? що розуміється під екологічним наративом? які значення передбачає поняття «природа»? якими категоріями оперують екокритичні дослідники? чи є ці категорії термінологічними? які національні особливості характеризують сучасні екокритичні дослідження у контексті національних культур та літератур? як можуть принципи екологічних досліджень бути застосованими у сфері дослідження художнього / нехудожнього тексту? як представники сфери бізнесу, політики, культури диференціюються у підходах до рецепції відносин «людина-природа» у своїй професійній діяльності? як взаємозв'язок історичних, філософських, психологічних, етичних досліджень визначають подальший розвиток еко-критики в цілому та у національних варіантах?²⁴⁸ Як бачимо, коло зацікавлень широке, всі питання важливі, потребують активного залучення міждисциплінарного контексту. Особливий наголос варто зробити на тезі про екокритичні дослідження у контексті національної культури і літератури, що має

---

²⁴⁸ Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf. (дата звернення: 23.02. 2021);

Сухенко І. М. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблеми визначення. *Світова література на перехресті культур і цивілізацій*: зб. наук. пр. Вип. 3. Сімферополь: Кримський Архів, 2011. С. 259–265; Статкевич Л. Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н.Каразіна. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 76. С. 100-103.

бути однією з основоположних (як про це йшлося в попередньому підрозділі) в осмисленні своєрідності українських екокритичних студій.

І. Сухенко доповнює запропонований П. Баррі алгоритм «розпізнавання» екотексту, акцентуючи на таких етапах:

- аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів формування екологічного наративу;
- визначення екологічного рівня тексту;
- дослідження природних зон наративу («nature zones»);
- визначення рівнів репрезентації «екологічної кризи» («nature crisis») у досліджуваному тексті;
- вивчення специфіки реалізації концептосфери²⁴⁹.

Слушно додати, що в активне поле дії цього алгоритму мають бути залучені всі рівні організації літературного тексту, де художньо оприявлений (більшою чи меншою мірою) екологічний аспект.

Виявлені, систематизовані й проаналізовані праці із проблем екокритики засвідчують, що дослідження українських учених стосуються різних питань:

- теоретико-методологічних (в т. ч. терміносистеми);
- потрактування творів українських і зарубіжних письменників.

Принагідно зауважу, що широкий арсенал багатоманітних інтерпретаційних процедур охоплює групи творів із різною художньою конфігурацією зображення природного довкілля та екологічної проблематики.

---

²⁴⁹ Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf. (дата звернення: 23.02.2021).

До першої групи праць, що висвітлюють корпус теоретико-методологічних питань, перспективи еко-критики, специфіку застосунку міждисциплінарного підходу до осмислення екологічної проблематики, належать дослідження О. Жихаревої, Ю. Куманської, А. Олешко, Л. Статкевич, І. Сухенко, М. Ткачука та ін. На українських теренах студій, що стосуються теоретичного обґрунтування понять зі сфери еко-критики, немає. У вступних заувагах опрацьованих авторкою цієї монографії досліджень фрагментарно подані головні загальні зауваги щодо витоків, основних представників екокритики та змісту їхніх праць, наголошено на проблемах у сфері термінології.

Дослідниця І. Сухенко зауважує, що «розробка теоретичних засад екокритичних досліджень уможлиблює формування концептосфери екологічної критики – природа, довкілля, людина, жертва, виживання, народження, жінка, мати та інші»²⁵⁰. І далі літературознавиця додає: «Поширюючи екокритичні знання на елементи, які знаходяться поза межами сфери природи, екокритики намагаються використати їх для пояснення таких понять, як Зростання, Енергія, Баланс, Дисбаланс, Симбіоз, Взаємодія»²⁵¹. Як засвідчують праці, українські літературознавці залучають до наукового обігу поняття *екоцентризм, еколітература, екологія душі*,

---

²⁵⁰ Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf. (дата звернення: 23.02.2021).

²⁵¹ Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf. (дата звернення: 23.02.2021).

екологічне літературознавство, екокритицизм, еко-критична проблематика, природні ресурси, екологічний песимізм, екоцентричне письмо, екологічний пост-модернізм, екологічне світобачення тощо, засвідчуючи таким чином активну інтеграцію літературознавчих студій у міждисциплінарний простір.

І. Сухенко зауважує: «Як наука про вивчення відносин між літературою та довкіллям, екокритика окреслює природо-центричний підхід до літературознавства, який обумовлює появу деяких важливих аспектів, таких як екокритичне письмо/екокритичний наратив (Nature Writting, Environmental Literature, Literature of Wilderness)»²⁵². Слушним є доповнення О. Довбуш: «Для екокритика “світ” виходить за межі поняття “суспільство” і вже більше застосовується до біосфери загалом, оскільки література не існує окремо від реального, матеріального світу, але відіграє важливу роль в надзвичайно складній глобальній системі, в якій все взаємопов’язане»²⁵³.

Про екокритику як новий методологічний напрям у літературознавстві та науковий потенціал еко-критичних досліджень ідеться у статті Л. Статкевич²⁵⁴. Українські дослідники зауважують про екокритику як «галузь літературної критики, що вивчає між-дисциплінарний аспект взаємозв’язків художньої

---

²⁵² Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf. (дата звернення: 23.02.2021).

²⁵³ Довбуш О. Літературні спроби налагодження спілкування з природою: погляд екокритика. URL: <http://conferences.lnu.edu.ua/index.php/communications/communication-2018/paper/view/53> (дата звернення: 04.05. 2021).

²⁵⁴ Статкевич Л. Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н.Каразіна. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 76. С. 100-103.

літератури і довкілля, зокрема й для аналізу та осмислення шляхів виправлення сучасної екологічної ситуації»²⁵⁵. Екокритика, пояснює С. Маценка, «представляє новий тип організації й розгляду людини і знання, людини і тексту, літератури й екології з огляду на екологічні кризи і зміну клімату. Людина не може бути незалежною від своєї системи, оточуючого її світу. Літературний текст теж розглядається як частина навколишнього світу, з яким вона взаємодіє»²⁵⁶. Літературні твори актуалізують знання про людину і природу, про екологію, а екокритика розшифровує, потлумачує ці художні версії знань, пропонує код для їхнього розуміння і «рецепт» вирішення екологічної проблематики.

Екокритика – соціально-зорієнтований культурно-антропологічний феномен, що «надає можливість окреслити принципи екологічно-зорієнтованої рецепції тексту, яка ґрунтується на рівнях екологічної свідомості автора, що у свою чергу обумовлює визначення принципів формування природо-зорієнтованого наративу / тексту <...> екокритика є вивченням культури або результатів функціонування людини у контексті культури, яке акцентує увагу на дослідженнях відносин людини з навколишнім середовищем. Екокритика є відповіддю на потреби, проблеми та кризи свідомості людини у транзитивному суспільстві. Екокритика є реакцією на необхідність розуміння відносин людини та

---

²⁵⁵ Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 52.

²⁵⁶ Маценка С. Література як культурна екологія. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2016. Вип. 259. Т. 271. С. 27.

довкілля в епоху екологічної кризи, адже у більшості випадках такі кризи є результатом деконструктивної діяльності людини, яка стала наслідком втрати зв'язку з довкіллям, а також результатом нерозуміння важливості існування такого зв'язку»²⁵⁷. Екокритика, пояснює дослідниця, «дозволяє проектувати екологічно-центричний погляд (письмівка моя. – Л. Г.) на будь-який текст з метою актуалізації теми природи та образу самої “Природи”»²⁵⁸. І. Сухенко досліджує передумови формування екологічної критики в українському літературознавстві, зауважує про вплив відносин «етнос-природа» на формування етнічного характеру²⁵⁹.

Потрактовуючи екокритику як галузь, що пропонує нові аспекти прочитання та перепрочитання художньо-літературних творів, М. Ткачук підкреслює, що вивчення взаємозв'язків художньої літератури і довкілля сприятиме аналізу й осмисленню шляхів виправлення сучасної екологічної ситуації²⁶⁰. Учений обирає як промовистий ілюстративний матеріал твори від «Слова о полку Ігоревім» та творів Г. Сковороди до літературних зразків кінця ХХ ст., акцентуючи на «тривалості» в українській літературі екологічної проблематики.

---

²⁵⁷ Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf (дата звернення: 23.02.2021).

²⁵⁸ Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf (дата звернення: 23.02.2021).

²⁵⁹ Див.: Sukhenko I. From nature beliefs to the politicized ecocriticism: a brief glance on Ukrainian eco-imperatives formation. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2025. № 2 (10). С. 35-36.

²⁶⁰ Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 52-56.

«Екокритика є одним із ...підходів, що допомагає боротися за світ, в якому живемо, пригадуючи людям про їх зв'язок з природою та сприяючи процесу поширення принципів екологічної свідомості... це реакція на глобальні проблеми людства, спрямована на зростання екологічної свідомості, грамотності і культури світової общини»²⁶¹, – наголошує О. Довбуш. Українські дослідники одностайно підтримують перспективну на сьогодні тезу про міждисциплінарність екокритики, про її зв'язок із ділянками знань, зорієнтованими на збереження природного довкілля. Так, скажімо, Т. Гундорова зауважує про нуклеарну критику (поняття входить до наукового обігу всередині 1980-х років), яка «ставить у центр уваги питання ядерного вибуху, ядерної колонізації, ядерної репрезентації, стан виживання, кроскультурні наслідки атомного вибуху, ядерне письмо, а також екологічні, культурні, інформативні аспекти, пов'язані з атомним вибухом <...> Нині все виразніше звучить заклик до нової хвилі нуклеарної критики. У центрі її опиняється аналіз атомної образності, страху, породженого нуклеарним вибухом, а також аналіз терористичної літератури і літератури травматичної. Екокритика й нуклеарна критика накреслюють нові перспективи і для інтерпретації чорнобильського вибуху, позбавляючи нас і *трагедійного паралічу*, і *катастрофічного заморожування* (письмівка Т. Гундорової. – Л. Г.)»²⁶².

---

²⁶¹ Довбуш О. Літературні спроби налагодження спілкування з природою: погляд екокритика. URL: <http://conferences.lnu.edu.ua/index.php/communication-2018/paper/view/53> (дата звернення: 04.05.2021).

²⁶² Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. Київ: Грані-Т, 2013. С. 456-457.

У межах екокритики як нової парадигми літературної теорії дослідниця С. Маценка підтримує думку вчених про літературу як культурну екологію, що передбачає збалансування, рівновагу культурних і природних сил; це дозволяє розглядати літературу і природничі науки як складові взаємопов'язаної цілості²⁶³. Література, виходячи зі своєї специфіки, підсумовує С. Маценка, «здатна осмислювати екологічний вимір дискурсу, кодуючи і передаючи культурне знання та культурний досвід, опираючись при цьому на імагінаційну трансформацію реального, свою семантичну відкритість та естетичну реконструкцію знання та досвіду. Уже власна динамічна еволюція літератури й її форм та функцій у загальній культурі, з культурно-екологічного погляду, викликає суттєвий пізнавальний інтерес. Під таким кутом зору література сама стає особливо продуктивною і дієвою формою культурної екології»²⁶⁴. Праця С. Маценки – приклад продуктивного транслювання ідей зарубіжних учених про літературу як історично-специфічний феномен (наприклад, основні теоретичні положення літературної концепції німецького теоретика Г. Цапфа) в український науковий дискурс.

Дослідниця Н. Жлуктенко зауважує про екотекст, маючи на увазі твори про екологічну катастрофу чи її загрозу, як, наприклад, повість-притча «Тиха весна» Р. Карсон – твір про катастрофічні наслідки

---

²⁶³ Маценка С. Література як культурна екологія. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2016. Вип. 259. Т. 271. С. 24-29.

²⁶⁴ Маценка С. Література як культурна екологія. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2016. Вип. 259. Т. 271. С. 28.

хімічного забруднення природних ресурсів чи роман «Екотопія» Е. Калленбаха із закликом переглянути споживацьке ставлення людини до природних ресурсів. Автори цієї групи текстів, наголошує дослідниця, часто використовують інформацію природничого характеру, тяжіють до літературної утопії й антиутопії. До другої групи екотекстів відносить твори антиглобальної проблематики, де герой і довкілля перебувають у конкретному впізнаваному просторі. Головний герой у процесі мандрів переосмислює своє бачення контактів людини з природою (роман В. Ф. Херманса «Більше ніколи»)²⁶⁵.

Питання екокритики сучасне українське літературознавство студіює у контексті багатоаспектних проблем: географічний простір як чинник природи, поетика міського пейзажу, геопоетика національних ландшафтів у контексті дискурсології, феномен подорожі та творча екзистенція; від «геопоезії» до «геопрози», геопоетичний вимір де-територізації, способи поєднання свідомості людини та матеріальності ландшафту, художнє моделювання географічних образів як образів свідомості (їхня специфіка, способи і типи репрезентації та інтерпретації), семантика локусів; від «місць» до «просторів», художня топографія, поетика простору, проблеми геокритики та геопоетики, літературне мапування тощо²⁶⁶. Така проблематика складає зміст

---

²⁶⁵ Жлуктенко Н. Концепты экотекста в романе Т. К. Бойла «Занавес из тортильи». *Science and Education a New Dimension. Philology*. VII (56). Issue: 190. 2019. Feb. P. 56-57.

²⁶⁶ Див.: Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Екоцентризм: культура і природа»): тези доповідей III Міжнародної

дискусійних панелей на наукових конференціях (Харків, Київ), засвідчує актуальність проблематики, розширює методологічну базу літературознавчих досліджень та урізноманітнює підходи до інтерпретації творів української літератури.

Водночас необхідно зауважити, що виразна геополітична скерованість означеної проблематики щільно корелюється з екокритичним корпусом питань, адже, скажімо, такі тематико-проблемні блоки, як духовний зв'язок героїв художніх творів із простором (екосередовищем, землею тощо), пантеїстичність світогляду героя, апелювання до традицій у «контактуванні» з геопростором (наприклад, лісом, морем), дотичні до «ековимірів» літературних творів.

Пропоную короткий огляд праць із екокритики, що означають орієнтири вітчизняної літературознавчої думки на цій ділянці гуманітаристики. Окрему групу складають дослідження, метою яких є інтерпретація творів українських письменників з погляду екокритики.

Дослідження М. Ткачука «Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики» було одним із перших, у якому – з апелюванням до текстів XII – XX ст. – представлено тривалість проблеми людини і природи в українському письменстві крізь призму екокритики²⁶⁷.

наукової конференції. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 134 с.; Художні феномени в історії та сучасності («Географічний простір і художній текст»): тези доповідей на VII Міжнародній науковій конференції (16-17 квітня 2021 р., м. Харків). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 138 с.

²⁶⁷ Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 52-56.

Л. Горболіс на матеріалі творів українських письменників XIX – XX ст. (М. Коцюбинського, Лесі Українки, М. Чернявського, М. Драй-Хмари, Б.-І. Антонича, Л. Костенко, Л. Голоти та ін.) запропонувала шляхи потрактування проблеми екологічної культури героїв. Обрані для інтерпретації твори митців, будучи складовими літературного процесу, фіксують тривалість і специфіку художньої практики оприявлення духовних зв'язків нашого народу з ріднопростором, прадавніми знаннями, народнорелігійною мораллю, правилами шляхетного ставлення до об'єктів і явищ природи. Герої творів – «заглиблені у прадавні часи українці, які добре обізнані з традиціями возвеличення й збереження довкілля. Бо ці знання збереглися у схронах їхньої пам'яті, бо жили герої ще “в неоліті ...може, ще давніше” (Б.-І. Антонич). Персонажі сприймають себе складовою живого велетенського організму. Прикметні їхня толерантність, а почасти й вишуканість у ставленні до об'єктів природи, у “вчуванні” в краєвиди, що вияскравлює національну своєрідність героїв»²⁶⁸.

Авторка цієї монографії упродовж тривалого часу пропонувала варіанти інтерпретації літературних творів М. Дочинця, П. Сороки, О. Кобилянської та ін. із різними гранями художньо представленої екологічної проблематики, а також супровідних до них матеріалів, наприклад, листи, щоденники

---

²⁶⁸ Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників: навчальний посібник для студентів-філологів. Суми: Сум ДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. С. 113.

О. Кобилянської, де висвітлюються погляди письменниці на природу, що не претендують на вичерпність, але доповнюють загальну картину траслювання екокритики в українське літературознавство і дають підстави говорити про національний варіант екокритики. Так, скажімо, досліджуючи твори О. Кобилянської «Битва», «Некультурна», з'ясовано, що зв'язки героїв-гуцулів із природою, пошання ставлення до її багатств ґрунтуються на сформованому упродовж століть досвіді, засадах народнорелігійної моралі, уявленнях предків про природне довкілля²⁶⁹.

На матеріалі трилогії «Симфонія Петриківського лісу», «Де свище Овлур», «Апокрифи лісу» сучасного українського письменника П. Сороки описано образ героя-наратора з екологічним мислення. Сформована на засадах екологічної культури триєдність «прагнення бути в природі – уміння з нею поводитися – бажання повернутися в природу» формує основи філософії життя героя. У збірках П. Сороки представлено тип чутливого до краси героя, який, перебуваючи в лісі, пізнає цінності самореалізації, духовно мужніє, виробляє й утверджує ґрунтовану на прадавніх культурних традиціях модель взаємодії людини і природи. Герой

---

²⁶⁹ Див.: Горболіс Л. Релігійна духовність гуцулів у художньому баченні О. Кобилянської (на матеріалі творів “Битва”, “Некультурна”). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ: Твім інтер, 1999. Вип. 6. С. 13-25; Горболіс Л. Традиційно-звичаєві погляди гуцулів на природу в світорозумінні О. Кобилянської. *Наука і сучасність*: зб. наук. праць Національного педагогічного університету М. П. Драгоманова. Вип. 2. Ч. І. Київ: Логос, 1999. С. 171 – 180; Горболіс Л. Природоохоронний компонент збірки «Апокрифи лісу» Петра Сороки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32 (71). № 1. 2021. Ч. 3. С. 16-20.

усвідомлює велич і цінність лісу, позиціонує себе як органічну його складову. Ліс для героя-наратора – середовище, яке допомагає йому самозосередитися, досягнути свій потенціал, творчо реалізуватися. Дика природа вчить його бути вільним, витривалим; вона наповнює його позитивною енергією, наснажує темами, образами, ідеями. Пізнаючи ліс, захоплюючись його красою й дивами, герой возвеличує його в поетичному слові, пропагує ідею збереження довкілля й примноження багатств природи. У трилогії П. Сороки, підкреслює Л. Горболіс, задекларовано естетичну значущість лісу в житті протагоністів, увиразнено етико-гуманістичну проблематику, актуалізовано традиції бережливого ставлення людини до природи²⁷⁰.

Антропологічний, геронтологічний підходи Л. Горболіс активно долучає до текстів М. Дочинця – «Горянин. Води Господніх русел», «Вічник», «Світован. Штудії під небесним шатром»²⁷¹. Герої творів цього письменника – літні люди, мудрі у ставленні до природи. Природа, прадавні екологічні знання допомагають їм ефективно долати отриману від тоталітарного режиму травму,

---

²⁷⁰ Горболіс Л. Художня концепція філософії буття героя у збірці Петра Сороки «Симфонія Петриківського лісу». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9, № 4. С. 127-138; Горболіс Л. Природоохоронна естетика у збірці Петра Сороки «Де свище Овлур». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Вип. 34. Одеса: МГУ, 2018. С. 17-20.

²⁷¹ Горболіс Л. Екокультурний вектор образу головного героя роману Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 8. № 2. С. 124-132; Горболіс Л. Погодження з природою як подолання травми (за романом Мирослава Дочинця «Вічник»). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)* : зб. наук. праць/ за ред. Оксани Філатової. 2018. № 2 (22). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. С. 22-31; Горболіс Л. Екотілесний аспект осмислення взаємин людини і природи в романі Мирослава Дочинця «Світован. Штудії під небесним шатром». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9. № 3. С. 98-107.

зцілювати душу й тіло, збагачуватися досвідом. Запропоновані Л. Горболіс варіанти інтерпретації текстів О. Кобилянської, П. Сороки, М. Дочинця, по-перше, окреслюють напрямки застосування еко-критики до українських художньо-літературних текстів, що генерують ідеї збереження природи, подолання екологічної кризи; по-друге, означають грані національної моделі екокритики; по-третє, ілюструють продуктивність і перспективність між-дисциплінарного підходу до потрактування художніх текстів в екокритичному аспекті. Герменевтичний метод, культурологічний підхід сприяли інтерпретації текстового фактажу творів письменників в екокультурному ракурсі, потрактуванню концепції героя твору в площині українознавчих проблем – як носія народних звичаїв і традицій у спілкуванні з природою. Дослідження Л. Горболіс із екокритики засвідчують продуктивність освоєння в літературознавчих працях таких понять, як *біорозмаїття, екопринципи, природоохоронна діяльність, екологічна культура, етика й естетика взаємин людини й природи, біосфера, гуманістичне ставлення до природи* тощо.

Багатопланова з погляду екокритики творчість М. Дочинця зацікавила дослідницю О. Іщенко, яка акцентує на екологічній свідомості як чиннику, що впливає на спосіб мислення та мотивує поведінку головних героїв романів М. Дочинця, характеризує шляхи становлення, форми вияву та еволюцію екологічної культури протагоністів²⁷².

---

²⁷² Іщенко О. Роман «Горянин» Мирослава Дочинця : екокритичний ракурс. *Науковий вісник МГУ. Серія : «Філологія»*. 2016. № 24. Т. 1. С. 27-30; Іщенко О. А. Проза Мирослава Дочинця: проблематика і поетика: дис. ...д-ра філософії: 035 Філологія / Нац. пед. університет. Київ, 2020. 240 с. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Ischenko>

О. Перетятя, аналізуючи українську дитячу літературу кінця ХХ – початку ХХІ ст., зауважує, що національна ідентичність у творах письменників реалізується в нерозривній єдності з природою, у формуванні любові до кожної квітки, дерева, до лісу чи поля²⁷³. О. Вертиполох, студіюючи романи «Вовча зоря», «Безодня» Є. Пашковського в еко-критичному ракурсі, застосовує як узаємозамінні поняття екокритика, «зелені студії», наголошує, що концентричність світогляду автора на літературному рівні виявляється у низці мотивів та образів, що відображають інтенції гармонізувати взаємодію людини та довкілля, й висновує: «Сучасна літературна творчість та енергетика художнього слова позитивно впливають на розвиток стосунків людини з природою та початок виходу з екологічної кризи. Тема порушення екологічної рівноваги, екоцентричні аспекти у творчості сучасних письменників набувають важливих акцентів: відмежування людини від природи, насильницькі й радикальні дії людства, що призвели до ситуації, коли буття біосфери, усіх живих істот на планеті нині перебуває в небезпеці. Євген Пашковський у всіх творах апелює до читачів задля усвідомлення значущості екологічної гармонії, адже лише так людина може відновити втрачену духовність, зберегти свою ідентичність і власну екзистенцію. Автор акцентує увагу на тому, що

[_Olena/Proza_Myroslava_Dochyntsia_problematyka_i_poetyka/](#) (дата звернення: 09.02.2023); Іщенко О. Роман «Горянин» Мирослава Дочинця : екокритичний ракурс. *Науковий вісник МГУ. Серія : «Філологія»*. 2016. № 24. Т. 1. С. 27-30.

²⁷³ Перетятя О. Проблема національної ідентичності в українській дитячій літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. в етичному та психологічному дискурсах (на матеріалі творчості Зірки Мензатюк). *Наукові праці. Серія: Філологія. Літературознавство*. Вип. 156. Т. 168. 2011. С. 98-102.

навіть новітня техногенна цивілізація не в змозі знищити ностальгію людини за первісним міфологічним корінням, яке гарантує органічну цілісність і злитість з навколишнім середовищем. Екоцентричність світогляду письменника на художньому рівні виявляється у низці мотивів та образів, котрі презентують наративні стратегії, спрямовані на гармонізацію відносин людини й довкілля»²⁷⁴. Літературознавчий аналіз екоцентричної авто-рефлексії у творчості закарпатських письменників – П. Мідянки і М. Дочинця – літературознавиця О. Вертиполох дослідила в іншій своїй студії²⁷⁵, висвітливши екологічні мотиви і теми у їхніх творах, зокрема, порушення екологічної рівноваги між людським радикалізмом і природними ресурсами, означення виходу з цієї кризи, що полягає у повноцінному єднанні з природою, з правічним минулим, визнанням себе частиною земної гармонії. «Руйнівна людська діяльність, знищення гармонійних матриць, реальна крихкість екологічного балансу, загроза довкіллю – такі мотиви творчості письменників Закарпаття», – наголошує О. Вертиполох²⁷⁶.

Ю. Куманська, досліджуючи збірку есе З. Мензатюк «Український квітник» наголошує, що художньо трансльовані у творах письменниці знання про квіти

---

²⁷⁴ Вертиполох О. Екокритика як модель інтерпретації сучасного художнього тексту (на матеріалі романістики Євгена Пашковського). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 36. Т. 1. С. 126.

²⁷⁵ Вертиполох О. Екологічний метамодернізм у поезії та прозі письменників Закарпаття (на матеріалі творів Петра Мідянки та Мирослава Дочинця). *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 15. С.199. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/15/39.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).

²⁷⁶ Вертиполох О. Екологічний метамодернізм у поезії та прозі письменників Закарпаття (на матеріалі творів Петра Мідянки та Мирослава Дочинця). *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 15. С.199. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/15/39.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).

(наприклад, лугові косарики), «повертає читача до розуміння вразливості української природи, необхідності її захисту, і того, що без втручання людини не сталося б вимирання цих видів, але без її втручання не станеться і їхнього відновлення»²⁷⁷. Одухотворення природи, позитивна настроєвість визначають засадничі риси стильової манери досліджуваних есе і дозволяють Ю. Куманській висновувати: «Емоційно-ліричне звертання до персонажів квітника містить у собі й екологічний складник»²⁷⁸. Досліджуючи українську літературу для дітей від 1990-х років ХХ ст., Ю. Куманська в дисертації «Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей (на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка)» наголошує, що тема взаємодії людини і природи – одна з провідних тем літератури для дітей, констатує «поступальність» творів в опрацюванні екологічної тематики: у ХІХ – на початку ХХ ст. це були твори Олени Пчілки, О. Іваненко про природу, а в другій половині ХХ ст. у творах В. Нестайка, В. Близнеця посилюється екологічна складова. Екологічні аспекти у творах для дітей сучасних українських письменників З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка дослідниця розглядає на рівні проблематики, мотивів, образів, а екологічну проблематику означає неповно: як гармонійне співіснування людини та природи,

---

²⁷⁷ Куманська Ю. Збірка есе Зірки Мензатюк «Український квітник»: екологічні аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Т. 31 (70). 2020. № 1. С. 165.

²⁷⁸ Куманська Ю. Збірка есе Зірки Мензатюк «Український квітник»: екологічні аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія». Соціальні комунікації*. Т. 31 (70), 2020. № 1. С. 166.

збереження природи для нащадків, хижацьке природокористування²⁷⁹. Щоправда, Ю. Куманська зауважує екологічне просвітянство В. Нестайка; наголошує на дидактизмі, виховному потенціалі творів із екологічною проблематикою, що сприяють формуванню усвідомленої позиції громадянина; твори З. Мензатюк, І. Андрусяка, О. Ільченка позиціонує як успішне продовження тривалого дискурсу природи в українській літературі для дітей (з акцентом на персоніфікацію образів, фольклорно-етнографічні аспекти, систему образів, композиційні особливості, жанрову специфіку, природничо-науковий спосіб подачі викладового матеріалу, афористичність тощо). Проте, з огляду на тему дисертації, де екологічний аспект заявлений як ключовий, Ю. Куманська обережна в експлуатації широкого арсеналу понять екологічного змісту чи спрямованості. Варто було ширше використовувати такі терміни, як «екологічна свідомість», «екологічна культура», «екоцентризм», «природоохоронна естетика», «екосистема» тощо. Лише на с. 130 дисертації дослідниця вводить поняття «екологічна компетентність», запропонувавши коротке визначення, проте активно його не експлуатуючи в роботі. Важливо, що в дослідженні зауважено про вплив літератури для дітей на формування принципів екологічної взаємодії, про тексти, що створені на межі художньої дитячої літератури, природознавства та

---

²⁷⁹ Куманська Ю. О. Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей (на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка): дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01 / Волинський нац. у-т. Тернопіль, 2021. С. 42.

екології. Ідеться про твори О. Ільченка, І. Андрусяка, що формують екологічні орієнтири малих читачів, презентуючи людину як органічну складову живого світу природи, людини, яка має розуміти неприпустимість зникнення хоча б одного виду рослинного чи тваринного світу.

Про екокритичну парадигму поезії М. Пшеничного зауважує Л. Литвинчук: «Ще на початку своєї творчості М. Пшеничний, як, мабуть, ніхто інший із його творчих ровесників, переймався проблемами збереження й охорони природи. “Міліють ріки. Бо міліють душі”, – казав поет. У його книзі «Острога» цілий розділ присвячений екологічній тематиці. Він жив у селі й бачив, якими злочинними темпами нищать ліси, ріки, луки»²⁸⁰. По-філософськи глибокими є такі рядки поета:

*Прожити – й не принизити найнижчої трави,
До шепоту возвиситись: «Мурашечко, живи...*

або:

*...Гарно мені,
Що не маю рушниці
Й жодної птиці не підкорив*²⁸¹.

Світобачення, поведінку, вчинки, спосіб мислення героїв творів українських письменників М. Дочинця, П. Сороки, З. Мензатюк, І. Андрусяка та ін. українські

---

²⁸⁰ Литвинчук. Л. «...Які високі небеса холодні, яка глибока снігова пільма...» Українська літературна газета. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/liudmyla-lytvynchuk-iaki-vysoki-nebesa-kholodni-iaka-hlyboka-snihova-pitma/> (дата звернення: 06.12.2022).

²⁸¹ Цит. за: Литвинчук. Л. «...Які високі небеса холодні, яка глибока снігова пільма...» Українська літературна газета. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/liudmyla-lytvynchuk-iaki-vysoki-nebesa-kholodni-iaka-hlyboka-snihova-pitma/> (дата звернення: 06.12.2022).

літературознавці характеризують із позицій екологічної свідомості як системи уявлень про світ, де людина і природа не протиставляються, коли об'єкти природи позиціонуються як повноправні з людиною суб'єкти.

Окрему групу складають літературознавчі праці, присвячені особливостям відображення у літературних творах чорнобильської трагедії. Дослідники акцентують на теоретичних аспектах питання, фокусують увагу на антропологічному векторі осмислення проблем у творах про аварію на ЧАЕС, наголошують на доцільності говорити про ядерний дискурс в українській літературі²⁸², осмислюють Чорнобиль як символічну подію, як слово-символ, що позначає катастрофу, яка спричинила «катастрофу в екології наших душ», «катастрофу моральності»²⁸³. Саме означення і розв'язання таких складних питань у творах українських письменників потребують кваліфікованих висновків та узагальнень психологів, соціологів, культурологів²⁸⁴. Твори М. Камиша про

---

²⁸² Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм: монографія. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ: Критика, 2013. 344 с.; Гундорова, Т. Пост-Чорнобиль: катастрофізм як нова національна ідея. Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/> (дата звернення: 10.02.2023); Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. Київ: Грані-Т, 2013. 548 с.; Павлишин М. Канон та іконостас: літературно-критичні статті. Київ: Час, 1997. 447 с.; Федик Т. Травмування Чорнобилем: залежність ментальна і фізична (художні моделі адикиції в п'єсах Григорія Штона і Павла Ар'є). *Синопсис: текст, контекст, media*. 2022. № 28 (4). С. 18–9195. doi.org/10.28925/2311-259x.2022.4.3. URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/544/444> (дата звернення: 06.02.2023).

²⁸³ Див.: Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. Київ: Грані-Т, 2013. С. 402-405.

²⁸⁴ Бажал А. Психологічні проблеми потерпілих від чорнобильської аварії. URL: <https://www.unian.ua/health/country/115241-psihologichni-problemi-poterpilih-vid-chornobilskoj-avariji.html> (дата звернення: 28.01. 2022р.); Бондаренко О. Освоєння земель Чорнобильської зони відчуження – проектуємо майбутнє разом.

зону відчуження стали об'єктом вивчення дослідниць О. Деркачової, А. Коваленко, О. Пухонської²⁸⁵. Так, скажімо, дослідження О. Пухонської – яскравий приклад дешифрування екологічної проблематики щільного художньо-літературного екзистенційного тексту. У своїй студії літературознавиця пропонує вписати в контекст екокритики твір «Оформляндія, або Прогулянка в Зону» М. Камиша – представника молодшого покоління українських письменників, «що відкриває як перед читачем, так і перед дослідником нові й цікаві грані розуміння Чорнобиля як часу та простору під знаком ПОСТ»²⁸⁶. О. Пухонська слушно зауважує, що «особливістю не лише фільмів, а й художніх творів із цієї теми (чорнобильської. – Л. Г.) загалом є акцентування уваги на романтичній інтерпретації трагедії, що применшує її наслідки і відволікає від найважливіших проблем: по-перше, від того, що екологічні наслідки атомного вибуху триватимуть

URL: <http://urps-notice.blogspot.com/2011/02/blog-post.html> (дата звернення: 5.01.2023); Ліщинська О. Ідея ревіталізації Чорнобиля: естетичний досвід подолання наслідків екологічної трагедії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип 31. С. 18-22; Маркіян Камиш: Немає ніякої Зони. Зона в наших головах. URL: <https://web.archive.org/web/20160213222330/http://litcentr.in.ua/blog/2016-01-05-78> (дата звернення: 5.01.2022р); Яковенко С. Основні положення радіоекологічної психології. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_71.pdf (дата звернення: 30.12. 2022) тощо.

²⁸⁵ Derkaczowa O. Czernobyl jako przestrzeń izolowana w trawelogu Markijana Kamysza Oformlandia albo Przechadzka do Strefy. Po Czarnobylu. *Miejsce katastrofy w dyskursie współczesnej humanistyki*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 2017. S. 113–126; Коваленко А. Чорнобильська зона відчуження: загроза смерті чи відродження? (на матеріалі подорожнього нарису Маркіяна Камиша «Оформляндія або Прогулянка в Зону»). *Діалог: Медіастудії*. 2018. № 24. С. 42-64; Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»). *POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE*. 2022. № 22. С. 255-270.

²⁸⁶ Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»). *POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE*. 2022. № 22. С. 261.

іще не одне століття; по-друге, романтизація травми відвертає увагу від дошукування причин її виникнення»²⁸⁷. І переконливо додає: «Сучасна людина досить часто живе у світі зручної постправди, тогочасні автори мистецьких творів майже не звертали уваги на проблеми екологічних наслідків катастрофи, викликані атомним вибухом. Ця ситуація вписується в ряд радянських експериментів над природою (меліорація, розорювання цілинних земель) і фактично стала їх апогеєм»²⁸⁸. Підтримую важливі для розуміння концепції твору М. Камиша тези О. Пухонської про те, що людина в сучасному чорнобильському тексті не позиціонує себе як жертву, «а намагається злитися із простором Зони, зрозуміти його, а відтак – діяти в ньому до розуміння себе»²⁸⁹, що автор своїм твором «прописує і свій досвід сталкерства, і важливі спроби порозуміння сучасної людини з природою, здатність до конструктивного діалогу, яку людство дедалі більше втрачає в наш час»²⁹⁰.

Як уже було неодноразово мовлено, сучасне літературознавство переживає етап ефективного зближення різних напрямів дослідження в гуманітаристиці.

---

²⁸⁷ Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»). *POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE*. 2022. № 22. С. 256.

²⁸⁸ Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»). *POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE*. 2022. № 22. С. 257.

²⁸⁹ Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»). *POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE*. 2022. № 22. С. 260.

²⁹⁰ Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»). *POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE*. 2022. № 22. С. 261.

Не є винятком і геокритика, що ставить за мету «вивчення діалектичних відносин між реальним простором (місцем) і літературою, тому що цей простір – джерело інформації для літератури і, перенесений у літературу, стає в ній референційним простором <...> Принциповою для геокритики є проблема репрезентації відносин між людським простором і процесами “детеріоризації території”, співіснування цих світів»²⁹¹. Питання геопоетики в українському літературознавстві все частіше стають запитаними²⁹².

Нині перспективними є студії, у яких висвітлюються історичні, естетичні та світоглядні закономірності входження географічних об’єктів у художньо-літературний контекст²⁹³, наприклад, активно студіюється геопростір у різних геоваріантах – ліс, степ, море, гори, що засвідчують праці Т. Бикової²⁹⁴, М. Васильчука²⁹⁵, І. Ткаченко²⁹⁶ та ін. У монографіях цих дослідників екологічна проблематика згадується лише принагідно, адже кожне дослідження має свій вектор вивчення природи (гір, степу). Так, скажімо,

---

²⁹¹ Наливайко Д. Сучасна літературна компаративістика у Франції. *Слово і Час*. 2009. № 11. С. 17.

²⁹² Див. про це: Геопоетичні студії. Науковий альманах. Вип. 5. Феномен місця / голов. ред. Х.Семерин. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. 140 с.

²⁹³ Див.: Художні феномени в історії та сучасності («Географічний простір і художній текст»): тези доповідей на VII Міжнародній науковій конференції (16-17 квітня 2021 р., м. Харків). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 138 с.

²⁹⁴ Бикова Т. «Верховино, світку ти наш...»: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття: монографія. Київ: Четверта хвиля, 2015. 424 с.

²⁹⁵ Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі ХІХ – початку ХХ століття: монографія. Івано-Франківськ: ДВЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 464 с.

²⁹⁶ Ткаченко І. Поезія і поетика степу в українській літературі: монографія. Кіровоград: Степова Еллада, 2011. 360 с.

аналізуючи повість «Рубають ліс» А. Крушельницького, М. Васильчук констатує екологічну наснаженість твору²⁹⁷, не розгортаючи її. Варто було б дослідникові акцентувати на екології і в підсумку, висновуючи про господарсько-промислову, природо-описну, міфологічну, гендерну візії Гуцульщини у творі А. Крушельницького²⁹⁸, адже герої аналізованого твору українського письменника перебувають у щільних фізичних і духовних контактах із природою.

Гуцульщина як текст зі структурно-семіотичної позиції, як метатекст конкретної культури, як явище, що дозволяє «“упіймати” самобутність, автентичність гуцульської культурної ситуації»²⁹⁹, представлена в монографії Т. Бикової «“Верховино, світку ти наш...”: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття»³⁰⁰. Дослідниця наголошує, що «“метатекст” Гуцульщини породжується по лінії взаємодії статичних (кліматичних, метеорологічних, ландшафтних описів) та динамічних підтекстів, що належать до духовно-культурної сфери...»³⁰¹. Ураховуючи мету, завдання, методологічну базу цього поважного дослідження, все ж, як видається,

---

²⁹⁷ Див.: Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі ХІХ – початку ХХ століття: монографія. Івано-Франківськ: ДВЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. С. 273.

²⁹⁸ Див.: Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі ХІХ – початку ХХ століття: монографія. Івано-Франківськ: ДВЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. С. 282.

²⁹⁹ Бикова Т. «Верховино, світку ти наш...»: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття : монографія. Київ: Четверта хвиля, 2015. С. 55.

³⁰⁰ Дослідниця здійснила огляд праць про Гуцульщину у творах українських письменників. Див: Бикова Т. «Верховино, світку ти наш...»: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття : монографія. Київ: Четверта хвиля, 2015. С. 27-51.

³⁰¹ Бикова Т. «Верховино, світку ти наш...»: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття : монографія. Київ: Четверта хвиля, 2015. С. 59.

в поданому вище переліку характеристик гуцульського тексту мав би бути зазначений і екологічний ракурс, що сприяло б перспективній для українського літературознавства конкретизації гуцульського тексту, скажімо, його вітаїстичного спрямування, означити нові грані вираження гедоністично зорієнтованої свідомості героїв-гуцулів, поглиблено осмислити художньо відображену екзистенцію людського буття, філософсько-антропологічні основи авторського бачення цінності людини тощо.

Окремо слушно зауважити про монографію І. Ткаченко «Поезія і поетика степу в українській літературі», у якій комплексно досліджено феномен топосу степу в українській прозі, вироблено його цілісну концепцію як історіософського поняття, естетичного феномену, як змістової компоненти глобального дискурсу «людина – земля». Праця містить конструктивні для осмислення національної самобутності українського письменства думки, якот: «Українська природа, ландшафт країни формують її унікальний геобіокліматичний й етнопсихологічний портрет»³⁰². Дослідниця акцентує на літературному ландшафтознавстві, літературному степознавстві – перспективних літературознавчих напрямках³⁰³. І все ж, вивчаючи степ як літературну тему в історіософському, геософському, етноімагологічному, танатологічному, естетичному, екзистенційному та міфопоетичному аспектах, слушно було

---

³⁰² Ткаченко І. Поезія і поетика степу в українській літературі: монографія. Кіровоград : Степова Еллада, 2011. С. 12.

³⁰³ Див.: Ткаченко І. Поезія і поетика степу в українській літературі: монографія. Кіровоград : Степова Еллада, 2011. С. 12-13.

підсилити й екологічний вектор дослідження, адже широка панорама українських текстів від фольклорних зразків, «Слова о полку Ігоревім» до сучасних творів Ю. Мушкетика, Л. Голоти та ін. дозволила б це зробити. Водночас не можу погодитись із такою думкою дослідниці: «У контексті української літератури топос степу виходить за межі важливої, але вузькотематичної спрямованості суто екологічного виміру, відкриваючи натурфілософський дискурс...»³⁰⁴. Не варто говорити про вузькотематичну спрямованість суто екологічного виміру, адже художня інтерпретація питання екології у творах українських письменників прочитується у багаторівневих і різноаспектних контактах людини і природи, часто заявлених на підтекстовому рівні, із застосуванням комплексу художніх засобів і прийомів, з філософсько-екзистенційною складовою. Хоча екоскладову в житті українців дослідниця не відкидає, зауважуючи, що «вагомість геооточення для українського етносу диктувалася його загальною правічною екофільністю – традиційністю етнопсихокультури українців, яка визначається приязним, доброзичливим, довірливим ставленням до природи. Як риса національної культури, екофільність орієнтує на дотримання законів природи, інтуїтивне проникнення в її суть, характеризуючи внутрішньо-духовні зв'язки української людини з Природою (вона – і лоно, і мати, і годувальниця, і захисниця, перше не-Я людини), осердям якого (геооточення)

---

³⁰⁴ Ткаченко І. Поезія і поетика степу в українській літературі: монографія. Кіровоград : Степова Еллада, 2011. С. 14.

є сакральність, обожнення природного світу»³⁰⁵.

«Карпатському тексту» В. Герасим'юка присвячена дисертація М. Лаюка³⁰⁶, у якій констатовано, що «місця сили» у художньо відображеному поетом географічному просторі є смислотвірними структурами, важливими компонентами в розповіді про специфіку Карпат. Письменник «прописує» історію різних об'єктів простору, наприклад, лісу, одного з основних маркерів Карпат, з художньою майстерністю відтворює просторову «вертикаль» Карпат – гори, ліси – і «горизонталь» Дніпра. В. Герасим'юк зауважує про передапокаліптичність сучасного світу, що простежується у руйнуванні лінійності у зміні епох, неможливості та почасти небажанні передати природоохоронні традиції від покоління до покоління, винищенні лісу, руйнуванні «світу Карпатського», що призводить до настання хаосу. В. Герасим'юк підтримує розумну лісозаготівлю, що засвідчує, наприклад, поезія «Бутин» із виразним сакральним мотивом: Діва, зодягнута в сонце, перебуває поруч, коли зрубують дерево, устилають землю хвойними ризами³⁰⁷.

М. Лаюк зауважує, що київську і карпатську локації у творах письменника об'єднує настрій занепаду: «“Сам князюєш – лежиш у траві і не чуєш

---

³⁰⁵ Ткаченко І. Поезія і поетика степу в українській літературі: монографія. Кіровоград : Степова Еллада, 2011. С. 14.

³⁰⁶ Лаюк М. «Карпатський текст» у творчості Василя Герасим'юка: дис... канд. філол. наук (д-ра філософії): 10.01.01 / Нац. у-т «Києво-Могилян. акад». Київ, 2018. 209 с.

³⁰⁷ Див. про це детальніше: Лаюк М. «Карпатський текст» у творчості Василя Герасим'юка: дис... канд. філол. наук (д-ра філософії): 10.01.01 / Нац. у-т «Києво-Могилян. акад». Київ, 2018. С. 80-81.

трави. / Ні керви, ні стріли – ні у грудях, ні над головою. / Вже однаковий хосен – з головою ти чи без голови. / Все однако смердить у Карпатах / і на Подніпров'ю". Зв'язок з Карпатами відбувається "під землею", адже нагорі вже немає нічого, що могло би свідчити про їхню єдність. І сучасний Київ, і навіть сучасний Космач, на думку Герасим'юка, втрачають потуги до творення тих смислів, які можуть протистояти хаосу, – тільки їхня символіка ще має для поета значення, тому що саме вона спрямовує реміфологізуючу рефлексію поета»³⁰⁸. Визначення «чужого» у творах В. Герасим'юка, висновує дослідник, варіюється: «Якщо в часи Довбуша таким постає іноземець-загарбник, то в середині ХХ століття – це вже інший окупант, а у наш час – бізнесмен, обиватель, турист, який сприймає тільки етнографічні Карпати і не має жодного стосунку до їхньої автентики, крім як руйнівного впливу. Герасим'юк не робить спроб порозуміння зі світом "чужих", чия "реальність" для нього вже остаточно маркована контекстами занепаду, нелюдності, непорядності»³⁰⁹.

Говорячи про геокритику, слушно означити важливість ще одного питання – зв'язок геопростору зі стильовою специфікою творів письменника. Спираючись на досвід німецьких літературознавців В. Шерера та Е. Шмідта, І. Франко акцентував на

---

³⁰⁸ Лаюк М. «Карпатський текст» у творчості Василя Герасим'юка: дис... канд. філол. наук (д-ра філософії): 10.01.01 / Нац. у-т «Києво-Могилян. акад». Київ, 2018. С. 77-78.

³⁰⁹ Лаюк М. «Карпатський текст» у творчості Василя Герасим'юка: дис... канд. філол. наук (д-ра філософії): 10.01.01 / Нац. у-т «Києво-Могилян. акад». Київ, 2018. С. 106.

особливостях місцевості, де народилися літературні твори: «Інакше виглядають твори штуки, що повстали в глибині сухого краю, а інакше ті, що витворені близько моря»³¹⁰. На початку ХХІ століття методологічні аспекти геоκριтики використав Д. Дроздовський для визначення зв'язку художнього мислення сучасної української поетки Л. Голоти з географічним простором, акцентуючи на проблемі репрезентації відносин між простором і процесами «детеріоризації території» в поезії мисткині. «Важливо зрозуміти, що будь-яка свідомість формується під впливом географії, природних топосів, які непомітно проникають у свідомість, формуючи її константи. Свідомість людини, яка виросла в горах, і свідомість степовика різнитимуться. Так само різнитиметься і їхнє мовлення на рівні темпу, ритму, фонічної організації. Степ як ментальний простір украї важливий для аналізу поетичного світогляду ліричного героя (поезії Л. Голоти. – Л. Г.). Найперше це відображено на мовному рівні (фонічному)»³¹¹, – наголошує Д. Дроздовський. Дослідник аналізує художній простір поезії Л. Голоти із застосуванням методики геоκριтики, висновуючи: географічний простір у поезії Л. Голоти постає психологічним тлом, міцно пов'язаним із концептами пам'яті, родового зв'язку, енергетики слова, яке тримається на архаїчних уламках замовлянь; сакралізований і міфологізований український степ у поезії Л. Голоти

---

³¹⁰ Франко І. Задачі і метод історії літератури. Твори: у 50 т. Т. 41. Київ : Наукова думка, 1980. С. 10.

³¹¹ Дроздовський Д. Творче мислення як відображення географічного простору в поезії Любові Голоти. *Слово і Час*. 2010. № 4. С. 86-94.

абстрагується від просторової конкретики, набуваючи космологічно-універсальних функцій³¹².

Важливу роль в організації художніх структур «карпатського тексту» В. Герасим'юка дослідник М. Лаюк відводить характеру осмислення зв'язку людини й природи, аналізує образи рослин і тварин як обов'язкові структури в пейзажах поета. Дослідник зауважує про художньо фіксовану у творах письменника проблему порушення гармонії між природою і людиною, аналізує епізоди рубання дерев (наприклад, «Дидактичний етюд (І)») чи показові символічні образи (скажімо, діти трепети – це діти зради, які чинять зло землі, що їх народила), проте не означає екологічну проблему³¹³, не підкреслює, що вихід із кризи стосунків людини і природи – у давніх традиціях, віруваннях пошанування природи, що про них, власне, ідеться у статті.

Тема природи у різножанрових творах українських письменників цікавить багатьох вітчизняних літературознавців. Пропоную короткий огляд лише деяких.

Досліджуючи пейзаж у мілітарних творах Марка Черемшини та Григорія Косинки, дослідниця В. Чобанюк переконана, що ці письменники створюють власний міф про природу, свій ментальний простір, свою концептосферу, «в якій природа як жива субстанція нерозривно пов'язана з долями

---

³¹² Див.: Дроздовський Д. Творче мислення як відображення географічного простору в поезії Любові Голоти. *Слово і Час*. 2010. № 4. СС. 90,94.

³¹³ Лаюк М. Людина – природа – побут: взаємодія художніх структур у «карпатському тексті» В. Герасим'юка. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2017. Том 195. С. 40-47. URL: <http://surl.li/euggo> (дата звернення: 14.12.2022).

людей і є важливим засобом поглиблення емоційно-психологічних характеристик персонажів»³¹⁴. Герої прози письменників прислухаються до голосу природи. Людину в прозі Марка Черемшини літературознавиця потрактовує як духовне продовження всесвіту, прозаїк «дуже гостро, на психо-генетичному рівні, відчуває древню енергію природи, силу її тяжіння»³¹⁵. Багатогранні контакти гуцула з природою, художньо трансльовані у творах Марка Черемшини, представлені і в працях Л. Горболіс³¹⁶.

О. Астаф'єв, досліджуючи символістську складову поезії Л. Костенко, зауважує, що природа в творах письменниці виступає як самотійний пейзаж, що розвиває класичні взірці описової природи, і як «мова опису», система певних моделювальних категорій, за якою стоять принципи індивідуально-авторського бачення світу³¹⁷. М. Ісак, аналізуючи роман «Вічник. Сповідь на перевалі духу» М. Дочинця, зауважує: «Де ми ще побачимо такий любовний, багатий, розлогий опис нашої природи. Це чомусь стало не модно. А може – не під силу тим, хто не хоче працювати зі словом, а наповнює свої опуси лушпинням, половою,

---

³¹⁴Чобанюк В. Поетика пейзажу в мілітарних творах Марка Черемшини та Григорія Косинки. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2 (34). С. 337.

³¹⁵ Чобанюк В. Поетика пейзажу в мілітарних творах Марка Черемшини та Григорія Косинки. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2 (34). С. 341.

³¹⁶ Див.: Горболіс Л. Гедонізм у новелістиці Марка Черемшини. *Урок української*. 2001. № 1. С. 43 – 46; Горболіс Л. Традиційно-звичаєві погляди гуцулів на природу. *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 5. С. 51 – 62; Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. Суми: Козацький вал, 2004. 200 с.

³¹⁷ Астаф'єв О. Символіка природи в поезії Ліни Костенко. *Слово і Час*. 2005. № 6. С. 52-56.

а не словесним зерном»³¹⁸. Л. Тарнашинська, досліджуючи художній простір у прозі Б. Харчука, наголошує про майстерно відтворений волинський ландшафт із його лісами, горбами, видолинками, про зумовленість характеру героїв письменника геокультурним чинником³¹⁹. Про пейзажі у творчості І. Чендея, що не були лише тлом, формою визначення простору дії чи передачі довершеності та багатства верховинської природи, а поставали невід'ємною частиною буття персонажів, ідеться у праці В. Бойко³²⁰.

Пейзаж-гіпотипозис³²¹ із акцентом на промовисту кольористику прози Є. Гуцала (з відтінками, комбінаціями, контрастами, колірною домінантою, колористичною гармонією освітленими і затіненими зонами, конструюванням світлового середовища тощо), на особливості нарації (описи природи відображають враження від довкілля, виявляють настанову оповідача на комфортну самотність) досліджує О. Брайко³²². Акцентуючи на натурфілософському аспекті осмислення природи у ранній новелістиці Є. Гуцала,

---

³¹⁸ Ісак М. Природа і душа не терплять порожнечі... [про роман Мирослава Дочинця «Вічник»]. *Новини Закарпаття*. 2011. № 37. 5 квітня. С. 6.

³¹⁹ Див.: Тарнашинська Л. Ритм та система смислів як засіб організації художнього простору в прозі Бориса Харчука. *Слово і Час*. 2003. № 2. С. 13-21.

³²⁰ Бойко В. Гармонія буття верховинця й автентичної природи у творчості Івана Чендея. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)* : зб. наук. праць / за ред. О. Філатової. 2016. № 1 (17). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. С. 46-51.

³²¹ Гіпотипозис – це «одна з фігур стилю, котра має на меті наочне зображення, максимальну візуалізацію того, про що йдеться. <...>...опис в гіпотипозиці не стосується конкретного твору мистецтва і лише опосередковано, активізуючи пластичну уяву в реципієнта, може викликати у згадці якусь картину <...> Завдання гіпотипозису полягає в тому, щоб словами створити чуттєву картину, дати наглядний образ предметів, продемонструвати можливості словесного живописання» (див.: Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури й мистецтва. Київ : Наукова думка, 2008. С. 311-312).

³²²Брайко О. Колористика в малій прозі Євгена Гуцала. *Слово і Час*. 2019. № 2. С. 41-56.

літературознавиця Л. Тарнашинська констатує, що у творах письменника людина стає співзвучною і рівноцінною природі (новела «Просинець»): «Дитинне зачудування світом, побожне захоплення “життєписом” докільля в усіх його виявах, чистота сприйняття, органічне, несилене очікування радості, тонка акварельність письма, безперечно, впливають із романтичного ставлення до світу»³²³. І додає: «...письменник передає не “володіння” людини природою, а органічне розчинення в ній, процес споглядально-естетичного “умління” (як це називає А. Шлегель)»³²⁴. Дослідниця наголошує на вмінні Є. Гуцала концентрувати увагу на явищах досконалої природи: «Здатність услухатися в природу як у биття власного серця допомагає письменникові досягти того рівня відтворення “філософії природи” в художньому творі, який дає підстави бачити *безкінечність і самодостатність докільля* (письмівка Л. Тарнашинської. – Л. Г.) – і це понад задумом твору, оскільки таке відчуття завжди інспіроване авторською інтуїцією»³²⁵.

Людину і природу в рецепції М. Вінграновського досліджує А. Гурбанська, підкреслюючи, що ідея єдності людини й навколишнього світу в українському письменстві другої половини ХХ ст. розгорнулася у зв'язку з увагою митців-гуманістів до моральних основ життєдіяльності людини, від якої

---

³²³ Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С.26.

³²⁴ Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С.27.

³²⁵ Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С.28.

залежить екологічна ситуація (шлях від екології природи до екології душі)³²⁶. Л. Оляндер, А. Царук дослідили художньо-філософську концепцію людини в її нерозривних узаємовідносинах зі світом природи, художньо представлену у збірках П. Сороки «Симфонія Петриківського лісу», «Де свище Овлур»³²⁷. Різні аспекти вивчення природи представлені і в інших студіях українських учених³²⁸.

Активно українські літературознавці застосовують екокритику і до інтерпретації творів зарубіжних письменників. Аналізуючи роман чеського письменника М. Урбана «Водяник», дослідниця, О. Палій констатує: «Відокремлення людини від природи призвело до ситуації, коли існування всієї біосфери, усіх живих істот на планеті знаходиться в небезпеці. Літературна творчість, враховуючи силу художнього слова, може сприяти розвитку стосунків людини з природою та виходу з екологічної кризи. М. Урбан у всіх творах закликає читача повернутися до минулого, адже лише так людина може відновити

---

³²⁶ Гурбанська А. Людина й природа в рецепції Миколи Вінграновського-повістяра. Слово – людина – світ: студії з літературознавства, культурології та соціальних комунікацій. Кіровоград: КОД, 2015. С. 133-138.

³²⁷ Оляндер Л. Онтологічний вимір ліричної трилогії Петра Сороки «Симфонія Петриківського лісу». *Науковий вісник Одеського національного університету. Філологія*. 2015. Т. 20. Вип 1 (11). С. 45-56; Оляндер Л. Природа в дзеркалі людини: два ракурси (за матеріалом дилогії Петра Сороки «Симфонія Петриківського лісу» і «Де свище Овлур»). *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2017. № 2 (14). С. 139-146; Царук А. Ораторія лісопису [Сорока П. Де свище Овлур. Київ : Український пріоритет, 2017. 208 с.]. *Слово і Час*. 2018. № 3. С. 94-96.

³²⁸ Див.: Векуа О. Ліна Костенко – пейзажист. *Літературознавчі студії*. Вип. 37. Ч. 1. Київ: АПЦ «Київський університет», 2013. С. 92-99; Канова Г. Сакралізація природи у романтичній ліриці: між філософією і теологією. *Літературознавчі студії*. Вип. 37. Ч. 1. Київ: АПЦ «Київський університет», 2013. С. 353-361; Манойлова О. Семіотика пейзажу у поетичному світі Ліни Костенко. *Наукові записки. Проблеми рецептивної поетики. Серія: Філологічні науки*. Вип. 84. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. С. 72-93.

втрачену духовність. Автор акцентує, що навіть техногенна цивілізація не в змозі притлумити ностальгію людини по первісному міфологічному корінню, яке гарантує органічну цілісність і злитність з оточуючим середовищем»³²⁹.

І. Яковенко в екокритичному ключі осмислює поезію та есеїстику афро-американської письменниці Е. Уокер; характеризує образи саду, дерева, квітів, тварин, гір, води, які художньо репрезентовані у творах письменниці в екоспівітуалістичному ключі, що в поезії виражається через символіко-містичну образність і мотиви³³⁰. Твори письменниці осмислено як маніфести екологічного активізму. Для з'ясування специфіки художнього відображення екологічних проблем у творчості Е. Уокер дослідниця застосовує екофеміністичну теорію, вуманізм, що посутньо підсилюють методологічну базу студії. Жива та нежива природа у творах письменниці репрезентується як персоніфікована й одухотворена. «Важливим етичним імперативом для людини, що проголошує себе репрезентантом Всесвіту, Еліс Уокер називає соціальну діяльність, спрямовану на виборювання справедливого ставлення до землі і природи»³³¹.

У дисертації «Дискурс бестіарності у художній літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття (на

---

³²⁹Палій О. Екологічний постмодернізм у чеській прозі (роман Мілоша Урбана «Водяник»). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2014. Вип. 24. С. 361-362.

³³⁰ Яковенко І. Екокритичне прочитання поезії та есеїстики Еліс Уокер. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Випуск 259. Том 271. Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 60.

³³¹ Яковенко І. Екокритичне прочитання поезії та есеїстики Еліс Уокер. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Випуск 259. Том 271. Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 60.

матеріалі творів Дж. Бовена “Вуличний кіт на ім’я Боб”, Б. Вербера “Завтра будуть коти”, Дж. Кутзее “Безчестя”, О. Токарчук “Веди свій плуг понад кістками мертвих”»³³². А. Полторацька на прикладі творів зарубіжних письменників проаналізувала образи тварин, особливості їх художнього змалювання, актуалізувала сучасні підходи до вивчення жанру бестіарію через призму постгуманізму, «студій тварин» та екокритики. А. Полторацька, аналізуючи екокритичну парадигму твору польської письменниці О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих», зауважує, що у романі критикується споживацьке світо-розуміння та бездумні вбивства тварин людьми, письменниця художньо переосмислює взаємодію людини і тварини, відходить від домінування у світі людини та його антропоцентричного розуміння³³³. Основні риси екоцентричної філософії в аналізованому творі, на думку дослідниці, такі: надання природі «голосу»; заперечення порушення людьми симбіотичної єдності з природою та небажання людей розуміти природний світ; прагнення відновити зв’язок із природою; протест проти вищості людини; розуміння свого виду як складної частини життя на Землі. Цьому ж твору польської письменниці-нобеліантки присвячена і стаття

---

³³² Полторацька А. Дискурс бестіарності у художній літературі кінця XX – початку XXI століття (на матеріалі творів Дж. Бовена «Вуличний кіт на ім’я Боб», Б. Вербера «Завтра будуть коти», Дж. Кутзее «Безчестя», О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих»): дис. ... канд. філол. наук:10.01.06. Київ, 2021. 201 с.

³³³ Полторацька А. Екокритична парадигма твору О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2020. Вип. 2 (93). С. 26-35.

О. Мохначової³³⁴, де літературознавиця зауважує про твір «Веди свій плуг над кістками мертвих» як про екологічний роман нового типу, у якому письменниця «означає обриси нового справедливого порядку, заснованого на екології внутрішнього світу, що за нього відповідальний персонально кожен <...> створює обриси нового світу з тонкими ціннісними гранями, – не кордонами! – на внутрішньому молекулярному рівні, на рівні екології морального почуття (переклад мій. – Л. Г.)»³³⁵. Звернімо увагу, як дослідниця виходить за межі суто проблематики твору, заглиблюючись у текст, акцентуючи на глибинних процесах осмислення природи героїнею твору, зауважуючи про екологію морального почуття. Це ті грані осягнення героя, що в сучасній літературознавчій думці окреслюються як перспективні й зорієнтовані на читача, на потужну роботу, скеровану на гармонізацію реципієнта зі світом, розуміння природи і себе в природі. Прикметно, що акцентуючи на жанровій специфіці твору, О. Мохначова підкреслює екологічну складову, наголошує, що це екологічний роман нового типу. Як відомо, твір визначають ще як «екзистенційне вибачення» людини перед тваринами (К. Годун), ретро-детектив, екологічний детектив чи філософський трилер, еко-трилер, антропологічний

---

³³⁴ Мохначева О. Ключевые приемы сознания художественной реальности в экологическом романе нового типа «Веди свой плуг над костями мертвых» Ольги Токарчук. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2020. Вип. 14. С. 137-145.

³³⁵ Мохначева О. Ключевые приемы сознания художественной реальности в экологическом романе нового типа «Веди свой плуг над костями мертвых» Ольги Токарчук. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2020. Вип. 14. С. 143.

роман; сама ж О. Токарчук визначила жанр роману як «казку з елементами політичного памфлету»³³⁶. Н. Жлуктенко зауважує про поліфункціональність концепту «апокаліпсис», що охоплює різні аспекти людського досвіду. Очевидно, припускає дослідниця, саме цим можна пояснити його значення як у художніх екотекстах кінця ХХ – початку ХХІ століття, так і в композиції роману американського письменника «Завіса з тортильї»³³⁷. У «романі катастроф» Т. К. Бойл не підтримує ідею романтичного розуміння природного довкілля, що очищає тіло й душу. У поліжанровій структурі роману «Завіса з тортильї» поруч із соціальними та етнокультурними компонентами конфлікту дещо приховано постає концепт апокаліпсису.

В одній із перших в Україні студій екокритичного спрямування літературознавець М. Ткачук окреслив основні питання, довкола яких «розгортається екоцентричний дискурс: а) загальносвітоглядні, що тісно пов'язані з уявленнями про місце людини в світі. З цього випливає така риса української літератури, як життєлюбство, або «романтика вітаїзму» (М. Хвильовий, О. Довженко), «космізм», що був притаманний П. Тичині та поетам-шістдесятникам; б) внутрішньолітературні, що передбачають зображення природи в художньому творі як спосіб

---

³³⁶ Див.: Мохначева О. Ключевые приемы сознания художественной реальности в экологическом романе нового типа «Веди свой плуг над костями мертвых» Ольги Токарчук. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2020. Вип. 14. С. 140.

³³⁷ Жлуктенко Н. Концепты экотекста в романе Т. К. Бойла «Занавес из тортильи». *Science and Education a New Dimension. Philology*. VII (56). Issue: 190. 2019. Feb. P. 56-59.

вираження емоційно-духовного багатства внутрішнього світу людини. Часто саме таким чином оприявлюється суспільна позиція людини, її ставлення до довкілля; в) морально-естетичні, що зобов'язують митця слова правдиво й об'єктивно аналізувати уявлення соціуму і його ставлення до різних феноменів довкілля; г) практично-ціннісні, що співвідносяться з багатовіковим досвідом і конкретними формами господарсько-побутової поведінки людини в природі. Усі ці аспекти формують концепцію природи як важливого складника життя української нації»³³⁸. Слушно підтримати ці концептуально важливі для українського літературознавства висновки Т. Ткачука, що увиразнюють специфіку екоцентричного дискурсу.

Широкий спектр літературних творів (із екологічною складовою, художньо модельованим образом природи) українських письменників, інтеграція екокритики в міждисциплінарну площину дозволяють означити вектори ефективного застосування екокритики – як методології й моделі інтерпретації – в українському літературознавстві, окреслити національну модель екокритики.

В українській літературі слушно виокремити кілька груп творів із різною художньою конфігурацією зображення *природного довкілля та екологічної проблематики*. Першу групу складають твори з пейзажем (не беремо до уваги твори, де пейзаж постає як складник композиції твору). Ідеться

---

³³⁸ Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*, 2011. № 6. С. 56.

не лише про пейзажну лірику, де зображення природи поєднується з психологічним портретом чи ототожнюється з душею ліричного суб'єкта, а й про пейзаж як простір, що «є не тільки місцем та тлом дії, а й чинником, який впливає на людську свідомість, почуття, формує характер»³³⁹. Тобто ідеться про пейзаж як засіб індивідуалізації героя. У різну літературну добу пейзаж виконував різні функції: «У творах сентименталістів та романтиків він відображав душу персонажа, у реалістів інколи перетворювався на споглядальний опис, в імпресіоністів – на каталогізацію вражень, у символістів – на особливий натяк, у неореалістів – на промовисту деталь. Завдяки йому розгорталися авторська думка, міркування над сенсом людського життя, осмислювалася сутність Бога, краси, вічності, гармонії, хаосу тощо. Часто природа поставала екзотичною, величною, монументальною, проте здебільшого її трактували як органічний складник людського світу...<...> Суб'єктивне бачення природи часто переважало над предметністю, конкретні краєвиди розчинялися в інтровертивному тлумаченні світу, а емоційно напружені його зображення не реалізовувались у візуально-пластичній конкретиці. Тому деякі письменники...вдавалися до контрекспериментів, перетворюючи пейзаж на дійову особу, а персонажів – на тло»³⁴⁰.

Однак, інтерпретуючи пейзаж, літературознавці не зауважують один із важливих аспектів – *про художні*

---

³³⁹ Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія. Львів: ПАІС, 2012. С. 86.

³⁴⁰ Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2. / авт.-уклад Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С. 195.

маркери вираження колективного несвідомого в аспекті одухотворення, пошанування й збереження природи. Така призма бачення пейзажу в художньо-літературному творі передбачає перегляд, по-перше, внутрішніх структур письменника, носія давніх знань про природу, людину, здатну глибоко вчуватися в природу, відчувати її й реалізувати свої рефлексії в літературному творі (саме про такі споглядально-відчуттєві характеристики психіки письменника Є. Гуцала зауважувала Л. Тарнашинська³⁴¹), по-друге, образу героя, який перебуває у контексті природи, скажімо, як протагоніст із «Intermezzo» М. Коцюбинського, логіка вчинків якого обґрунтована актуалізованими у свідомості знаннями предків у спілкуванні з природою та її обожненні; героя – нащадка прадавньої культури – рятує унікальна здатність сприймати й розуміти природу, про що я вже мала нагоду говорити³⁴². Отже, вчуття в природу, що, як було проілюстровано працями дослідників у попередньому розділі, характерно для українського психотипу, а також захоплення величчю, красою і могутністю природи (як актуалізація колективного несвідомого) визначають специфічні грані художнього відображення природного довкілля й екологічної проблематики в українській літературі.

Другу групу складають твори, у яких художньо представлені різноманітні моделі зображення екологічної культури героїв-українців. У таких

---

³⁴¹ Див.: Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С.18-36.

³⁴² Див. про це: Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка. С. 46-60.

творах, скажімо, ліс постає як екосистема землі³⁴³, що допомагає героєві відчувати й розуміти себе частиною природи. Такий ракурс проблеми я вже мала нагоду висвітлювати, апелюючи до творів українських письменників М. Коцюбинського, М. Чернявського, Б.-І. Антонича, М. Драй-Хмари та ін.³⁴⁴ Підтримую слушне визначення екологічної культури, запропоноване українським екологом В. Бореєм: «Екологічна культура – норма й ідеал, що ставлять екологічно доцільні обмеження на шляху людського егоїзму»³⁴⁵. Під *традиційною екологічною культурою* розуміємо систему сформованих етнічною групою поколіннєвих знань, стереотипів мислення, почуттів, практичної діяльності і її складових, етичних, естетичних і релігійних уявлень, які пов'язані з взаєминами людини і природи³⁴⁶. Еколог В. Бореє поділяє екологічну традиційну культуру на предметну і духовну. *Традиційна духовна екологічна культура* – сукупність різноаспектних уявлень в етичній, естетичній, релігійній, педагогічній, технологічній сферах про принципи взаємин людини і довкілля та способи передачі цих

---

³⁴³ Екосистема, екологічна система – сукупність організмів, які мешкають разом, та умов їх існування, закономірно зв'язаних між собою, що утворюють систему взаємозумовлених біотичних, абіотичних явищ і процесів (Мусієнко М., Серебряков В. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2007. С. 151).

³⁴⁴ Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка. 132 с.

³⁴⁵ Бореє В. Популярний словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36.

³⁴⁶ Бореє В. Популярний словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36.

принципів іншим поколінням³⁴⁷. *Традиційна предметна екологічна культура* – сукупність вироблених традиційним суспільством знарядь праці, що уможлиблюють найменше завдання шкоди середовищу у процесі господарювання³⁴⁸. В. Борецько виокремлює і поняття *екологічна культура (зелена)* – 1) система сформованих на базі екологічної філософії, що передаються з покоління в покоління знань, стереотипів мислення, поведінки, почуттів, практичної діяльності, етичних і релігійних уявлень (духовний компонент), а також предметів, знарядь, механізмів (предметний компонент), пов'язаних із узаємовідносинами людини і природи; 2) увесь важливий для сучасної людини і суспільства багаж екологічних знань і цінностей³⁴⁹. Апелювання до праць еколога – приклад узаємодії літературознавства з іншими гуманітарними галузями, що є перспективним напрямком і має бути активно апробованим у майбутніх літературознавчих дослідженнях. Рекомендовані поняття слід розмежовувати, застосовуючи у процесі інтерпретації творів українських письменників, враховуючи соціальний статус і походження, національність, вік, освіту й виховання персонажів, а також особливості психотипу, сформованого під впливом підсоння

---

³⁴⁷ Борецько В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36.

³⁴⁸ Борецько В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36.

³⁴⁹ Борецько В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36.

рідного краю, що специфікує багатогранні контакти героїв творів із природою.

Третю групу літературних текстів із екологічної проблематики в українському письменстві складають твори на тему Чорнобиля. Літературознавиця Т. Гундорова у своїй праці «Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми» означає кілька аспектів осмислення цієї тематики: трагедійно-піднесений («Чорнобильська мадонна» І. Драча), катастрофічний (документальна повість Ю. Щербака «Чорнобиль»), посттравматичний (документально-комічний роман С. Мирного «Живая сила (Чернобыльские байки)»)³⁵⁰. Цю групу творів слушно доповнити творами екзистенційного скерунку (наприклад, «Оформляндія», «Ряска» М. Камиша, «Мовчання цезію» Т. Зарівної), у яких герої вчать жити з Чорнобилем, в зоні відчуження, яка допомагає їм пізнати себе. Дослідниця зауважує про актуалізацію на українських теренах нуклеарного дискурсу та про перспективи екокритики й нуклеарної критики в подоланні травми, спричиненої аварією на ЧАЕС³⁵¹.

Умовну *четверту групу* формують твори з виразно оприявленою ідеєю-застереженням від необдуманого поводження з природними ресурсами, необхідністю користуватися знаннями (в т. ч. і давніми) з охорони природного довкілля і примноження природних багатств («Лісова пісня»

---

³⁵⁰ Див.: Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми.: статті та есеї. Київ: Грані-Т, 2013. СС. 441-442, 453.

³⁵¹ Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ: Грані-Т, 2013. С. 457.

Лесі Українки, «Битва» О. Кобилянської тощо)³⁵².

До *п'ятої групи* належать твори, у яких тема екології представлена принагідно, не є домінантною у тематико-проблемному блоці, окреслена контурно і часто може виконувати підсилювальну функцію у розкритті проблематики твору; її розкриття та інтерпретація потребує застосування корпусу не лише різноманітних методологій, а й різноаспектних гуманітарних знань (скажімо, твори М. Дочинця).

Твори українських письменників засвідчують, як багатопокілінневий досвід предків реалізується в сучасному світі, разом зі знаннями людства, досягненнями науки, техніки, розвитком нових технологій. Щоправда, це не спростовує думку І. Дзюби, який, характеризуючи сучасну українську літературу, зауважив: «Простежую я ... втрату в літературі співчуття до всього живого»³⁵³.

У кінці ХХ ст. екокритика в українському літературознавстві помітно активізувалася. Сьогодні увагу вчених привертають твори українських і зарубіжних письменників, у яких екологічна проблематика, тема природи висвітлюються під різними ракурсами, з акцентом на ідеї збереження природних ресурсів. Широкий спектр художньо-літературних текстів із екологічною проблематикою,

---

³⁵² Див. про це: Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників: навчальний посібник для студентів-філологів. Суми: Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010. 132 с. URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/8-4.pdf>.

³⁵³ Іван Дзюба: «Я був літературним критиком, який поступово ставав літературознавцем». REСвізити. Антологія письменницьких голосів: у 2-х кн. Кн. 1. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. С. 186.

інтеграція екокритики в міждисциплінарний сектор засвідчують ефективність застосування цієї методології в українському літературознавстві.

ВИСНОВКИ

Сучасна гуманітаристика активно реагує на запити доби. Екологічні виклики потребують нагального залучення наукових знань із різних сфер, що мають змогу якомога доступніше донести людству ідею збереження природи, раціонального використання її багатств. Мультидисциплінарність знань про Всесвіт розкриває багатогранність давніх стосунків людини і природи.

На сьогодні екологічними питаннями опікуються різні напрямки гуманітарної екології, екологічні рухи в суспільстві (екофемінізм, рух за озеленення тощо), сучасні напрямки вивчення екології, вчені різних наукових сфер (психології, філософії, соціології, літературознавство), а також письменники.

Витоки екокритики сягають 60-х рр. ХХ ст. Розрізняють британську та американську версії екокритики. Кожна з версій має свою специфіку: у працях американських екокритиків простежується пієтет у потрактуванні природи, у студіях британських дослідників домінує заклик до збереження довкілля.

З другої половини ХХ ст. екокритика (зелені студії) стали важливим сегментом культурного простору, що осмислює художні версії глобальних екологічних проблем. Дослідження Ч. Глотфелті, У. Рюкерта про сутність екологічного літературного дискурсу привертають увагу вчених. Згодом дослідження екокритиків склали потужний теоретико-методологічний корпус екокритики як напрямку,

зауваживши на перспективності міждисциплінарного підходу до художньо-літературних текстів. Від 1990-х рр. ХХ ст. екокритика постає як сформований академічний напрям дослідження. Дві хвилі досліджень екокритики (1960 – 1990 рр.; 1990 – до сьогодні) свідчать про 1) зацікавленість літературознавцями й теоретиками літератури екологічними проблемами; 2) різноаспектність екологічної проблематики, що вимагає активізації міждисциплінарного підходу.

На сьогодні екокритика є запитаним компонентом освітніх програм у провідних університетах світу, що підкреслює її актуальність, важливу роль у формуванні екологічної свідомості, екологічної культури сучасників, а також у закладанні основ сучасної інтерпретаційної практики екотекстів.

Різні аспекти екологічних проблем порушувалися в дослідженнях учених і письменників В. Вернадського, С. Подолинського, В. Винниченка, Д. Чижевського, Олега Ольжича, Є. Маланюка, М. Руденка та ін. Праці українських філософів, екологів, педагогів, лінгвістів свідчать про екологізацію українського наукового дискурсу, необхідність формування потужної міждисциплінарної основи екокритики. Низка студій українських учених потребує перепрочитання з сучасних позицій, під кутом зору екологічної проблематики. Дослідження Ю. Вассіяна, М. Костомарова, О. Кульчицького, В. Липинського, І. Мірчука, Є. Онацького, Д. Чижевського, В. Храмової, В. Яніва, Я. Яреми та ін., у яких ідеться про чинники (географічний, кліматичний

тошо) впливу на українську вдачу, формують засади екокритики в українському літературознавстві, сприяють продуктивному освоєнню тези Ч. Глотвелті про зв'язок еколітератури з історико-культурним контекстом.

Прадавні етнічні традиції, знання, звичаї поводження з природою, збереження і примноження її багатств, погляди українських письменників на природу, багатогранні зв'язки людини з природним довкіллям формують засади екокритичних студій в Україні.

Українські вчені М. Ткачук, І. Сухенко, О. Жихарєва – одні з перших популяризаторів екокритики в Україні – знайомили науковий загал із основними її ідеями. Численні студії українських літературознавців засвідчують активне зацікавлення наукових кіл екологічною проблематикою. Українські літературознавці інтерпретують твори українських і зарубіжних письменників із методологічних позицій екокритики, геокритики, підтримують тезу Т. Гундорової про нуклеарну критику.

Інтерпретація художньо-літературних текстів українських і зарубіжних письменників окреслює напрямки застосування екокритики у вітчизняному літературознавстві. Прадавні етнічні знання українців про охорону, збереження та пошанування природи, праці українських філософів про багатогранні зв'язки людини і природи, роль геокультурних чинників у вибудуванні психосвіту українців формують призму бачення українських екотекстів, «українську лінію» екокритики.

Висвітлений у монографії матеріал не претендує на вичерпність. Це перша в українському літературознавстві спроба заявити про національну модель екокритики, засвідчити продуктивність і перспективність цієї методології, її зв'язків із міждисциплінарною площиною. Українське письменство багате на тексти, у яких порушуються питання екології, тому є всі підстави говорити про потребу подальшого вивчення корпусу питань, пов'язаних із екокритикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В., Андрущенко Т., Савельєв В. Цивілізація культури. Київ: «МП Леся» 2017. 580 с.
2. Антонич Б.- І. Твори. Львів: Літопис, 2009. 968 с.
3. Астаф'єв О. Символіка природи в поезії Ліни Костенко. *Слово і Час*. 2005. № 6. С. 52-56.
4. Баби́ре О. Концепт «Апокаліпсис» у текстах на екотематику. *Мовні та концептуальні картини світу*: зб. наук. праць. Вип 46. Ч 1. 2013. С. 112-124.
5. Бабишкін О. Ольга Кобилянська. Нарис про життя і творчість. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1963. 192 с.
6. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків: Дельта, 1993. 256 с.
7. Бажал А. Психологічні проблеми потерпілих від чорнобильської аварії. URL: <https://www.unian.ua/health/country/115241-psihologichni-problemi-poterpilih-vid-chornobilskoj-avariji.html> (дата звернення: 28.01.2022).
8. Базилевський В. Влада пейзажу. *Літературна Україна*. 2017. 20 квітня. С. 7, 14.
9. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. 360 с.
10. Бикова Т. «Верховино, світку ти наш...»: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття: монографія. Київ: Четверта хвиля, 2015. 424 с.
11. Білецький Л. Історія української літератури : у 2 т. Т. 1 : Народна поезія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 380 с.

12. Білоус О. Психологічні характеристики екологічної свідомості. URL: <https://ukrreferat.com/chapters/avtoref/psihologichni-harakteristiki-ekologichnosti-svidomosti-osobistosti-avtoreferat.html> (дата звернення: 30.04.2023).
13. Бойко В. Гармонія буття верховинця й автентичної природи у творчості Івана Чендея. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)* : зб. наук. праць / за ред. О. Філатової. 2016. № 1 (17). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. С. 46-51.
14. Бокшань Г. Естетичні акценти в міфопоетиці ліричних щоденників Галини Пагутяк і Тоніно Гверри. *Троянди й виноград: феномени естетичного і прагматичного в літературі та культурі*: зб. матеріалів конференції (Бердянськ, 27-28 вересня 2018 р. / гол ред. О. П. Новик. Бердянськ: БДПУ, 2018. С. 22-24.
15. Бондаренко О. Освоєння земель Чорнобильської зони відчуження – проектуємо майбутнє разом. URL: <http://urpsnotices.blogspot.com/2011/02/blog-post.html> (дата звернення: 5.01. 2023).
16. Борејко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. 96 с.

17. Борейко В., Пустовіт Н. Екологічна етика та гуманне ставлення до тварин і рослин. Київ: Логос, 2011. 79 с.
18. Брайко О. Колористика в малій прозі Євгена Гуцала. *Слово і Час*. 2019. № 2. С. 41-56.
19. Бредбері Р. Все літо наче ніч одна. 100 оповідань. Т. 2: у 2 кн. Кн. 2. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 480 с.
20. Булатов М. Про значення ідеї природи в історії філософської думки. *Філософія. Антропология. Екологія*. Київ: Стилос, 2000. Вип. 1. С. 122-131.
21. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ: Довіра, 1993. 414 с.
22. Валлін-Вейс Г. Квіти, краєвид, література. Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2012. 80 с.
23. Василенко В. Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ століття / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2016. 204 с.
24. Василенко В. Оприявнюючи незриме, проговорюючи невимовне: категорія травми в об'єктиві сучасних досліджень. *Слово і Час*. 2017. № 11. С. 43-55.
25. Василенко В. Травми батьків – травми дітей, або що залишається після пам'яті? *Слово і Час*. 2016. № 7. С. 72-82.

26. Василенко В. Травми батьків – травми дітей, або що залишається після пам'яті? *Слово і Час*. 2016. № 7. С. 72-82.
27. Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі ХІХ – початку ХХ століття: монографія. Івано-Франківськ: ДВЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 464 с.
28. Вассиян Ю. Пацифізм і психологія української миролюбності. Українська історіософія (ХІХ – ХХ ст.): антологія: у 2 ч. / упоряд. В. О. Артюх. Суми: Сумський державний університет, 2011. Ч 2. С. 11-119.
29. Вербер Б. Мурахи: роман / пер. з фр. І. Серебрякової та В. Гусенюк. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2018. 272 с.
30. Вертиполох О. Екокритика як модель інтерпретації сучасного художнього тексту (на матеріалі романістики Євгена Пашковського). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 36. Т. 1. С. 122-127.
31. Вертиполох О. Екологічний метамодернізм у поезії та прозі письменників Закарпаття (на матеріалі творів Петра Мідянки та Мирослава Дочинця). *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 15. С. 198 – 202. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/15/39.pdf> (дата звернення 20.01.2023).
32. Винниченко В. Конкордизм. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка-2000», 2010. С. 26- 257.

33. Висоцька О. Випереджаюча освіта для сталого розвитку: методологія, методика, технології. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2012. 292 с.
34. Відомий письменник «налякав» Кропивницький та Олександрію. URL: <https://cbn.com.ua/2019/11/13/vidomyj-pysmennyyk-nalyakav-kropyvnytskyj-ta-oleksandriyu/> (дата звернення: 24.06.2021).
35. Гайдаш А. Дискурс старіння у соціокультурному полі США: образ літньої людини в драматургії XVIII століття. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*: зб. наук. праць (філологічні науки). 2016. № 7. С. 18-23.
36. Галета О. Антропос, топос, тропос, чи Народження антропологічного роману? *ЛітАкцент*. URL: <http://litakcent.com/2011/10/20/antropos-topos-tropos-chy-narodzhennja-antropolohichnoho-romanu/> (дата звернення: 04.05.2021).
37. Гардащук Т. Екологічна справедливість як критерій громадянського суспільства (рефлексія над досвідом США). *Проблеми філософії права*. 2005. Т. 3. С. 286-292.
38. Гардащук Т. Концептуальні параметри екологізму. Київ: Видавець ПАРАПАН, 2005. 200 с.
39. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури й мистецтва. Київ: Наукова думка, 2008. 544 с.
40. Геопоетичні студії. Науковий альманах. Вип. 5. Феномен місця / голов. ред. Христина Семерин; авторка ідеї Світлана Кочерга. Острог:

- Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2020. 140 с
41. Гетьман В. Ландшафт українського духу. *Літературна Україна*. 2019. 20 липня. С. 10.
  42. Глотфелті Ч. Літературознавство в епоху екологічної кризи» / пер. Ю. Войтенко. Надлітературність: сучасна західна теорія / пер. з англ; за ред О. Собчука. Київ: НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2012. С. 10-27.
  43. Горболіс Л. “Заплач над моєю долею...”. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2005. № 9-10. С. 88-98.
  44. Горболіс Л. Гедонізм у новелістиці Марка Черемшини. *Урок української*. 2001. № 1. С. 43- 46.
  45. Горболіс Л. Герой «Intermezzo» М. Коцюбинського: «у пошуках своєї орбіти». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство* / за ред. Н. М. Поплавської. Тернопіль: ТНПУ, 2009. Вип. 27. С. 49-53.
  46. Горболіс Л. Екокультурний вектор образу головного героя роману Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 8. № 2. С. 124-132.
  47. Горболіс Л. Екокритичні виміри української літератури: доцільність і прийнятність застосування (на прикладі «Лісової пісні» Лесі Українки). *Філологічні трактати*. 2011. Т. 3. № 3. Суми: СумДУ, 2011. С. 5-10.

48. Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників: навчальний посібник для студентів-філологів. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. 132 с. URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/8-4.pdf> (дата звернення: 30.04.2023).
49. Горболіс Л. Екотілесний аспект осмислення взаємин людини і природи в романі Мирослава Дочинця «Світован. Штудії під небесним шатром». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9. № 3. С. 98-107.
50. Горболіс Л. Людина і природа в конкордистській доктрині Володимира Винниченка: екологічний вектор. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 29 (68), № 4. 2018. С. 144-148.
51. Горболіс Л. Міжмистецькі контакти українського тексту: монографія. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. 312 с.
52. Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. : монографія. Суми: Козацький вал, 2004. 200 с.
53. Горболіс Л. Природоохоронна естетика у збірці Петра Сороки «Де свище Овлур». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Вип. 34. Одеса: МГУ, 2018. С. 17-20.
54. Горболіс Л. Природоохоронний компонент збірки «Апокрифи лісу» Петра Сороки. *Вчені*

- записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 32 (71). № 1. 2021. Ч. 3. С. 16-20.
55. Горболіс Л. Релігійна духовність гуцулів у художньому баченні О. Кобилянської (на матеріалі творів «Битва», «Некультурна»). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ: Твім інтер, 1999. Вип. 6. С. 13 – 25.
56. Горболіс Л. Традиційно-звичаєві погляди гуцулів на природу. *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 5. С. 51–62.
57. Горболіс Л. Традиційно-звичаєві погляди гуцулів на природу в світорозумінні О. Кобилянської. *Наука і сучасність*: зб. наук. праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Вип. 2. Ч. І. Київ: Логос, 1999. С. 171 – 180.
58. Горболіс Л. Художня концепція філософії буття героя у збірці Петра Сороки «Симфонія Петриківського лісу». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9. № 4. С. 127-138.
59. Грінченко Б. Розум та почування у живої тварі. Київ: Богдана, 1994. 80 с.
60. Гундорова Т. «Конкордизм» Володимира Винниченка: трагедія однієї утопії. Невідомий Винниченко. Київ: Редакція «Хроніка- 2000», 2010. С. 6-25.
61. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм: монографія. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Критика, 2013. 344 с.

62. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. Київ: Грані-Т, 2013. 548 с.
63. Гундорова, Т. Пост-Чорнобиль: катастрофізм як нова національна ідея. Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/> (дата звернення: 30.04.2023).
64. Гурбанська А. Людина й природа в рецепції Миколи Вінграновського-повістяра. Слово – людина – світ: студії з літературознавства, культурології та соціальних комунікацій. Кіровоград: КОД, 2015. С. 133-138.
65. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / П. І. Арсенич, М. І. Базак, З. Е. Болтарович та ін. Київ: Наукова думка, 1987. 472 с.
66. Демченко І. Особливості поетики Ольги Кобилянської. Київ: Твім інтер, 2001. 208 с.
67. Дзюба І. Вимирання слова. З криниці літ: у 3 т. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 975 с.
68. Довбуш О. Літературні спроби налагодження спілкування з природою: погляд екокритика. URL: <http://conferences.lnu.edu.ua/index.php/communications/communication2018/paper/view/53> (дата звернення: 04.05.2021).
69. Довженко О. Сторінки щоденника (1941-1956). Київ: Видавництво гуманітарної літератури, 2004. 384 с.
70. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 280 с.
71. Дочинець М. Горянин. Води Господніх русел. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 311 с.

72. Дочинець М. Світован. Штудії під небесним шатром: Роман-намисто. Мукачево: Карпатська вежа, 2014. 232 с.
73. Дроздовський Д. Творче мислення як відображення географічного простору в поезії Любові Голоти. *Слово і Час*. 2010. № 4. С. 86-94.
74. Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації / за ред. Ю. М. Швалба. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 98 с.
75. Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. 276 с.
76. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства : колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2013. 208 с.
77. Єрмоленко А. Екологічна етика : проблеми обґрунтування. *Практична філософія*. 2003. № 2 (8). С. 190-200.
78. Єрмоленко А. Екологічна етика : проблеми обґрунтування. *Практична філософія*. 2003. № 3. С. 133-148.
79. Єрмоленко А. Екологічна криза як виклик практичній філософії. *Феноменологія і практична філософія*. Київ : Курс, 2003. С. 111-121.
80. Єрмоленко А. Освіта як формування практичного розуму. Відповіді на запитання Ганни Крицької. *Філософія освіти*. 2009. № 1-2 (8). С. 39-58.

81. Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Київ: Лібра, 2010. 416 с.
82. Єрмоленко А. Цілераціональність та універсалістські цінності в умовах глобалізації. Філософсько-антропологічні читання: Європейські цінності та українські реалії (до 80-ліття від дня народження О. І. Яценка). *Філософські діалоги*. 2012. С. 68-86.
83. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
84. Жихарєва О. Екопоетика: аспекти дослідження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2015. Вип. 21. С. 151-156.
85. Жлуктенко Н. Структура екотексту в романі Т. Корагессена Бойла «Завіса з тортильї». *Літературознавчі студії* : зб. наук. праць. Вип 37. Ч. 1. 2013. С. 287-295.
86. Жулинський М. Наближення. Літературні діалоги. Київ : Дніпро, 1986. 278 с.
87. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстка. 3-тє вид., доп. Київ : Факт, 2006. 352 с.
88. Злупко С. Екогомологія – новий науковий напрям сучасності (причини і умови формування). *Регіональна економіка*. 2004. № 3. С. 33-41.
89. Злупко С. Наукова спадщина С. А. Подолинського і розвиток екогомологічної науки у ХХ ст. *Наукові записки*. 1999. Т. 15. Економіка. С. 3-8.
90. Злупко С. Основи екогомології. Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. 2003. 240 с.

91. Іван Дзюба: «Я був літературним критиком, який поступово ставав літературознавцем». REСвізити. Антологія письменницьких голосів: у 2 кн. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. Кн. 1. С. 164-191.
92. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. 2-ге вид. Київ: АТ «Обереги», 1994. 424 с.
93. Ісак М. Природа і душа не терплять порожнечі... [про роман Мирослава Дочинця «Вічник»]. *Новини Закарпаття*. 2011. № 37. 5 квітня. С. 6.
94. Історія релігії в Україні: у 10 т / редкол.: А. Колодний та ін. Київ: Український Центр духовної культури, 1996-1998. Т.1 : Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / за ред. Б. Лобовика. 384 с.
95. Іщенко О. А. Проза Мирослава Дочинця: проблематика і поетика: дис. ... д-ра філософії: 035 Філологія / Нац. пед. університет. Київ, 2020. 240 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ischenko_Olena/Proza_Myroslava_Dochyntsia_problematyka_i_poetyka/ (дата звернення: 30.04.2023).
96. Іщенко О. Роман «Горянин» Мирослава Дочинця: екокритичний ракурс. *Науковий вісник МГУ. Серія: «Філологія»*. 2016. № 24. Т. 1. С. 27-30.
97. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т. Кн 1. Т. 1. Т. 2. Київ: АТ «Обереги», 1994. 400 с.
98. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т. Кн 2. Т. 3. Т. 4. Київ: АТ «Обереги», 1994. 528 с.

99. Кобилянська О. Твори: у 5 т. Київ: Держлітвидав України, 1963. Т. 5. 767 с.
100. Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади/ Упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. 359 с.
101. Кобилянська О. Твори: у 5 т. Київ: Держ. вид-во художн. літ., 1962-1963. Т. 2: Повісті. Оповідання. 480 с.
102. Коваленко А. Чорнобильська зона відчуження: загроза смерті чи відродження? (на матеріалі подорожнього нарису Маркіяна Камиша «Оформляндія або Прогулянка в Зону»). *Діалог: Медіастудії*. 2018. № 24. С. 42-64.
103. Коваль М. Травматична пам'ять і семантика страждань у романі Т. Корагессена Бойла «Кінець світу». *Від бароко до постмодернізму: зб. наук. праць*. Вип XI. Дніпропетровськ, 2007. С. 203-208.
104. Коваль Т. Страх старості як чинник буття сучасної людини: дис. ...канд. філос. наук: 09.00.04. Житомир, 2012. 188 с. URL : <https://mydisser.com/en/catalog/view/315/361/14916.html> (дата звернення: 10.09.2016).
105. Кононенко П., Пономаренко А. Українознавство. Київ : МАУП, 2005. 392 с.
106. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія. Львів: ПАІС, 2012. 344 с.
107. Корвін-Пйотровська Д. Проблеми поетики прозового опису. Львів: Літопис, 2009. 206 с.

108. Костомаров М. Слов'янська міфологія. Київ: Либідь, 1994. 384 с.
109. Коцюбинський М. Твори: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1988. Т. 2. 496 с.
110. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5919.html> (дата звернення: 14.12.2022).
111. Крисаченко В., Мостяєв О. Україна: природи і люди. Київ : НІСД, 2002. 623 с.
112. Куліда С. Віктор Васильчук: слідом за Екзюпері можу повторити – «перш ніж писати, треба жити». *Літературна Україна*. 2020. 29 лютого. № 7-8. С. 21.
113. Кульчицький О. Світовідчуття українців. Українська душа / відп. ред. В. Храмова. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 48-65.
114. Кульчицький О. Український персоналізм: філософська й етнопсихологічна синтеза. Мюнхен-Париж: б.в., 1985. 194 с.
115. Куманська Ю. Збірка есе Зірки Мензатюк «Український квітник»: екологічні аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія». Соціальні комунікації*. Т. 31 (70). 2020. № 1. С. 163-168.
116. Куманська Ю. О. Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей (на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусика): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Волинський нац. у-т. Тернопіль, 2021. 224 с.

117. Курняк Л. Екологічна культура: поняття та формування. URL: http://nd.nubip.edu.ua/2015_4/8.pdf (дата звернення: 12.12.2022).
118. Лаюк М. «Карпатський текст» у творчості Василя Герасим'юка: дис... канд. філол. наук (д-ра філософії): 10.01.01 / Нац. у-т «Києво-Могилян. акад». Київ, 2018. 209 с.
119. Лаюк М. Людина – природа – побут: взаємодія художніх структур у «карпатському тексті» В. Герасим'юка. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2017. Том 195. С. 40-47. URL: <http://surl.li/gsdrrs> (дата звернення: 14.12.2022).
120. Легенди Карпат. Ужгород: Карпати, 1968. 304 с.
121. Легенди та перекази. Київ: Наукова думка, 1985. 399 с.
122. Леценко М. Ольга Кобилянська. Київ: Дніпро, 1973. 176 с.
123. Липа Ю. Призначення України. Київ: Фундація імені О. Ольжича, 1997. 268 с.
124. Листопад А. «Швейцерівська соната», або Благотворіть перед життям. *Літературна Україна*. 2018. 18 січня. С. 7.
125. Лисяк-Рудницький І. Україна між сходом і Заходом. *Народна творчість та етнографія*. 1996. № 1. С. 33-39.
126. Литвинчук. Л. «...Які високі небеса холодні, яка глибока снігова пітьма...» Українська літературна газета. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/liu-dmyla-lytvynchuk-iaki-vysoki-nebesa-kholodni-ia-ka-hlyboka-snihova-pitma/> (дата звернення: 06.12.2022).

127. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2. / авт.-уклад Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
128. Ліщинська О. Ідея ревіталізації Чорнобиля: естетичний досвід подолання наслідків екологічної трагедії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип 31. С. 18-22.
129. Логвиненко Ю., Мазуренко В. Микола Руденко: феномен у світовій науці та українській літературі. Суми: СОІППО, 2018. 245 с.
130. Логвиненко Ю., Мазуренко В. Фізична економія Миколи Руденка: історія одного метафізичного вчення: монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 296 с.
131. Лозко Г. Українське народознавство. Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. 368 с.
132. Львовочкіна А. Основи екологічної психології. Київ: МАУП, 2004. 136 с.
133. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: нариси психології творчості. Київ: Радянський письменник, 1990. 285 с.
134. Макаров А. Світ образу. Київ : Радянський письменник, 1977. 268 с.
135. Маланюк Є. Книга спостережень. Київ : Атіка, 1995. 236 с.
136. Манойлова О. Семіотика пейзажу у поетичному світі Ліни Костенко. *Наукові записки. Проблеми рецептивної поетики. Серія: Філологічні науки*. Вип. 84. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. С. 72-93.

137. Маркіян Камиш: Немає ніякої Зони. Зона в наших головах. URL: <https://web.archive.org/web/20160213222330/http://litcentr.in.ua/blog/2016-01-05-78> (дата звернення: 5.01. 2022).
138. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство: філософське дослідження вчення Зигмунта Фройда. Київ: Ніка – Центр, 2010. 248 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Marcuse_Herbert/Struktura_instynktiv_i_suspilstvo_Filosofske_doslidzhennia_vchennia_Zygmunda_Froida/ (дата звернення: 04.11.2022).
139. Маценка С. Література як культурна екологія. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2016. Вип. 259. Т. 271. С. 24-29.
140. Мегджі Ш. Простий інженерний винахід, завдяки якому інки створили імперію. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-tra-59672174> (дата звернення: 09.09.2022).
141. Мірчук І. Світогляд українського народу. *Народна творчість та етнографія*. 1996. № 1. С. 22-33.
142. Мовчан М. М. Лабіринти страху старості: проблеми і перспективи. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2013. № 53. С. 77-88.
143. Мовчан М. Самотність як полівекторний феномен: філософсько-антропологічний дискурс. *Філософські обрії*. 2008. № 20. С. 124-137.
144. Мусієнко М., Серебряков В. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2007. 624 с.
145. Наливайко Д. Сучасна літературна компаративістика у Франції. *Слово і Час*. 2009. № 11. С. 4-20.

146. Народився Сергій Подолинський, лікар, соціолог, економіст, публіцист, громадський і політичний діяч. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4762> (дата звернення: 12.01.2023).
147. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. 2-ге вид. Київ : АТ «Обереги», 1993. 88 с.
148. Олешко А. Екокритицизм як напрямок літературних досліджень. URL: <http://repo.snau.edu.ua/handle/123456789/4204> (дата звернення: 08.02.2023).
149. Ольжич О. Незнаному воякові. Київ: Фундація імені О. Ольжича, 1994. 432 с.
150. Оляндер Л. Онтологічний вимір ліричної трилогії Петра Сороки «Симфонія Петриківського лісу». *Науковий вісник Одеського національного університету. Філологія*. 2015. Т. 20. Вип 1 (11). С. 45-56.
151. Оляндер Л. Природа в дзеркалі людини: два ракурси (за матеріалом діалогії Петра Сороки «Симфонія Петриківського лісу» і «Де свище Овлур»). *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2017. № 2 (14). С. 139-146.
152. Отич Д. Екологічна самосвідомість особистості як психологічний феномен. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Вип. 11 (56). С. 87-94.
153. Павлишин М. Канон та іконостас: літературно-критичні статті. Київ: Час, 1997. 447 с.

154. Пагутяк Г. «Я ніколи не відділяла літературу від життя». REСвізити: у 2 кн. Кн. 2. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. С. 162-187.
155. Палій О. Екологічний постмодернізм у чеській прозі (роман Мілоша Урбана «Водяник». *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2014. Вип. 24. С. 356-362.
156. Переклад із книг римського сенатора Марка Ціцерона «Про старість». URL: www.grinevich.com.ua/?p=4391 (дата звернення: 18.12.2016).
157. Перетята О. Проблема національної ідентичності в українській дитячій літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. в етичному та психологічному дискурсах (на матеріалі творчості Зірки Мензатюк). *Наукові праці. Серія: Філологія. Літературознавство*. Вип. 156. Т. 168. Миколаїв. 2011. С. 98-102.
158. Петренко І. Актуальні напрями еколінгвістичних досліджень. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 278-282.
159. Полторацька А. Дискурс бестіарності у художній літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття (на матеріалі творів Дж. Бовена «Вуличний кіт на ім'я Боб», Б. Вербера «Завтра будуть коти», Дж. Кутзее «Безчестя», О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих»): дис. ... канд. філол. наук:10.01.06 / Ніжин. держ. у-т ім. М. Гоголя. Київ, 2021. 201 с.
160. Полторацька А. Екокритична парадигма твору О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками

- мертвих». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2020. Вип. 2 (93). С. 26-35.
161. Природа та війна: як російська агресія вплинула на довкілля. URL:
<https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkillya> (дата звернення: 11.04.2023).
162. Пруцакова О., Пустовіт Н., Логінова А. Особистість у гармонії з природою : методичні рекомендації. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 72 с.
163. Психологічна енциклопедія /автор-упор. О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
164. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтко. Київ: Вища школа, 1982. 215 с.
165. Психологічний словник /авт.-уклад. В. В.Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. 274 с.
166. Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»). *POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE*. 2022. № 22. С. 255-270.
167. Ревакович М. Гендер, географія, мова: у пошуках ідентичності в сучасній українській літературі. Львів: Центр гуманітарних досліджень, Київ: Смолоскип, 2012. 72 с.

168. Рильський М. «Прекрасний степ, справжня поезія!». *Літературна Україна*. 2020. 26 грудня. С. 22.
169. Романчук О. Психотравма та спричинені нею розлади: прояви, наслідки й сучасні підходи до терапії. URL: https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Romanchuk_PTSD.pdf (дата звернення: 28.02.2023).
170. Руденко М. Енергія прогресу. Гносис і сучасність: Метафізична поема. Публіцистика. Поема. Київ: Журналіст України, 2008. 716 с.
171. Руденко М. Енергія прогресу: Нариси з фізичної економії. Київ : Молодь, 1998. 528 с.
172. Рудоміно-Дусятська О. Екологічна психологія: навчальний посібник. Київ: Ін-т післядипломної освіти КНУ імені Тараса Шевченка, 2001. 71 с.
173. Свинтозельський О. Єдність екокультури й аквакультури. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. № 45. С. 221-227.
174. Семенова Ю. Психотравма (психологічна травма): дискусійні питання медицини і психології. URI: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1381>(дата звернення: 23.02.2023).
175. Серпак Н., Сидорчук Т., Сапун К. Особливості екологічної лексики сучасної німецької мови. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32 (71), № 1. 2021. Ч. 3. С. 240-244.

176. Сиваченко Г. «Конкордизм» В. Винниченка в екзистенціалістському дискурсі. *Літературознавчі студії*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2001. 368 с.
177. Сиваченко Г. Експатріанський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст. Київ: Альтернативи, 2003. 280 с.
178. Скиба О. Морально-етичний вимір екологічного пізнання. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2013. № 2 (18). С. 117-120.
179. Сніжко В. Нариси з психоетнічної екології України. Київ: Веселка, 2001. 334 с.
180. Сорока П. Апокрифи лісу. Книга третя. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. 208 с.
181. Сорока П. Де свище Овлур. Київ: Український пріоритет, 2017. 208 с.
182. Сорока П. Дерево над водним потоком. Тернопіль : Астон, 2012. 180 с.
183. Сорока П. Симфонія Петриківського лісу. Львів: Апріорі, 2015. 312 с.
184. Співи Землі: біологія та екологія в літературі та культурі: матеріали міжнародної наукової конференції (22-23.09.2022 р.) / ред.кол. О. П. Новик, О.Д. Харлан. Бердянськ: БДПУ, 2022. 285 с.
185. Статкевич Л. Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н.Каразіна. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 76. С. 100-103.
186. Стефаник В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. 391с.

187. Сулацкова О. Екологічна естетика як філософія гармонії між людиною і природою. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 16. С. 115-120.
188. Сулацкова О. Особливості становлення і розвитку екологічної етики майбутніх фахівців. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1342/1/Sulatskova%20%283%29.pdf> (дата звернення: 15.02.2021).
189. Сулацкова О. Соціокультурний розвиток людства в контексті екологічних цінностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філософія». Вип. 16. С. 13-17.
190. Сулацкова О. Філософські вектори становлення і розвитку екологічної культури сьогодення. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1341/1/Sulatskova%20%284%29-2012.pdf> (дата звернення: 09.02.2023).
191. Сухенко І. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2010_3/files/GN310_05.pdf. (дата звернення: 23.02.2021).
192. Тагліна Ю. Екологічні детермінанти релігії і роль релігії у формуванні екологічних цінностей українського етносу. *Щорічник Донецького державного інституту штучного інтелекту «Наука. Релігія. Суспільство»*. 2003. № 2. С. 44-49.

193. Тагліна Ю. Реалізація індивідуальної свободи при вирішенні екологічних проблем у техногенному суспільстві: матеріали X Харківських міжнародних Сковородинівських читань «Проблема свободи у теоретичній та практичній філософії». Харків, 2003. С. 103-105.
194. Тагліна Ю. Роль діяльнісного підходу у вивченні екологічної культури як адаптивної діяльності етносу: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2004». Дніпропетровськ, 2004. С. 24-25.
195. Тагліна Ю. Україна на шляху до формування екологічної політики: матеріали Міжнародної наукової конференції «Людина – Світ – Культура». Київ, 2004. С. 880-881.
196. Тагліна Ю. Взаємини людини, техніки та природи: шлях до екологічної кризи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті». Харків, 2004. С. 73-74.
197. Тагліна Ю. Екологічна детермінація символів усної народної творчості українського етносу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. Харків, 2004. Вип. 641. С. 161-165.
198. Тагліна Ю. Національний характер українського етносу та його вплив на екологічну культуру. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна «Філософські перипетії». Серія: «Філософія»*. 2004. Вип. 638. С. 38-42.

199. Тагліна Ю. Ментальні джерела екологічної культури українського етносу. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна «Глобалізм. Суспільство. Особистість»*. Випуск № 562. Серія «Теорія культури і філософія науки». 2002. С. 63-68.
200. Тарадайко С. Інша філософія. Шопенгауер. *Всесвіт*. 2018. № 1-2. С. 233-241.
201. Тарнашинська Л. Ритм та система смислів як засіб організації художнього простору в прозі Бориса Харчука. *Слово і Час*. 2003. № 2. С. 13-21.
202. Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і Час*. 2017. № 1. С. 18-36.
203. Титаренко Т. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 375 с.
204. Ткаченко І. Поезія і поетика степу в українській літературі: монографія. Кіровоград : Степова Еллада, 2011. 360 с.
205. Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 52-56.
206. Томашук Н. Ольга Кобилянська. Київ: Радянський письменник, 1968. 238 с.
207. Тополь О. Теоретичний аналіз дослідження старості: соціологічний підхід. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_34_15.pdf (дата звернення 22.10.2016).
208. Туренко О. С. Страх: класифікація та корінна природа феномену. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2005. № 1. С. 153-160.

209. Українка Леся. Твори: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 10. 543 с.
210. Українка Леся. Твори: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 11. 478 с.
211. Українка Леся. Твори: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. 696 с.
212. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. Київ: Либідь, 1993. 256 с.
213. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1991. 640 с.
214. Федик Т. Травмування Чорнобилем: залежність ментальна і фізична (художні моделі адикції в п'єсах Григорія Штоня і Павла Ар'є). *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2022. № 28 (4). С. 189-195. URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/544/444> (дата звернення: 30.04.2023).
215. Феномен нації: основи життєдіяльності / за ред. Б. В. Попова. Київ: Товариство «Знання», КОО, 1998. 264 с.
216. Філяніна Н. Екологічна естетика як рефлексія над екологічними кризами. *Молодий вчений*. 2014. № 10. С. 134-138.
217. Філяніна Н. Екоосвітній потенціал гуманітарних знань: дис. ...д-ра філос. наук: 09.00.09 / Нац. фармацевт. у-т. Київ, 2015. 343 с.
218. Філяніна Н. Мистецьке осягнення природи та екологічна естетика. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків: ХНУ, 2015. Вип 44. С. 94 – 107.

219. Франко І. Задачі і метод історії літератури. Твори: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 41. С. 7-16.
220. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Твори: у 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45-113.
221. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Київ: Основи, 1998. 709 с.
222. Хамітов Н. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. 2-ге вид., переробл. та доп. Київ : КНТ, 2017. 370 с.
223. Храмова В. До проблеми української ментальності. Українська душа / відп. ред. В. Храмова. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 3-35.
224. Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Екоцентризм: культура і природа»): тези доповідей III Міжнародної наукової конференції. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 134 с.
225. Художні феномени в історії та сучасності («Географічний простір і художній текст»): тези доповідей на VII Міжнародній науковій конференції (16-17 квітня 2021 р., м. Харків). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 138 с.
226. Царук А. Ораторія лісопису [Сорока П. Де свище Овлур. Київ : Український пріоритет, 2017. 208 с.]. *Слово і Час*. 2018. № 3. С. 94-96.
227. Чижевський Д. В'ячеслав Липинський як філософ історії. Чижевський Д. Твори: у 4 т. Т. 2. Київ: Смолоскип, 2005. 264 с.
228. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во Орії при УКСП Кобза,

1992. 230 с. URL: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm> (дата звернення: 14.12.2022).
229. Чобанюк В. Поетика пейзажу в мілітарних творах Марка Черемшини та Григорія Косинки. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2 (34). С. 337-342.
230. Шалагінов Б. «Магічний ідеалізм» Новаліса : спроба реконструкції. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. Т. 124: Філологічні науки (Літературознавство). С. 77-88.
231. Шимчишин М. Творчість Еліс Уокер у контексті афро-америкаського феміністичного дискурсу. *Studia metodologica: Літературознавчі студії*. 2002. № 12. С. 110 -112.
232. Юрченко Л. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки: монографія. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2008. 296 с.
233. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 596 с.
234. Яковенко І. Екокритичне прочитання поезії та есеїстики Еліс Уокер. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Випуск 259. Том 271. Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 57-62.
235. Яковенко М. Екологічна естетика як актуальний напрям сучасної культури. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11736.html> (дата звернення: 24.04.2023).
236. Яковенко С. Основні положення радіоекологічної психології. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_71.pdf (дата звернення: 30.12.2022).

237. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. 2-ге. вид., переробл. і доп. Київ : Знання, 2006. 341 с.
238. Яременко О. Педагогічні чинники соціалізації молоді країн Бенілюксу у структурі екологічної діяльності: автореф. дис....канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2004. 21 с.
239. Ятченко В. Замовляння та їх значення для вивчення ментальності. *Народна творчість та етнографія*. 1996. № 1. С. 15-21.
240. Ashford J. Ecocritical theology: neo-pastoral themes in American fiction from 1960 to the present. McFarland & Company, Inc., Publishers, 2012. 208 p.
241. Branch M. Defining Ecocritical Theory and Practice. https://www.asle.org/wp-content/uploads/ASLE_Primer_DefiningEcocrit.pdf (дата звернення: 16.06.2021).
242. Buell L. The Environmental Imagination. Cambridge, L.: Belknap Press Harvard University Press, 1995. 586 p. URL: <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674258624> (дата звернення: 27.01.2023).
243. Buell L. The Future of Environmental Criticism : Environmental Crisis and Literary Imagination. Wiley-Blackwell, 2005. 206 p.
244. Bate J. Song of the Earth. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2000. 335 p.
245. Cocinos C. What is Ecocriticism? Defining Ecocritical Theory and Practice Sixteen Position Papers from the 1994 Western Literature Association Meeting Salt Lake City, Utah-6 October

1994. https://www.asle.org/wpcontent/uploads/A_SLE_Primer_DefiningEcocrit.pdf (дата звернення: 31.05.2021).
246. Dean Th. What is Ecocriticism? <https://www.coursehero.com/file/p6ltadu/What-Is-Eco-Criticism-By-Thomas-K-Dean-Cardinal-Stritch-College-Eco-criticism/> (дата звернення: 15.06.2021).
247. Derkaczowa O. Czernobyl jako przestrzeń izolowana w trawelogu Markijana Kamysza Oformlandia albo Przechadzka do Strefy. Po Czarnobylu. Miejsce katastrofy w dyskursie współczesnej humanistyki. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 2017. S. 113–126.
248. Fromm H., Balaev M., Glotfelty Ch. Ecocriticism's Growth and Diversity. PMLA. Vol. 127. №. 4. 2012. P. 1016–1020.
249. Gansovskaya K. Эколитература и Human-Animal Studies (к проблеме методологии, терминологии и жанровой классификации). URL: <http://surl.li/gbkqo> (дата звернення: 04.04. 2023).
250. Gladwin D. Ecocriticism. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780190221911/obo-9780190221911-0014.xml> (дата звернення; 31.05.2021).
251. Glotfelty Ch., Fromm H. Introduction. The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. Athens and London: University of Georgia Press, 1996. Pp. XV–XXXVII. <https://www.amazon.de/Ecocriticism-Reader->

- [Landmarks-Literary-Ecology/dp/0820317810](https://www.jstor.org/stable/10.5250/femigermsstud.34.2018.0001) (дата звернення: 30.05.2021).
252. Janson D. The Path Not (Yet) Taken: Bettina von Arnim's Ecological Vision in Her Romantic Fairy Tale «The Queen's Son»
<https://www.jstor.org/stable/10.5250/femigermsstud.34.2018.0001> (дата звернення: 01.12.2019).
253. Janson D. The Path Not (Yet) Taken: Bettina von Arnim's Ecological Vision in Her Romantic Fairy Tale "The Queen's Son"»
<https://www.jstor.org/stable/10.5250/femigermsstud.34.2018.0001> (дата звернення: 22.06.2021).
254. Lawrence B. The Future of Environmental Criticism, Chicester, United Kingdom: Wiley-Blackwell Manifestos, 2005. 206 p. <https://www.bookdepository.com/Future-Environmental-Criticism-LawrenceBuell/9781405124768> (дата звернення: 30.01.2023).
255. Lindholdt P. Explorations in Ecocriticism. Advocacy, Bioreginalism, and Visual Design. Published by Lexington Books, 2015. 246 p.
256. Lyon T. A Taxonomy of Nature Writing. The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. Athens: The University of Georgia Press, 1996. P. 276–281. URL:
<https://static1.squarespace.com/static/5441df7ee4b02f59465d2869/t/58f2e4eabf629a9dbf74f538/1492313328327/The+Ecocriticism+Reader+introduction.pdf> (дата звернення: 27.01.2023).

257. Murphy P. Ecocritical explorations in literary and cultural studies: fences, boundaries, and fields. Lixington Books, 2009. 230 p.
258. Murphy P. Rethinking the Relationship of Nature, Culture and Agency *Environmental Values*, Volume 1, Number 4, November 1992, pp. 311-320. <http://www.environmentandsociety.org/mml/ret hinking-relations-nature-culture-and-agency> (дата звернення 30.01.2023).
259. Phillips D. «The truth of ecology: Nature, Culture and Literature in America. URL: https://books.google.com.ua/books?id=_LDaFpAF AEUC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q &f=false (дата звернення 30.01.2023).
260. Rueckert W. Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism. *Iowa Review*. 1978. Vol. 9. № 1. P. 71-86.
261. Scigaj L. Sustainable Poetry: four American eco-poets. Lexington: The University Press of Kentucky, 1999. 311 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/232563877.pdf> (дата звернення: 27.01.2023).
262. Siperstein S. Introduction to Climate Change Fiction. URL: <https://www.asle.org/syllabi/introduction-climate-change-fiction/> (дата звернення: 05.06. 2021).
263. Sukhenko I. From nature beliefs to the politicized ecocriticism: a brief glance on Ukrainian eco-imperatives formation. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2015. № 2 (10). С. 33-38.

ГЛОСАРІЙ³⁵⁴

Біосфера – частина земної кори, атмосфери і гідросфери, склад, структура та енергетика в істотних рисах зумовлені минулою і сучасною діяльністю живих організмів. Біосфера існує з часу виникнення життя на землі. (Мусієнко М., Серебряков В. *Екологія. Охорона природи: Словник-довідник*. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2007. С. 62).

Відповідальна екологічна поведінка – це поведінка, що ґрунтується на усвідомленні ролі власної суб'єктивності у процесах охорони та розвитку довкілля, а також на готовності відстоювати цінності природи, захищати рослини і тварини, живу і неживу природу: повітря, воду, ґрунти, корисні копалини тощо (*Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Ю. М. Швалба*. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 79).

Геокультура – єдність природно-кліматичних, астрономічних, біологічних ознак конкретної території, котрі впливають не лише на характер, світогляд людини, а й на вид її діяльності, соціальні відносини тощо. Кожен природний ландшафт лишає свій відбиток на системі вірувань етнічної групи (Горболіс Л. *Традиційно-звичаєві погляди гуцулів на природу в світорозумінні О. Кобилянської. Наука і сучасність: зб. наук. праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Вип. 2. Ч. І. Київ: Логос, 1999. С. 171*).

---

³⁵⁴ Подані нижче терміни, що презентують різні ділянки знань, можуть бути залучені до літературознавчих студій.

Глибинність переживань особистості – відчуття гармонії зі світом, здатність до вершинних переживань, які породжують нове ставлення до світу (див.: *Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 85).*

Екогомологія – наука про органічність людського тіла, душі і духу з природним довкіллям у їхній вічній взаємодії (Злупко С. *Основи екогомології. Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. 2003. 240 с.).*

Екоетичний ідеал – такі умови життя на Землі, за яких люди можуть дбати про свої особисті інтереси, у той же час дозволяючи багатьом співтовариствам живих істот у величезній різноманітності екосистем вести безперешкодне існування. При цьому роль людей полягає в тому, щоб направляти й контролювати свою поведінку відповідно до принципів екологічної етики (див.: *Борейко В., Пустовіт Н. Екологічна етика та гуманне ставлення до тварин і рослин: метод. посіб. для вчителів. Київ: Логос, 2011. С. 55).*

Екокритика – галузь літературної критики, що вивчає міждисциплінарний аспект взаємозв'язків художньої літератури і довкілля, зокрема й для аналізу та осмислення шляхів виправлення сучасної екологічної ситуації; літературознавча методологія (Лариса Горболіс).

Еколітература – література про навколишнє середовище; художня проза, поезія, драматургія, у яких не лише зображено природу, а й порушено екологічні питання (Лариса Горболіс).

Екологізм – світоглядна надбудова над екологією; політичний рух, мета якого – забезпечити, щоб рішення, прийняті владою, не впливали негативно на довкілля (див.: <https://uk.ninanelsonbooks.com/significado-de-ecologismo>; <http://surl.li/erzsk>).

Екологічна культура (зелена) – 1) система сформованих на базі екологічної філософії, що передаються з покоління в покоління знань, стереотипів мислення, поведінки, почуттів, практичної діяльності, етичних і релігійних уявлень (духовний компонент), а також предметів, знарядь, механізмів (предметний компонент), пов'язаних із узаємовідносинами людини і природи; 2) увесь важливий для сучасної людини і суспільства багаж екологічних знань і цінностей (Борейко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36).

Екологічна свідомість антропоцентрична – сукупність уявлень про надприродність, всесилля людини як істоти, що володіє безмежними можливостями у скоренні природи. Сутність антропоцентричної свідомості розкривається в таких світоглядних установах: 1) вищою цінністю є людина; природа є її власністю; все інше в природі важливе, якщо корисне людині; 2) світ має ієрархічну будову – вершину займає людина, середину – предмети нею створені, низ – природні об'єкти, які, у свою чергу, поділяються залежно від людської вигоди; світ людей протиставлений світу природи; 3) метою взаємодії з природою є її використання для задоволення потреб

людини, отримання «корисного» продукту; 4) розвиток природи має підпорядковуватися розвиткові людства (див.: *Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 58-59*).

Екологічна свідомість ексцентрична – взаємозв'язок, взаємодія, взаєморозвиток людини і природи. Ця свідомість характеризується такими установками: 1) найвищої цінності набуває гармонійний розвиток людини і природи, оскільки людина – не власник природи, а лише один із членів природної спільноти; світ людей не протистоїть світові природи, вони є елементами єдиної системи; 2) відмова від ієрархічної будови світу, оскільки людський розум не надає жодних привілеїв, а, навпаки, накладає додаткові обов'язки стосовно навколишнього середовища; 3) метою взаємодії з природою є задоволення потреб усієї природної спільноти; вплив на природу замінюється взаємодією з нею; 4) розвиток природи і людства мислиться як процес коеволюції, взаємовигідної єдності (*Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 60*).

Екологічна свідомість природоцентрична – установки, подібні до тих, що були властиві людям первісної епохи; набули поширення в розвинутих країнах світу наприкінці ХХ ст.: 1) найвищу цінність має природа, людство підпорядковане їй; усе, що воно робить, має оцінюватися насамперед з погляду того, чи є це корисним для природи; 2) на вершині ієрархічної картини світу знаходиться природа,

у нижній частині – людство, що поставило свій потенціал їй на службу; 3) метою взаємодії з природою є збереження її в усій первозданності, в усьому розмаїтті її форм та видів; 4) розвиток природи усвідомлюється як природний еволюційний процес, якому має підпорядковуватися розвиток людства (*Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 60*).

Екологічний спосіб життя – долучення особи до започаткування та розвитку різних напрямків екологічного руху, яке означає свідоме, добровільне, безкорисне та активне впровадження отриманих екологічних та екопсихологічних знань у практику (*див.: Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Ю. М. Швалба. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 79*).

Екопсихологія – галузь психологічної науки, яка вивчає особливості ставлення людини до природи та специфіку взаємодії людини і навколишнього середовища. Об'єктом екопсихології є форми і засоби організації навколишнього середовища людиною (*Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 11*).

Екосистема, екологічна система – сукупність організмів, які мешкають разом, та умов їх існування, закономірно зв'язаних між собою, що утворюють систему взаємозумовлених біотичних, абіотичних явищ і процесів (*Мусієнко М., Серебряков В. Екологія. Охорона природи: словник-довідник. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2007. С. 151*).

Екософія – філософія екологічної гармонії чи екологічної рівноваги. Термін запропонував А. Нейс (Борейко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 85).

Екофільне (ставлення) – бережливе, позитивне ставлення до природи (Борейко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 86).

Екоцентризм – світоглядне переконання про те, що всі види дикої природи й екосистеми є важливими, значимим і потребують постійної моральної турботи (Борейко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 86).

Екоцентричний тип екологічної свідомості – це такий тип свідомості, коли на перший план ставиться взаємозв'язок, взаємодія, взаєморозвиток людини і природи; коли найвищої цінності набуває гармонійний розвиток людини і природи; метою взаємодії з природою є задоволення потреб усієї природної спільноти; вплив на природу замінюється взаємодією з нею (Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. С.60).

Екоцид – навмисне нанесення шкоди природному середовищу з метою створення загрози життю і здоров'ю населення. Складовою частиною

екоциду є воєнний екоцид (Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18808 (дата звернення: 10.02.2023)).

Естетика природоохоронна – напрям в естетиці, що вивчає естетичну цінність ландшафтів, об'єктів, явищ дикої та окультуреної природи, видів флори і фауни, зорову, звукову, нюхову, тактильну і смакову красу природи; особливості естетичного усвідомлення природи; способи збереження природної краси (Борейко В. Е. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Киев: КЭКЦ, 2003. С. 86-87).

Ідентичність особистісна – сукупність характеристик, які роблять людину подібною собі (в часі та просторі) та відмінною від інших (Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 67).

Культура духовна традиційна екологічна – сукупність різноаспектних уявлень в етичній, естетичній, релігійній, педагогічній, технологічній сферах про принципи взаємин людини і довкілля та способи передачі цих принципів іншим поколінням (Борейко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36).

Культура екологічна – норма й ідеал, що ставлять екологічну доцільність обмеження на шляху людського егоїзму (Борейко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36).

Культура екологічна традиційна – система сформованих етнічною групою поколіннєвих знань, стереотипів мислення, почуттів, практичної діяльності і її складових, етичних, естетичних і релігійних уявлень, які пов'язані з взаєминами людини і природи; поділяється на предметну і духовну (Борейко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36).

Культура предметна традиційна екологічна – сукупність вироблених традиційним суспільством знарядь праці, що сприяють найменшому завданню шкоди середовищу у процесі господарювання. (Борейко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 36).

Навколишнє середовище – система усвідомлюваних умов існування, що безпосередньо впливають на способи організації життєдіяльності людей (Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Ю. М. Швалба. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 91).

Народнорелігійна мораль – система історично й емпірично складених знань, норм, неписаних правил поведінки, що синтезують язичницькі і християнські традиції, унормовують зв'язки людини з Богом, сакральним світом, природою, громадою й визначають стиль життя, культуру поведінки, спосіб мислення й шляхи реалізації людини (героя

художньо-літературного твору) (Горболіс Л. *Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст.: монографія*. Суми: Козацький вал, 2004. С. 6).

Природно-ландшафтне середовище – система природних умов, що безпосередньо впливають на організацію життєдіяльності, спосіб життя і мислення людей (Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Ю. М. Швалба. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 7).

Ресурси природні – об'єкти і сили природи, які використовуються (або потенційно придатні для прямого чи опосередкованого використання) як засіб праці (земля, водні шляхи, вода для зрошення), джерела енергії (гідроенергія, ядерне паливо, запаси горючих корисних копалин), сировина і матеріали (мінерали, ліси, ресурси технічної води), безпосередньо для споживання та умов життя (питна вода, дикорослі ягоди, плоди), рекреації (місця відпочинку та оздоровлення тощо (Мусієнко М., Серебряков В. *Екологія. Охорона природи: Словник-довідник*. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2007. С. 395).

Синергічність особистості – один із показників особистісної зрілості, її здатність цілісно сприймати світ і людей, розуміти взаємопов'язаність суперечностей (Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 85).

Специєсизм (шовінізм видовий, видоцентризм, видизм, видова дискримінація) – перевага одного виду живої природи над іншим (наприклад, людини

як виду над білкою). Уведений у 1970-х роках англійським екофілософом Річардом Роайдером і австралійським Пітером Сингером (Борейко В. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22. Киев: Киевский эколого-культурный центр, 2003. С. 70).

Наукове видання

ГОРБОЛІС Лариса Михайлівна

ЕКОКРИТИКА:

методологічна інтеграція,
взаємодія, інтерпретація

Монографія

Відповідальний за випуск *О.Ю. Кудріна*
Комп'ютерна верстка *В.А. Замошнікова*
Дизайн обкладинки та ілюстрації *Б.В. Горболіс*

Підписано до друку 25.09.2023.
Формат 60×84/16. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,21.
Ум. фарб.-відб. 12,21. Обл.-вид. арк. 8,02.
Тираж 300 пр. Вид. № 1.

Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка
40002. м. Суми, вул. Роменська, 87
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Виготовлювач:
ФОП Цьома С.П. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100.
Тел.: 066-293-34-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
Серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.